

СЕМАНТИКА И
ФУНКЦИОНИРАНЕ НА
НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ
МЕСТОИМЕННИЯ В БЪЛГАРСКИЯ
ЕЗИК

ПЕТЯ НАЧЕВА ОСЕНОВА

Дисертация

УВОД

Обект на изследване в настоящата монография са традиционно включваните в термина **местоимения** неопределителни думи, а именно - субстантивните от реда *кой* (*някой; нещо; кой да е; който и да е; еди-кой си*) и адективните от редовете *кой* и *какъв* (*някой x; някакъв x; кой да е x; който и да е x; какъв да е x; какъвто и да е x; еди-кой си x; еди-какъв си x*), които се съотнасят с лице, нелице и признак.

Целта, която си поставяме, се изразява в следното: **проучване на семантиката и функционирането на неопределителните местоимения в номиналната фраза.**

За постигане на така формулираната цел е необходимо да бъдат решени следните конкретни задачи:

1. Изработване на логико-семантичен инвариантен модел на неопределителните местоимения (по-нататък НМ) на базата на адекватен набор от диференциални признаци.
2. Посочване на когнитивните и прагматичните аспекти в семантиката на НМ.
3. Отделяне и анализ на функциите на НМ в номиналната фраза в рамките на изречението (с привличане на допълнителен контекст, където анализът налага тази стъпка).
4. Изследване на условията за взаимозаменяемост между отделните НМ.
5. Ситуиране на българските НМ в контекста на славянските НМ (с ориентация предимно към руските и чешките НМ).

В границите на разбирането за местоименията като универсалии в граматичната литература се използват термини с унифициращо значение, като например думи-заместители, идентификатори, деиктични думи и т.н.

Но всички тези названия в действителност хегемонизират по една от местоименните функции - субституционната, анафоричната, деиктичната.

Ето защо в настоящата работа терминологично предпочетен е **дистрибутивно-синтактичният** подход, наложен в трудовете на редица наши и чужди лингвисти - **местоимения-съществителни и местоимения-прилагателни** (респ. местоименни съществителни и местоименни прилагателни).

Според Лайънс (1991:169) названието **местоимение** (англ. *pronoun*) е дотолкова улегнало в езиковото съзнание с широкото си значение, че опитът да се стесни смислово би предизвикал хаос. Макар че в българската граматична литература има тенденция широкото значение на **местоимение** да се предава с термина **местоименна дума**, смятаме за уместно да приемем неговия подход за прецизиране на терминологичните несъответствия. Лайънс предлага чисто графическо решение - употреба на дефис между двете съставки на термините. Срв.: **pro-noun** (место-съществително), **pro-adjective** (место-прилагателно) и т.н. За българския език са възможни и вариантите - **про-съществително, про-прилагателно** и т.н.

Според нас подобен подход по принцип е най-коректен с оглед на дублиращата функция на местоименията, защото позволява да бъде направено разграничение между **про-съществително** и **про-номинална фраза** например, или между **про-темпорали** (*pro-temporals*), т.е. наречия за време и **про-локали** (*pro-locals*), т.е. наречия за място. Но както бе уточнено по-горе, последните две про-форми остават извън границите на настоящото изследване, тъй като принадлежат към адвербиалната фраза.

Оказва се обаче, че дори и подходът на Лайънс не е достатъчно прецизен за нуждите на нашия анализ, защото, макар и детайлизиран, той е едностранчив. Отново е даден превес на субституционната местоименна функция, без да бъдат отчетени възможностите за алтернативно поведение на този клас думи. Допълваща роля в случая има концепцията на Пенчев (1993:38). Според автора, в самостоятелната си употреба *всеки* и *някой* се съотнасят със съществителни имена, докато **спецификаторите** *някой N* и *всеки N* имат поведение, различно от поведението на обикновените прилагателни имена. Подобно наблюдение е повод

за редица лингвисти вместо да използват термина **проприлагателно**, да се спрат на по-подходящия термин **детерминатор** (Пенчев 1993; Ро Хауге 1981) или **детерминатив** (Якубович 1977; Ницолова 1991; Селиверстова 1988).

Но тъй като обект на настоящата работа са НМ, смятаме за коректно да въведем стесненото в терминологично отношение название **индетерминатив**. То е свързано с категорията **индетерминация**.

В лингвистиката една от основните дискуссионни теми е проблемът дали определеността и неопределеността са членове на една опозиция, или е възможно и разделното им съществуване в езика. Поради тази причина ще приемем за работен термин понятието **детерминация**. В него влагаме най-общо следното съдържание - синтактико-семантично отношение между два лингвистични елемента, където единият елемент модифицира другия (Routledge Dictionary of Language and Linguistics 1996:121). В по-тесен смисъл модифицирания елемент ще сведем до съществително име, а модифициращия - до определителен и неопределителен член, до показателно и неопределително местоимение. За удобство в нашата работа ще направим предварително разграничение между средствата на граматичната и лексикалната детерминация, опирайки се на постановката за конкурентност в употребите им. Приемаме, че, от една страна, съществуват членувани (с определителен и неопределителен член) и нечленувани именни фрази (по-нататък NP). Срв.:

Човекът дойде

Един човек те търси

0₁ Човек те търси [а не звар]

Оформя се морфологичната опозиция *ът/един* - *0₁*.

От друга страна, съществуват детерминирани, индетерминирани и недетерминирани NP. Детерминираните свързваме с употребата на показателно местоимение в NP - *Този човек е мой приятел*; индетерминираните - с употреба на неопределително местоимение в NP - *Някакъв човек те търси*; недетерминираните - с липса на показателно или

неопределително местоимение - 0_2 *Човек те търси*. Тъй като наличието на нулев маркер изразява **детерминационна многозначност** (терминът е на Шамрай, 1984:41), приемаме, че 0_1 условно изразява липса на морфологичен детерминатор, а 0_2 - липса на лексикален детерминатор. За разлика от Якубович (1977:69), ние не разглеждаме категорията **детерминация/индетерминация** като привативна опозиция (в смисъл, индетерминацията да се разглежда като [-детерминация] и следователно да се отъждествява с недетерминация). Разглеждаме я като еквиполентна опозиция (т.е. всичките ѝ членове са логически равноправни) - **детерминация-индетерминация-недетерминация** в противовес на морфологичната категория **членуваност - нечленуваност**. Оттук следва, че е възможно да съществуват следните комбинации:

1. нечленувани детерминирани фрази - *този човек*;
2. нечленувани индетерминирани фрази - *някакъв човек*;
3. нечленувани недетерминирани фрази - *човек*;
4. членувани недетерминирани фрази - *човекът, един човек*.

Следователно невъзможна е паралелна употреба на маркери за членуваност и **детерминираност/индетерминираност** (с изключение на фразите *един такъв човек* или *такъв един човек*). Необходимо е още да уточним, че средствата, чрез които се изразява лексикалната детерминация ще наричаме **детерминативи** (показателни местоимения в адекватна функция), а средствата, чрез които се изразява лексикалната индетерминация - **индетерминативи** (неопределителни местоимения в адекватна функция).

Всъщност, според предлаганата от нас концепция, адекватно употребените местоимения са не само **про-прилагателни**, но и **пре-номинали**, т.е. рамкиращ елемент с най-лява позиция в NP.

Нека представим основните NP с включени в тях индетерминативи:

индетерминатив N

индетерминатив Adjⁿ N

индетерминатив Adv Adj N

индетерминатив Pro Possessive Adv Adj N

Следователно понятието **индетерминатив** не е самоцелно. То обединява и двете позиции на адективното местоимение, съответно на **про-прилагателно** и на **пре-NP**.

Доколкото субституционната функция е първична и основна за НМ, наша цел е да проследим действието ѝ в подходящ микроконтекст. Но едновременно с това трябва да си дадем сметка, че тя не е единствената функция на НМ. Всъщност НМ реализират три функции:

1. Субституционна - НМ са про-форми:

а) в синтагматичен план - участват в кохезията на текста, насочвайки към или замествайки пълнозначни елементи в линеен план.

б) в парадигматичен план - насочват към лице, предмет и признак, т.е. функционират като категоризатори.

2. Квазисубституционна - НМ са пре-номинали. Те рамкират NP, без да се мислят като заместители на други елементи. Тази функция се реализира само от индетерминативите. НМ от реда на про-съществителните (*някой; кой да е; който и да е; едикоу си*) не могат да бъдат рамкиращи елементи, тъй като са опорна част на NP.

3. Интензифицираща - НМ са интензификатори, т.е. експоненти на прагматичната оценка. Тази функция се реализира от всички НМ. Особеностите при реализирането ѝ са разгледани обстойно в глава трета.

Основополагащ при обособяването на местоименията като клас думи е семантичният признак. Приемаме за изходна концепцията на Ницолова (1991:46-47), според която значението на местоименията се състои от съвкупността на два вида признаци - **категориални** и **релационни**. Първият вид е свързан с указание за най-общия род, към който принадлежи референтът на местоимението: лице, нелице, качествен признак, количествен

признак, място, време и т.н. Вторият ред изразява две основни отношения: *отношение на тъждество/нетъждество на референта с други обекти и отношение на референта към други подобни обекти, с които заедно влиза в някакво множество въз основа на общ признак (признаци).*

У Левин (1973) дихотомията на признаците е представена като класификация по тематика и по логико-семантични характеристики.

Следователно семантиката на местоименията представлява описание на техните категориални и релационни признаци.

По отношение на първия тип признаци тематичната класификация на НМ в монографичния труд е редуцирана до следния вид: лице, нелице и качествен признак.

По отношение на втория тип признаци, смятаме за уместно в рамките на формалния анализ - **теория на множествата и теория на опозицията** - да опишем семантичния инвариант чрез набор от диференциални признаци. Този подход, макар и оспорван, но и доста често прилаган, ни се струва неизбежен и адекватен поради по-особения характер на местоименията. Тук е мястото да припомним, че чрез подобен анализ е проучено поведението на руските и чешките НМ. Следователно налага се подходът да бъде приложен и спрямо българските НМ с оглед на едно бъдещо съвременно изследване на славянските НМ. Предимство е, че формалният анализ се прилага в съчетание с дистрибутивно-синтактичния подход. Семантичната характеристика и функционирането на НМ се оказват тясно свързани със синтактичните им функции. Най-ярко спецификата в поведението на НМ про-съществителни, про-номинали, про-прилагателни и пре-номинали се експлицира в реда *ня-/не-* (напр. *някой vs нещо vs някакъв x vs някой x*), а най-слабо - в реда *еди-* поради наличието на допълнителен диференциращ признак. Това, което, доколкото ни е известно, не е правено в славянската лингвистика, е изработване на когнитивно-прагматичен модел на НМ (той има за основа дискутирания дотук подход) и изследване на поведението им в текста. Опит за разработване на посочените проблеми е направен в глава трета.

Изхождайки от идеята, че значението на НМ е тясно свързано с условията на тяхната употреба, авторката систематизира и изследва над 4500 синтактични единици, на основата на които

стана възможно:

- 1) отделянето на най-подходящия набор от диференциални признаци за изграждане на адекватен семантичен модел;
- 2) обособяване на когнитивно-прагматичните компоненти в семантиката на НМ;
- 3) диференциране на функциите на НМ;
- 4) посочване на условията за заменяемост/незаменяемост между отделните НМ.

Езиковите примери, използвани в дисертацията, са от съвременната българска художествена литература (в редки случаи и преводна), както и от масмедийните средства (вестници, списания, радио, телевизия), плод на лична екскерпция.

За целите на работата е използван и архивът при Секцията за лексикология и лексикография, ИБЕ, БАН.

Известно е, че признакът *differentia specifica* за НМ е [*неопределителност*] за разлика от признаците [*въпросителност*], [*показателност*] и т.н. Съобразявайки се с факта, че местоименията като клас думи се характеризират със следните формални признаци: [*относителна затвореност на класа*] и [*системна лексикална организация*], ще изследваме групата на НМ в тяхното съвременно състояние. Спестяваме прегледа на проучванията относно местоименията изобщо в чуждата и българската лингвистична литература, тъй като такъв обзор е направен от Ницолова (1986:3-29).

Ще концентрираме вниманието си върху НМ в синхронен план, като диахронното препращане ще бъде използвано само в случаите, когато това е необходимо.

I ГЛАВА

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ В БЪЛГАРСКАТА ЛИНГВИСТИЧНА ЛИТЕРАТУРА

Настоящата глава представлява обзор на трите основни аспекта в интерпретирането на НМ - речников, традиционно граматичен и научноизследователски. Изборът не е случаен. Той е провокиран от следните фактори:

1. в българската лингвистика все още не е намерен адекватен баланс между популярния тип представяне на НМ (лексикографския и учебно-граматичния) и строго академичната им трактовка;
2. поради своята специфика, всеки от трите интерпретационни модела откроява различен кръг от проблеми, което позволява на изследвателя да бъде максимално обективен относно езиковите факти.

Критичният анализ има за цел да очертае картината на трудностите, свързани с тълкуването на НМ и да експлицира насоките за по-нататъшното им системно и пълноценно проучване.

1. НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ В СЪВРЕМЕННИТЕ БЪЛГАРСКИ РЕЧНИЦИ С ТЪЛКОВЕН ХАРАКТЕР.

Проблемите при представяне на НМ в съвременните български речници с тълковен характер са три вида:

- 1.1. **лексикални** - отнасящи се до многозначността и омонимията на НМ като лексеми, както и до особеностите на тяхното словообразуване;
- 1.2. **интерпретационни** - отнасящи се до подходите при

тълкуването на значението на НМ;

1.3. **лексикографски** - отнасящи се до отделните концепции при представяне на НМ като речникови единици;

Проблемни в българските тълковни речници са: редът на НМ-прилагателни *някой1, кой да е1, който и да е1, еди-кой си1* и редът на конвертираните от тях НМ-съществителни *някой2, кой да е2, който и да е2, еди-кой си2*. В лексикографските справочници невинаги се разграничават употребите на тези НМ в адективна и субстантивна позиция. Най-последователни в това отношение са речниците на Романски и Буров. Подобна диференциация съществува и в *Речника на българския език* (РБЕ), но граматически имплицитно.

Чисто лексикален въпрос, свързан с границата между омонимия и многозначност, е дали формите от двата реда ще се представят като две значения на една заглавка (такова е решението в българските речници), или като две отделни заглавки (типично явление за англоезичните речници, като се има предвид, че конверсията е характерно явление за английския език).

Опозицията **омонимия vs многозначност** създава доста трудности и при речниковото представяне на словоформите *нещо* и *един*.

Традиционното представяне на *нещо* е като неопределително местоимение с различни подзначения (Романски), а при посъвременната му интерпретация *нещо* се разделя на два омонима: *нещо1* - неопределително местоимение с подзначения и *нещо2* - наречие (Попов; Буров).

Парадоксално и неединно е представянето на лексемата *един*. Най-неадекватният според нас начин е следният: посочване веднага след заглавката, че *един* е числително име и едновременно с това обозначава на всяко отделно значение на формата като прилагателно име, НМ, съществително име, наречие (Романски; Буров). Подобно наслагване на граматически характеристики е неуместно.

Решение на проблема предлагат РБЕ и Попов.

Макар и в рамките на една заглавка, в РБЕ *един* се диференцира на две равностойни значения - числително бройно и НМ, всяко от които с подзначения.

У Попов се разграничават седем на брой значения, но по-скоро на семантична, отколкото на граматична основа.

У Буров за първи път се появява и значението *неопределителен член* наред със значенията *числото едно* и *НМ*, но отново в рамките на една заглавка. Всъщност омонимно разделяне на формата със значения на числително име и НМ е проведено единствено в *Речник на омонимните и омографните словоформи в българския език* (1987).

Полуслятото писане на НМ, образувани с частиците *еди-* и *-годе* дава възможност те да бъдат представени по различен начин в различните речници. Срв.:

НМ с частицата *еди-*:

1. чрез словообразователна частица, без отделни заглавки (Младенов; Романски);
2. чрез словообразователната частица и отделни заглавки (Попов; РБЕ);
3. чрез отделни заглавки (Буров).

НМ с частицата *годе-*:

1. чрез съответното въпросително местоимение (Младенов; Ботев);
2. чрез словообразователната частица (Попов);
3. чрез словообразователната частица и отделни заглавки (Романски; РБЕ; Буров).

Може да се заключи, че най-неинформативно е представянето на горните НМ само чрез словообразователната частица. Наличието на отделни заглавки дава възможност освен граматическа, да се предложи и семантичната им характеристика.

Отново с оглед на правописа, във всички речници НМ от полисинтетичния тип *-да е* са представени в заглавката на съответното първично въпросително местоимение. Почти във всички тълковни речници те са отделени със знак за фразеологично единство, но не навсякъде е указано, че са НМ (напр. у Попов).

Основни за пълноценното представяне на НМ са и интерпретационните проблеми. Поради разностранните

критерии при диференциране на отделните значения, в определени случаи тези значения са в голяма степен множествени, а в други - твърде редуцирани и неинформативни. Част от причините за подобно разминаване вече бяха отбелязани по-горе:

- натрупване на много значения върху една лексема вместо представянето ѝ чрез омонимен ред;
- неотделяне на конвертираните НМ от реда *кой?*;

Но освен лексикалните проблеми, съществуват и чисто семантични. Те започват от тълкуването на думата. Важен е както начинът на тълкуване на НМ, така и максимално точното изразяване на семантичното му съдържание.

Три са начините за речниково интерпретиране на НМ:

1. чрез синонимна дума (най-често местоименна) или израз (NP с местоименна дума). Срв.:

който и да е - *някой*, *безразлично кой* (у Попов);

някакъв - *неопределено какъв*, *какъв да е* (у Романски).

2. чрез описателна дефиниция. Срв.:

някой 1. Като прил. *За неопределен предмет от едно множество.* (у Романски).

3. чрез комбинация от 1. и 2. Срв.:

еди-кой си (у Попов) - вж. по-нататък.

Използването само на първия начин носи опасност от т.нар. **кръгово обяснение** (както се получава например в диахронно поотдалечения от съвременното езиково съзнание речник на Н. Геров), при което тълкуването на НМ остава на ниво **genus proximum**, а липсва признакът **differencia specifica**. Срв.:

някой - *не знам кой*, *един*, *еде-кой*, *онцина*

Ето защо в съвременните речници се предпочита комбинативният подход.

Често в българските тълковни речници не е указан прагматичният компонент в семантиката на НМ. Така например не се отделя аглутинативното съчетание *НМ+си* за изразяване на по-силна степен на неопределеност или интензификация. Изключение в това отношение са речниците на Романски и Буров.

По принцип всички НМ в подходящ контекст (предимно в предикативна употреба) изразяват прагматична оценка. Ето защо, според концептуалната рамка, е необходимо подобни значения да се посочват последователно или изобщо да не се маркират, а не да се извеждат инцидентно. Срв. например у Романски, където е фиксирано следното значение на *нещо*:

4. Разг. като същ. *Човек, който е ценен, който има някакво значение.*

Отделяне на подобно значение липсва у Попов и у Буров.

От всички разглеждани речници само в речника на Буров се наблюдава известна последователност при представяне на НМ, изразяващи прагматична оценка. Срв.:

еди-кой си - 2) *За изтъкване на значимостта на лицето или предмета.*

какъв да е - 2) *Със средни качества или степен, по-скоро лош.*

един - 3) като НМ. *За изразяване на пренебрежително отношение към предмет или лице.*

Отново у Романски (а и у Буров) е посочено следното значение на *някакъв*:

2) *с числително подчертава пренебрежително отношение към броя, означен от числото.*

Твърдението е частен случай в значението на формата. Всъщност *някакъв* може да изразява омаловажаване не само

пред числително име. Срв.:

- *Вие сте талантлив журналист, не бива заради **някаква** лъжкиня читателите да се лишават от вашето перо (Д. Петрунова);*

*Върви доказвай, че не си убил, ами **някакъв** паднал клон! Кой ще ти повярва (П. Бобев);*

Следователно транспозицията на **някакъв** към **някакъв** си се извършва не само пред числително име.

Непълнота се наблюдава и при тълкуването на *нещо*.

Наистина, от гледна точка на говорещия *нещо* може да означава и определеност, известност. Срв.:

*Купих ти **нещо**, но не знам дали ще го харесаш.*

В съвременните тълковни речници формата се свързва с непознатост, неясност, неопределеност, но никъде не се посочва, че това е безусловно вярно единствено от позицията на слушателя.

За да се избегне смисловото раздробяване на *нещо*, биха могли да се приложат на практика критериите на Пенчев (1962). Те касаят местоимението, а не наречието *нещо*, което остава извън нашето полезрение. Срв. варианта, който предлагаме:

НЕЩО1 НМ 1. мн.ч. неща; замества конкретен предмет или явление, познато или непознато за говорещия; мн.ч. *вещи*.

а) след прилагателно: *Виж каква коза. Красиво нещо, ей!*

б) самостоятелно; членува се *нещото*: *Нещото се приближаваше бързо насам.*

2. Само в ед.ч.; след прилагателно - насочва към обект или явление в абстрактен смисъл: *Случи се нещо неочаквано.*

3. Само в ед.ч. - изразява прагматична оценка: *Мисли се за нещо.*

При интерпретирането на *еди-* и *да е* НМ е необходимо да се

има предвид двойствената им семантична ориентация. Изразена по най-опростен начин - чрез синонимни местоимения - тя е следната:

1. *еди-НМ* - *този и този, такъв и такъв и някой, някакъв*;
2. *-да е НМ* - *всеки, всякакъв и някой, някакъв*.

Най-адекватно според нас *еди- НМ* са дефинирани у Попов. Срв.:

за неопределено означаване на лице, предмет, признак[...], което(йто) е или се очаква да бъде назован конкретно; този и този.

У Романски изобщо липсва интерпретация. В РБЕ е изведена само едната страна на значението. Срв.:

в преразказано или цитирано съобщение за неопределено посочване на лице, предмет [...], предварително назован(о).

Подобно е тълкуването и в речника на Буров с тази разлика, че единствено в него е въведено експлицитно отношението говорещ-слушател.

Лицето, предметът, признакът може да не са назовани предварително, а да са част от хипотетична реалност. Освен това употребата им няма за ограничителен критерий възпроизведената реч. *Еди- НМ* са сигнал за друг говорен акт. Неслучайно типичната им сфера на употреба са т.нар. *verba dicendi*. По-подробно - вж. глава трета.

По наши наблюдения частицата *си* е вече неотменна част от формалната структура на *еди- НМ*. Тя не притежава същата функция за засилване на неопределеността и изразяване на прагматична оценка подобно на *някой си* в релацията *някой-някой си* например. Във всички разгледани речници обаче частицата *си* е поставена в скоби, като факултативен вариант, или са разграничени форми *еди-кой* и *еди-кой си* (у Буров).

При *-да е НМ* се налага да отчетем наличието на иманентен прагматичен компонент в структурата им, както и факта, че

между двете форми - (-*да е*) и (-*то и да е*) - съществуват семантични различия.

В лексикографските справочници признакът [*произволност на избора*] се превръща в приравнителен фактор за двете форми. Най-често значението се отъждествява с израза *безразлично кой/какъв*. Единствено у Буров, чрез указване на прагматичния компонент на *какъв да е* (със средни качества, по-скоро лош), се отчитат разликите в семантиката на двете форми.

Надежден критерий за смисловите особености на двете НМ е негативният контекст. Факт е обаче, че той не е бил приложен в нито един от речниците с тълковен характер. Ето защо предлагаме следния интерпретационен вариант, който е в сила за всички *-да е* НМ:

кой да е² 1. В полож. изречения - *който и да е, всеки (без значение кой)*;

2. В отриц. изречения - *всеки (невисока прагматична оценка)*.

който и да е² 1. В полож. изречения - *кой да е, всеки (без значение кой)*;

2. В отриц. изречения - *никой*.

В заключение може да се отбележи следното:

Противоречивото представяне на НМ в българските речници с тълковен характер е неоспоримо доказателство за комплицираната им семантика. С оглед специално на адекватното им лексикографско тълкуване, релевантни се оказват няколко изисквания:

1. Разграничаване на конвертираните НМ от реда *кой*² от адекватно употребяваните НМ от реда *кой*¹ поради различните им функции в NP и изречението.

2. Последователно указване на прагматичния компонент в семантиката на НМ - чрез съчетанието *НМ+си*, предикативна употреба и подходящ контекст.

3. Предвид по-широкото разбиране на езиковото явление

омонимия, представяне на формите *нещо* и *един* чрез омонимен ред. Подобна стъпка разтоварва микроструктурата на речника и натоварва неговата макроструктура.

4. Прецизиране на металингвистичното описание на *еди*- НМ и *-да е* НМ предвид двойната им семантична ориентация; смислово разграничаване на реда *кой да е/какъв да е* от реда *който и да е/какъвто и да е*.

5. На последно място, но не и по значение - съчетаване на резултатите от граматическите изследвания върху НМ и научно-популярния характер на тълковния тип речници.

2. НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ В БЪЛГАРСКИТЕ ГРАМАТИКИ.

(Общ преглед на граматиките от XIX и XX век - тенденции и развойни линии)

В по-известните възрожденски граматики класът на местоименията се дефинира в съгласие с етимологичния смисъл на термина. В посочената рамка тълкуванията на същността на НМ се срещат инцидентно и непоследователно. Срв.:

Местоимение се именува секое речение, което се зема в разговори вместо имене (Павлович, 1845:44);

Неопределени, които са зимат наместо съществителното или прилагателното с неопределен, някога и отричен начин (Богоров, 1848:47);

Местоимения ся наричат речи, които ся употребляват на място имя (Груев, 1858:28);

Неопределителните местоимения занимават място на съществителни имена или на прилагателни имена никак си в неопределен смисъл (Момчилов, 1868:49);

В този период на българската граматична мисъл НМ са

отграничени твърде непоследователно не само в границите на местоименната система, но и с оглед на отделни видове местоимения, каквито са отрицателните и обобщителните местоимения.

Отрицателните местоимения са включени в обща група с НМ в граматиките на Груев (1858:33) и Момчилов (1868:49).

В граматиката на Богоров (1848:47) групата на НМ включва не само отрицателните местоимения, но и обобщителното местоимение *всякой*.

Неопределеността, отрицанието и обобщителността като категории са диференцирани единствено у Павлович (1845:44)

Групата на същинските НМ също не е постоянна и варира в отделните граматики. Така например у Павлович е дадено само НМ *някой*; у Груев - *някой, нешто, кой-годе, какъв-годе, что-годе*; у Богоров - *някой, нешто, някакъв, кой да е, кой был, някой си*; у Момчилов - *някой, нешто, кой-годе, що-годе, кой-да-е, що-да-е, какъв-годе, какъв-да-е*.

Прави впечатление липсата на *еди-НМ* и *-то и да е НМ*. Интересен е фактът, че през Възраждането се набелязват два подхода към таксономичното представяне на НМ в граматиките от ХХ век.

Първата линия универсализира състава на НМ, включвайки в него отрицателните и обобщителните местоимения. Следователно в този случай е експлицирано тричленното модално деление между *Да* и *Не* в следните степени: *Позитивно, Негативно* и намиращото се между тях *Съмнително, Неуверено*. Посочените значения се реализират в триадата *всеки-някой-никой*.

Последователи на този вид универсализъм са Костов (1939:102-103), Младенов (1939:272) и Андрейчин (1944:299).

В своята **Грамматика на българския език** Младенов просто следва установената възрожденска традиция, като присъединява към НМ отрицателните и част от обобщителните местоимения.

В другите две граматики става въпрос за обособяване на различни видове *неопределеност*.

В **Българска граматика** Костов разграничава *чиста неопределеност (някой, някакъв)*, *косвена неопределеност (всякой)* и *неопределеност, при която не се утвърждава лице*

или предмет (никой).

В **Основна българска граматика** Андрейчин разграничава обикновени *НМ* и съответно *отрицателни* и *обобщителни НМ*.

Втората линия, представена от Павлович, се подема в по-ново време от Калканджиев в неговата **Българска граматика** (1938:305-306) и от Балан, автор на **Нова българска граматика** (1940:94). Този подход се изразява в разрушаване на единството в горепосочената логическа триада при таксономията на местоименията. Така например у Калканджиев *НМ* се противопоставят на определителните, обхващащи обобщителните и отрицателните местоимения. У Балан има ясно отделяне на *НМ* от определителните местоимения (днешните обобщителни) и от отрицателните местоимения.

Втората развойна линия е в основата и на съвременните традиционни български граматики: **Грамматика на съвременния български книжовен език**, т.2, Морфология (1983, БАН); **Грамматика на българския книжовен език** от Стоянов (1980); **Практическа българска граматика** от Пашов (1994); **Грамматика на българския език** от Маслов (1982); **Съвременен български език** от Бояджиев, Куцаров, Пенчев (1998).

В граматиките от ХХ век, макар и непоследователно (особено в първата половина на ХХ век), се появяват местоименията с форманти *-еди* и *-да е*. Срв.: у Балан (1940) *еди*- местоименията са отнесени към определителните местоимения; у Младенов (1939) липсва типът местоимения, образувани с *-да е*; в граматиките на Костов (1939), Калканджиев (1938), Андрейчин (1972!) и Маслов (1982) и двата вида *НМ* са включени в групата на *НМ*.

Определенията на *НМ*, предложени в споменатите граматики, изтъкват субституционната местоименна функция като основна, т.е. и в този аспект се продължава традицията, наложена във възрожденските граматики. Срв.:

Местоимето заместя имената на нещата, качествата и броя им (Калканджиев, 1938:294);

Съществителните, прилагателните и числителните имена много често се заместват с други, обикновено по-къси по форма думи, наречени местоимена (Младенов, 1939:263);

Спротив имената, каквито заместят в реч и за каквито служат, местоимената може да се поделят на съществителни и прилагателни (Балан, 1940:91);

Местоименията са думи, които [...] могат в речта да заместват различни съществителни, прилагателни и числителни имена (Андрейчин, 1944:290);

Неопределителните местоимения [...] заместват прякото именуване на означените неща [...] (Андрейчин, Костов, Николов, 1972:207-208);

С неопределителните местоимения се заместват названия на неопределени обекти [...] (т.2, Морфология, БАН, 1983:203).

Единствено у Пашов (1994:84) се говори не за **заместване**, а за указване и насочване към предмети и признаци.

Следователно видно е, че от двата вида признаци, конституиращи значението на местоименията - категориални и релационни - в дефинициите на НМ се използва само първият признак (тематичният), според който НМ заместват лица, признаци, количество и т.н.

Този факт безусловно налага необходимостта от нов подход при представяне на НМ, а именно - допълване на едностранчивата граматична трактовка с указания и за релационните им признаци.

В диахронен план проблемите, свързани с НМ, се развиват по следния начин:

През Възраждането централна тема в граматиките е мястото и съставът на НМ с оглед на останалите видове местоимения.

В граматиките от ХХ век въпросът за границите на групата на НМ е все още актуален. Наблюдават се следните по-общии особености:

- акцентира се върху генеалогичната връзка на основния ред НМ с групата на въпросителните местоимения. Срв. у:

Калканджиев (1938:306); Костов (1939:103); Балан (1940:94); Андрейчин (1944:299); Маслов (1982:312); Пашов (1994:98); Академична граматика, т.2, Морфология (1983:203); Бояджиев, Куцаров, Пенчев (1998:340).

- присъстват НМ от аглутинативния тип *НМ+си*. Срв. у: Калканджиев (1938:295); Костов (1939:102); Младенов (1939:272); Андрейчин (1944:299); Маслов (1982:312); Пашов (1994:99); Академична граматика, т.2, Морфология (1983:205); Бояджиев, Куцаров, Пенчев (1998:340).

- функционално към групата на НМ се причисляват: формата *един* (вж. Костов (1939:104); Андрейчин (1944:299); Маслов (1982:313); Академична граматика (1983:204); Бояджиев и др. (1998:340)) и показателните местоимения от реда *този-онзи* (вж. Костов (1939:104); Маслов (1982:313)).

Семантиката на НМ, както вече бе споменато, е представена едностранчиво в граматичната литература от ХХ век. Традиционната схема на описание на НМ е следната:

- определяне броя и вида на езиковите единици, които се включват в понятието **неопределително местоимение**;
- посочване на словообразователния модел (по принцип: въпросително местоимение + частица);
- разпределяне на НМ по тематични признаци - лица, нелица, признаци и т.н.;

Изключение от стандартизирания модел са граматиките на Костов (1939), Андрейчин (1944) и от по-съвременните - на Маслов (1982) и на Ро Хауге (1999).

В първите три граматики НМ се интерпретират от гледна точка на говорещия, като Маслов въвежда и ролята на слушателя. Прокарва се идеята за различни видове неопределеност в системата на НМ. Ето как Костов (1939:103) обяснява **различните отсенки на неопределеността**:

- *С еди-кой, еди-какъв [...] като че ли говорителят избягва нарочно да назове лицето, предмета, които може да му са известни;*

- *чрез кой да е се изразява известно безразличие при избор;*

- с -годе пък се изказва донякъде безразличие, но по-важно тук е, че се изказва готовност, примирение, съгласие и с най-малкото, най-долното, най-нищожното.

Андрейчин (1944:291) от своя страна полага НМ в опозицията **известност-неизвестност** за говорещия. Срв.:

НМ са тези местоимения, които *заместват в съобщителни изречения имена на неизвестни нам [...] лица, предмети и качества.*

Доближавайки се до идеите на Костов, Маслов (1982:312-313) обяснява различията в отделните редове НМ по следния начин:

[...] в образуванията с еди- говорещият оставя неопределени за слушателя съответното лице или предмет, може би известни на говорещия; в образуванията с -да е изразява известно безразличие при избора, а в образуванията с -годе - готовност да се задоволи с най-малкото, най-незначителното.

Ценното, което тримата автори дават на българската граматична мисъл, е показване на взаимоотношенията между отделните НМ и изтъкване на тяхната специфика в смисъл на нередундантност.

По-особено е мястото на граматиката на Ро Хауге (1999). В нея авторът (за разлика от повечето автори на граматика) дава както граматична, така и семантична характеристика на редовете местоимения *ня-/не-*, *-да е* и *еди-*, но не ги поставя в една група. В понятието **неопределителни местоимения** (indefinite pronouns) авторът включва формата *един* и реда *ня-/не-*. Местоименията от реда *-да е* са разгледани в рамките на обобщителните местоимения (all-quantifying pronouns) и са наречени *composite all-quantifying pronouns*. Редът *еди-* е отделен като самостоятелна местоименна група под названието *underspecifying pronouns*. Това тясно разбиране за състава на групата на НМ (противоречащо на традиционното ѝ представяне като многочленна група в българските граматика) отново поставя въпроса за характера на отношенията между думите с неопределително значение в нашия език. Ето защо в настоящия

труд е предложено адекватно решение на проблема - вж. глава втора.

Дотук могат да се направят следните изводи:

1. От възрожденските граматики насам местоименията, и в частност НМ, се дефинират предимно като субститути в парадигматичен план.

2. От възрожденските граматики към съвременната граматична литература се обособяват две развойни линии при таксономичната интерпретация на НМ:

а) универсална, според която в групата на НМ се включват отрицателните и/или обобщителните местоимения;

б) рестриктивна, според която НМ се отделят като самостоятелна група извън рамките на отрицателните и обобщителните местоимения.

3. От възрожденските граматики насам повечето автори се занимават с въпроса за състава на групата на НМ, отколкото с отношенията между тях.

4. Семантиката на НМ, която по понятни причини не присъства като тема във възрожденските граматики, е представена едностранчиво в граматиките от ХХ век. Наред с изтъкване на категоризиращите признаци в структурата на НМ, е необходимо да се обърне внимание и на релационните им признаци.

3. НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ В БЪЛГАРСКАТА И БЪЛГАРИСТИЧНАТА НАУЧНА ЛИТЕРАТУРА.

Прави впечатление фактът, че до този момент българските НМ не са били обект на цялостно и самостоятелно монографично изследване, което мотивира и избора на темата на настоящата работа.

На НМ са посветени части от монографични изследвания и

дисертации, отделни статии с неконтрастивен и контрастивен характер.

Състоянието на проучванията върху българските НМ представяме, в зависимост от случая, по два начина - по автори и по проблеми.

Като автори, интерпретиращи произхода на съвременните НМ от реда *ня-/не-*, се открояват Добрев (1980) и Иванчев (1988). Според Добрев (1980:482) генезисът на старобългарското НМ **НЬКЪИ** *продължава да бъде една от загадките на славянската сравнително-историческа граматика*. Авторът поддържа тезата, че неопределителното значение е старинно и изконно, а не се появява по-късно под влияние на частицата **НЬ**.

Подобно становище изказва и Иванчев (1988:109), според който *открай време въпросителните к-субститути са се употребявали и се употребяват в славянските езици като неопределителни*. В допълнение на това той смята, че НМ с частица **НЬ** се появяват в езика поради нуждата от разграничаване на въпросителното от неопределителното значение на к-субститутите.

Както бе посочено в предходната част на настоящата глава, в традиционните български граматики НМ са представени единствено чрез категоризиращите си признаци (тематична класификация), като липсва логико-семантичната им характеристика.

Съществуващото **бяло поле** се превръща в приоритет в изследванията на Р. Ницолова. Те се отличават с подчертаната си семантико-прагматична насоченост в рамките на категорията **определеност/неопределеност**.

Ницолова (1978) за пръв път в българската лингвистика представя модел на семантичната структура на НМ (с оглед на отношението на субекта към референта) под формата на дърво. Срв.:

неопределеност на х за слушателя

неопределеност на х за Г

определеност на х за Г

[+х Е М]

[-х Е М]

-еди

абсолютна произвол-   частична произ-   ня-/не-
ност при избиране на   волност при из-
х   биране на х

-то и да е х може да е със х трябва да бъде
средна, невисока   със задоволител-
стойност   на стойност

-да е   -годе

По-нататък в своите изследвания Ницолова (1980) разглежда признака **прагматична оценка** като иманентен за НМ от редовете *-да е* и *-годе*, и като допълнителен за реда *ня-/не-*.

Авторката (1986) диференцира *-то и да е* НМ от *-да е* НМ на базата не само на количествен, но и на качествен критерий. Дава кратка, но фундаментална характеристика на отделните НМ - семантична, синтактична и прагматична.

У Ницолова (1992) прагматическото отношение **лице/референт** при неопределената референция е разгледано в два аспекта:

1. когато референтът е константа;
2. когато референтът е променлива.

Обръща се специално внимание на случаи, в които за говорещия, употребляещ НМ, референтът е определен и на случаи, в които говорещият възпроизвежда чужда реч (съответно със или без редуция). Подчертава се, че говорещият, освен да изразява **определеност/неопределеност** от своя гледна точка, може да изразява и невисока прагматична оценка на референта.

У Ницолова (1991) в теоретичен план са обобщени особеностите на местоименията изобщо, и в частност на НМ. Излага се идеята, че **релационните признаци** не бива да се схващат само като квантификационни. Те съдържат и качествен елемент, който е със субективен характер.

Следователно разработките на Ницолова върху българските НМ представляват теоретична основа за по-нататъшни търсения в тази област.

За изясняване на семантиката на част от българските НМ значителен принос имат изследванията на скандинавския

българист Ро Хауге.

У Ро Хауге (1981) са посочени семантичните различия между *-то и да е* НМ и *-да е* НМ с помощта на логическия квантор за всеобщност и негативния тип контекст. Авторът заключава, че в изречения, не съдържащи нито модалност, нито отрицание, двата типа НМ са синонимни както помежду си, така и с обобщителното местоимение *всеки/всички*. Възможностите за замяна на *-да е* НМ с НМ от реда *ня-/не-* и с отрицателните местоимения е обект на изследване у Ро Хауге (1997).

У Ро Хауге (1983) е интерпретирано поведението на атрибутивно и субстантивно употребеното НМ *някой* в рамките на опозицията **специфичност/неспецифичност**. Авторът достига до извода, че самостоятелно употребеното *някой* в зависимост от контекста притежава както специфично, така и неспецифично значение, докато в атрибутивна позиция то има само неспецифично значение (с изключение на формата за множествено число *някои*, която реализира и двете значения).

У Ро Хауге (1984:70) е интерпретирана функцията на *еди*-НМ в единство с показателните местоимения от реда *този и този*, тъй като: *изместените от тях думи носят информация, която се смята за излишна от говорещия и едновременно с това: предаването на чужда реч е една типична сфера на тяхната употреба.*

Спецификата на *еди*- НМ е разглеждана и от Попов (1980). Според него *те, за разлика от другите местоимения, се отнасят към обектите, предметите не пряко, а само като отправят получателя към друго съобщение, в което имплицират конкретното посочване на референта*. Този факт дава основания на автора да ги определи (заедно с типа *този и този*) като **анафоричнопоказателни** или **анафоричнонеопределителни местоимения**.

За изясняване на семантиката и особеностите при употребата на НМ *нещо* принос имат Пенчев (1962) и Пашов (1965б).

Пенчев (1962) разграничава два вида субстантивност във формата: *конкретна* или *самостояйна* и *абстрактна* или *несамостояйна*. Във формално отношение първият вид се реализира, когато *нещо* е в постпозиция спрямо прилагателното име, а вторият вид - когато *нещо* е в препозиция спрямо

прилагателното име.

Пашов (1965б) от своя страна представя опозицията *нещо* (книжовна форма)/*нб-какво* (НМ от говора на с.Буря). НМ *нещо* е индиферентно към признака **известност-неизвестност** по отношение на Г, докато *нб-какво* е маркирано с признака **известност**.

Проблемът за семантиката и употребата на НМ *някакъв* не е поставян самостоятелно в българската научна литература, а винаги в рамките на изследвания за статуса и спецификата на формата *един*.

Критериите (фиксиран в разработките на редица български лингвисти), според които НМ *един* се разграничава от неопределителния член *един*, са следните:

1. употреба на формата пред абстрактни имена. Напр.:

Едно необяснимо вълнение се появи у нея.

(вж. Станков, 1995:128-129; Фрийдман, 1976:337);

2. употреба на формата като интензификатор. Напр.:

Той е един наивник.

Сега са се извъдили едни жени, човек не мож ги разбра.

(вж. Станков, 1995:127; Косеска-Тошева 1990:154);

3. употреба на формата в дистрибутивни контексти. Напр.:

Едни (младежи) пеят, а други (младежи) танцуват.

(вж. Лакова, 1995:20).

Ето някои от по-важните изводи, направени от български лингвисти, работещи в контрастивен план по отношение на взаимоотношението *някакъв(някой)-един*:

У Тарашева (1996:135) се казва, че *някакъв* се явява функционален вариант на неопределителния член в случаи на идентифицираща референция, когато обектът съществува в някаква имагинерна реалност.

У Стаменов (1985) се отбелязва, че има употреби на *един*, които се доближават много до неопределителното местоимение *някакъв*.

У Грозева (1979:19) се изтъква следното: *както се вижда,*

необходимо е да се изследва по-точно изразяваната с неопределителните местоимения *някой*, *някакъв* неопределеност, да се установи синонимни ли са те с *един* и *0* и ако са, в каква степен.

За пълнота на изложението формата *един* присъства в настоящата дисертация, без обаче въпросът за статуса ѝ да се превръща в централен въпрос на изследването. Още повече, че на *един* е посветена и самостоятелна дисертация.

Тъй като, по наши наблюдения, конкуренция между *един* и *някакъв* възникват и в контексти извън посочените в критериите по-горе, приемаме, че става въпрос за междуаспектна синонимия (между неопределителен член и НМ). Подобна трактовка се наблюдава у Косеска-Тошева (1990:155). Според нейната концепция нулевият морфологичен показател се смята за неопределителен член, когато се парафразира с *NP*, съдържаща формата *един*. Ако обаче парафразата е с НМ *някакъв*, става въпрос за т.нар. недоизказване на квантификацията.

В разработките на Станков върху морфологичния аспект на категорията **определеност/неопределеност** се обръща внимание и на някои особености в употребата на НМ *някой* и *някакъв*. Така например у Станков, Иванова (1989) се изтъква невъзможността на НМ *някой* да се употребява в именни синтагми, изразяващи специфична неопределеност.

У Станков (1995:137) се описва още един тип контекст (освен посочените по-горе критерии), в който *един* до известна степен се доближава по значение до *някакъв*, а именно - когато говорещият идентифицира обекта в момента.

НМ като квантори или носители на количествена характеристика в *NP* са интерпретирани от Косеска-Тошева (1990:52, 91) и Лакова (1987).

В категорията **неопределеност** Косеска-Тошева включва кванторна всеобщност (*кой да е*) и екзистенциалност (*някой*, *някакъв*, *един*), както и некванторната чиста предикатност. В зависимост от положението на кванторите в изречението, те се делят на силни и слаби кванторни значения. В така очертаната рамка се открояват семантичните различия между *ня-/не-* НМ и *-да е* НМ (първите по принцип изразяват екзистенциалност, а вторите - всеобщност с ограничен обсег), както и между *някакъв*

и *някой*. *Някой* *x* изразява слаба екзистенциалност, докато *някакъв* *x* може да изразява и силна екзистенциалност.

На Лакова (1983:156; 1991:74-75) принадлежи направеното за пръв път в българската научна литература разграничение между дефинитни, индефинитни и адефинитни именни фрази. Под индефинитни именни фрази се разбират NP, съставени от *а) нечленувано съществително [...], което не е придружено от един, някой, някакъв или друго неопределително местоимение, но вмъкването на такова местоимение запазва референтния характер на фразата [...]; б) именна фраза с нечленувано опорно съществително, придружено от НМ*. Понататък се посочва, че индефинитните фрази с НМ *някой* и *някакъв* се нуждаят от специално проучване.

В качеството си на субститути (по терминологията на Блумфийлд) НМ допринасят и за кохезията на текста. Този факт обаче е подценяван от българските лингвисти, които съсредоточават вниманието си изключително върху текстообразуващата роля на личните, притежателните и показателните местоимения.

Доколкото ни е известно, единствено у Добрева, Савова (1987а; 1987б) се обръща внимание на текстообразуващата функция на част от неопределителните местоименни думи, а именно - наречията.

До този момент в българската научна литература обект на внимание е била основно субституционната функция на НМ, но в парадигматичен план. Ето защо субституционната функция в синтагматичен план се нуждае от проучване.

Независимо от конкретния подход при интерпретиране на НМ, те винаги се полагат в рамките на категорията **определеност-неопределеност**. Отделните концепции са обобщени у Лакова (1997). Срв.:

1) *категорията определеност-неопределеност като квантификация на предиката в структурата на пропозицията (Ръсел, Косеска-Гошева, Лакова)*

2) *изходна база също е логическата семантика, но категорията определеност-неопределеност се разглежда с*

оглед на функцията ѝ чрез езикови средства да се реферират, обозначават обекти от извънезиковата действителност (Стросън, Падучева)

3) кои обекти от действителността, назовани в изречението, се мислят като познати, известни от предходна ситуация или контекст, а кои като непознати, нови в дадения дискурс (Вендлер, Гросс, Шамрай, Чвани)

Съществува и теза, според която категорията определеност-неопределеност не е основна лингвистична категория. Настоящата разработка стои най-близо до втората от гореизброените три концепции, тъй като тя представлява в определен смисъл преходно звено между подход 1 и подход 2. Оказва се, че е доста трудно да се изследват пълноценно НМ без, от една страна, да се използва апаратът на формалния анализ, а от друга, да се отчете ролята на контекстовите фактори (дискурса).

Дотук може да се обобщи следното:

1. В българската научна литература липсва цялостно изследване върху семантиката и употребата на основните НМ в НР, както и върху условията за конкуренция между тях.
2. Благодарение на разработките на Ницолова добре проучен е прагматичният компонент в семантиката на НМ, като е дадена необходимата теоретична основа за продължаване на изследванията в тази насока.
3. Никъде експлицитно в изследванията не е посочвана когнитивната рамка и когнитивно-прагматичните отношения, в границите на които функционират НМ.
4. Непроучен остава въпросът за текстообразуващата функция на НМ.

Направените изводи обуславят необходимостта от монографично представяне на НМ, което, от една страна, да

систематизира и обогати изследванията на българската и българистичната лингвистика до момента и, от друга страна, да набележи нови насоки за пълноценното проучване на НМ.

II ГЛАВА

СЕМАНТИКА НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ

1. ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ

За да бъде описана адекватно семантиката на НМ в българския език, е необходима подходяща теоретична постановка относно местоименното значение. Ето защо за основополагащи в настоящото изследване приемаме следните тези на Ницолова (1986;1991):

В значението на местоименията на езиково равнище откриваме следните два вида признаци [...]: категоризиращи признаци, чрез които референтът се характеризира като принадлежащ на определен клас обекти, и признаци-отношения, които характеризират референта като член в някакво отношение с друг обект или множество обекти (1986:8).

Първият тип признаци представя местоименията като клас, дублиращ неместоименните думи, т.е. представя ги като езикови единици, насочващи към лице, предмет, признак, без да ги назовават директно.

Вторият тип признаци Ницолова (1986:11-13) обобщава по следния начин:

*А) Отношения между референта и елемент от някакво множество обекти или между множество референти и множество обекти. Тези отношения са два вида: **тъждество** и **нетъждество**.*

Б)[...] отношения между елемент (респективно подмножество) и множество M , в което влиза този елемент или подмножество [...] - въпросителни, неопределителни, отрицателни и обобщителни. [...] тези местоимения могат

да бъдат разделени на две групи: а) местоимения, които сочат, че множеството е празно - отрицателните; б) местоимения, които сочат, че множеството не е празно - въпросителните, неопределителните, обобщителните. Във втората подгрупа местоименията се различават по това, каква е качествена характеристика на елементите в множеството *M* и в какво отношение се намира спрямо тях референтът на множеството.

По-късно, у Ницолова (1991:48) горепосочените местоимения се разграничават според *отношението на субекта в различните му комуникативни роли към индивидуалните признаци на референта[...]*. При въпросителните местоимения [...] *говорящият съобщава, че индивидуалните признаци на референта не са му известни и че очаква от слушателя да му даде информация за тези признаци. При обобщителните местоимения говорящият мисли за референта като конюнкция от възможните елементи в множеството [...]*. При неопределителните местоимения индивидуалните признаци на референта се смятат от говорящия за неизвестни на слушателя [...].

В съгласие с горесцитираните теоретични постановки, изхождаме от презумпцията, че НМ имат извънредно сложна структура, представляваща набор от семантични (с когнитивно-прагматичен и квантификационен характер) и прагматични признаци. Всъщност, по-коректно е да се говори не за *семантика* на НМ, а за *семантисизъм*. Терминът е вариативно предложение на Лийч (1983:6) наред с термините *прагматисизъм* и *комплементаризъм*, и предполага включване на прагматиката в семантиката. Неслучайно Шенк, Бирнбаум и Мей (1989:35) предлагат семантичният анализ да се ръководи от следната формула: *семантика + прагматика = концептуално ниво*.

Въпреки че в настоящата работа се борави с широко утвърдения термин *семантика*, авторката си дава сметка за комплексността на понятието, като влага в него по-широк смисъл (вж. по-горе).

В теоретичен аспект се опираме и на следните две постановки:

1) Предполага се наличие на а) т.нар. обединяващо значение, т.е.

значение, валидно за всички възможни контексти и б) семантична вариация, т.е. контекстуални стойности на едно и също езиково значение.

2) Езиковите единици са зависими от контекста. Те се появяват в специално обкръжение, от което извличат най-важните си характеристики и се разпознават от говорещите като отделни същини чрез процес на абстракция.

Първата постановка визира целта на настоящата разработка, а втората - метода. За да се моделира семантичният инвариант на НМ, е необходимо да се подложат на абстракция основните им контекстови варианти. Отчитаме условността на подобен опит, защото *всегда находятся контексты, в которых это значение не будет обнаружено* (Кузмина, 1989:160).

Всички лингвисти - български и чужди, които интерпретират семантиката на НМ, отбелязват по един или друг начин основополагащата роля на контекста. Срв. Кршишкова(1971); Беличова, Ухлиржова (1996); Кузмина (1989); Вежбицка (1980); Гивон (1993); Ницолова (1986;1991;1992); Ро Хауге (1977; 1981; 1983; 1984; 1997) и др.

Но едновременно с това, езиковедите, анализиращи категорията **неопределеност**, и НМ в частност, се разделят, най-общо казано, на две групи.

Към първата принадлежат лингвисти, следващи универсално-дихотомичния модел на Крамски (1972:55). Според автора *the category of the definite and the indefinite, of the familiar and unfamiliar, is a universal indispensable part of any reality in the same way as the positive and the negative, the black and the white, etc.* Това са например Кршишкова (1971); Левин (1973); Комарек (1978); Ницолова (1978; 1986; 1991; 1992); Падучева (1985; 1997); Селиверстова (1988); Ревзин (1977); Станков (1995) и др.

Към втората група принадлежат езиковеди, които не се опират на принципа на опозицията при интерпретиране на категорията **неопределеност** и респективно НМ. Това са например Шамрай (1987;1990); Вежбицка (1980); Гивон (1993); Ламсдън (1988) и др.

Започваме с представяне на първата група автори, тъй като резултатите от техните изследвания лежат в основата на настоящата разработка.

Разглеждайки НМ в славянски контекст, Кршишкова (1971) изолира два признака, конституиращи значението им. Те са: [+/-

neurèitost] и [*+/-konkrétnost*]. Съдържателно признаците съответстват на въведените по-късно от Левин (1973) [*+/-известност*] и [*+/-фиксираност*]. На модела на Левин ще спрем вниманието си по-нататък.

Комарек (1978) въвежда за чешките НМ доста солиден, но според нас редуван набор от дистриктивни признаци. Срв.: [*+/-konst*], [*+/-neznámost(+/-ign)*], [*+/-konkrétnost*], [*+/-kvantifikovanost*], [*totálnost/parcipiálnost*] и т.н.

Ницолова (1986) също се опира на опозицията [*+/-фиксираност*], като едновременно с това изолира иманентните прагматични компоненти на *-да е* НМ. У Ницолова (1991) експлицитно е заявена и опозицията [*+/-известност*].

Селиверстова (1988:55) извежда опозицията *дизюнктивност/недизюнктивност* с помощта на два помощни признака - на качествено и на количествено участие. Смесово посочената опозиция съответства на противопоставянето [*+/-фиксираност*].

Падучева (1985:90) също борави с опозицията [*+/-известност*], макар да смята, че *смысл самого противопоставления "известность/неизвестность" остается достаточно неопределен*. Все пак авторката прави опит да диференцира видовете *неизвестност*. Срв.: недостатъчност на външните признаци, невъзможност за спомняне, отсъствие на познатост и др.

Ревзин (1977:226) от своя страна смята, че определителният член е маркиран по когнитивна функция, а неопределителният - по комуникативна.

За адекватна интерпретация на граматическата неопределеност Станков (1995:104) въвежда следния набор от признаци: *двустранна и едностранна идентифицираност, тоталност, референтност* и *сигнификативност*.

Въвеждането на опозицията *известност/неизвестност* предполага наличието на комуникативна рамка. Необходимо е да се отчете ролята на участниците в комуникацията и особено ролята на говорещия (по-нататък - Г), неговите намерения в релацията говорещ - слушател (по-нататък С).

По-различен е подходът на лингвистите от втората група. Шамрай (1990:134-135) например отрича дихотомията

идентифицируемост/неидентифицируемост при членуваните и нечленуваните имена и вместо това противопоставя знаковата функция на деиктичните средства срещу липсата на инструкция за интерпретация при нечленуваните имена.

Разглеждайки изречения от типа *Nancy wants to marry someone with a big bank account*, Вежбицка (1980:324) смята опозицията [+/- *specific*] за неясна и неопределена. Вместо това тя предлага следното тълкуване: *possibility or impossibility of thinking of someone in particular to whom the predicate applies*. Подобна е позицията на Ламсдън (1988:87-88).

У Гивон (1993:216) референциалният статут на неопределеното съществително се прогнозира не в съвкупност с други признаци, а от гледна точка на пропозиционалната модалност, в чиято сфера на действие попада съществителното.

Фодор (1975) възприема идеята за използване на постулати на значението. Основният му аргумент срещу компонентния анализ е, че различията в сложността на композиционната структура на лексикалните единици не влияят на скоростта на разбирането им.

Ланакър (1987:19-21) не отрича обяснителната сила на компонентния анализ, но смята, че признаците трябва да се разглеждат не в изолиран вид, а в контекста на системата, осигуряваща условията за функционирането им. С други думи, налага се да бъде отчетен факторът [*интеграция*].

Поддържаната от нас концепция се състои в следното: с помощта на логическа абстракция (*теория на множествата*) и компонентен анализ (*теория на опозицията*) е възможно да се представи адекватен набор от семантични признаци, конституиращи значението на НМ. За целта се въвеждат някои работни понятия. Срв.:

- **компонентен анализ** - подход в лингвистиката, който представя лингвистичните знаци, в случая думи, чрез подредни части или компоненти;

- **семантичен признак** - най-малката неделима част от значението на дадена езикова единица;

- **семантична опозиция** - противопоставяне на езикови единици по семантични признаци с цел оразличаване една от друга. Единият семантичен признак в противопоставянето може да бъде и нулев;

- **семантична неутрализация** - неосъществяване на даден вид семантична опозиция в определени контексти;
- **множество** - съвкупност от елементи, които имат обща характеристика.

ЗАЩО ПРЕДПОЧЕТОХМЕ КОМПОНЕНТНИЯ АНАЛИЗ

Известно е, че анализът на езиковите единици посредством разлагането им на линейно неразложими компоненти пресупозира интуитивно знание за семантичните отношения. Съзнаваме също така, че в този вид анализ се изгражда теоретичен модел, като на обикновени езикови изрази се приписва металингвистичен характер. Въпреки това, неслучаен е фактът, че до него прибъгват голям брой лингвисти. Смятаме за предимство факта, че семантичните признаци не се отнасят до физически обекти в реалния свят, а представляват абстрактни конструкции, представящи когнитивните и прагматичните условия, според които хората категоризират нещата. Целта, която си поставяме в настоящата разработка, е именно да представим адекватен концепт на НМ, обясняващ нередундантността и спецификата в употребата на отделните НМ.

За да бъде изведен най-релевантният набор от семантични признаци, конституиращи обединяващото значение на НМ, се налага:

- 1) от една страна, да бъдат използвани резултатите от досегашните лингвистични изследвания, свързани с поставения проблем;
- 2) от друга страна, теоретичният конструкт да бъде съобразен с ексцерпирания езиков материал.

При прегледа на граматичната литература (вж. по-горе в същата глава) бе установено, че с най-системен характер при представяне на семантиката на НМ се проявяват признаците [*+/-фиксираност*] и [*+/-известност*]. Като смислоразличителни компоненти те се появиха и при обработването на текстовия масив.

Концепцията, която се застъпва в дисертацията, представлява ревизиран вариант на идеята на Левин (1973).

В съгласие с неговата разработка приемаме, че НМ служат за отделяне на елемент или подмножество x от някакво множество обекти M и че M участва в съобщение от Γ към S .

По отношение на тематичната класификация, която предлага Левин, ограничаваме изследването си до обекти, хора, признаци и качества (т.е. до семите [+/-лице] и [+признак]). Според терминологията на Лайънс (1991:171) предмет на проучване ще бъдат първоразредните същности (*first-order entities*), изявяващи се в рамките на NP.

Изхождаме от положението, че всяко местоимение отделя от дадено множество M елемент или подмножество x , притежаващ(о) свойство P .

Множеството на всички елементи от M , имащи свойство P , се обозначават с N . Броят на елементите на M се обозначават с m . Броят на елементите на N - с n . Броят на елементите на x - с k .

Левин въвежда следните семантични признаци, които тук представяме с оглед на НМ:

В: Има ли в местоимението информация за величината n и каква е тя?

Няма. Следователно стойността на признака е отрицателна (**В-**).

С: Това е величината k , т.е. обемът на отделимото множество x . Възможни значения - от **0** до m .

За НМ стойностите са: $x > 0$ и $x < m$.

F: Фиксирано ли е подмножеството x в M , т.е. указва ли местоимението на някои определени елементи от M или ги оставя неопределени?

При НМ признакът може да приема и двете стойности според вида на НМ и контекста (**F+**) и (**F-**).

S: Известен ли е на Γ съставът x (т.е. какви именно елементи от M влизат в него)?

При НМ признакът може да приема и двете стойности според вида на НМ и контекста (**S+**) и (**S-**).

Н: Става ли съставът x известен на S в резултат на

съобщението?

При НМ по принцип съставът **x** не става известен на **C**, следователно признакът получава отрицателна стойност (**H**-).

Според Левин отрицателната стойност на този признак оправдава и названието НМ, т.е. неопределени за **C**.

Поддържа се идеята, че за идентификация на местоименията е достатъчно да се зададе значението на признаците (**B**), (**F**) и (**S**). Но тъй като признакът (**B**-) е по същество инструкция за разграничаване на НМ от останалите видове местоимения, за вътрешна диференциация остават релевантни признаците (**F**) и (**S**).

По наше мнение, в така очертаната теоретична схема търпят корекция следните постановки:

1) Проблемът с признака (**H**) е доста по-сложен от начина, по който е представен. Не е точно да се каже, че съставът **x** не става известен на **C** в резултат на съобщението. По-коректна е следната формулировка: **Г** представя състава **x** (действително или формално) като **неизвестен за C пред C**. Посоченото определение притежава предимството, че не изключва възможността в определена ситуация съставът **x** да стане известен на **C** или дори да му е бил известен от периода на досъобщението. Тук например се включват случаите на **косвена референция**, т.е. случаите, в които **Г** прибегва до намеци и уловки. Срв. следните примери:

[...] так что кое-кто из нас здесь лишний в квартире.[И мне кажется, что этот лишний - именно вы] (М. Булгаков, цит. по Кузмина);

Аналогично на български:

*[...] така, че **някой** от нас е излишен в жилището. [И ми се струва, че излишният - това сте именно вие];
Някой/Някои май ще яде/ядат бой днес (вм. **ти**);*

Поради зависимостта си от прагматични фактори, подобен вид примери са тълкувани и от гледище на **принципа на учтивостта**.

Срв. примерът на Мей (1993:69):

Parent: Someone's eaten the icing off the cake. (ВМ. ТИ)
[Child: It wasn't me.]

Или друг често срещан пример в ежедневноата реч:
Вчера нали си говорехме нещо, не се прави на разсеян.

На този вид употреби на НМ е обърнато специално внимание в трета глава на дисертацията.

2) С оглед на спецификата на НМ смятаме, че горепосочените два признака (F) и (S) са необходимо, но не достатъчно условие за адекватно представяне на семантичната им структура. По наше мнение е уместно да се въведе още един признак от гледище на Г, а именно [+/-едностранна идентифицираност] или в съкратен вид (I₁). Терминът заемаме от Станков (1995), като в съдържанието му влагаме смисъл, подчинен на поставените в работата цели (вж. по-нататък). По принцип *двустранната идентифицираност* е характерна за определените дескрипции. Срв.: *Адресантът може да употреби определителен член в именната група, ако е сигурен, че адресатът - директен или индиректен - може да идентифицира обекта на изказването.*

При *едностранната идентифицираност* С не получава инструкция за идентификация на обекта от страна на Г. Но подобна идентификация не е изключено да се осъществи при специални условия в рамките например на косвената референция.

Въвеждането на признака (I₁), чието съдържание ще уточним малко по-нататък, спомага за две неща:

- за прецизиране на семантичното поведение на НМ;
- за снемане на "неизвестността" от признака [+/-известност].

Падучева (1985:211) разглежда неидентифицираността като един от видовете неизвестност. Според нашето разбиране неидентифицираността имплицативно предполага неизвестност. Ето защо по-близо до нашата идея стои следната интерпретация на Станков, Иванова (1989:19) за разликата между [+/-идентифицираност] и [+/-познатост]:

Когато говорещият употреби именна синтагма с един, той винаги изказва референта като идентифициран от него, независимо че може в момента да го въвежда в речта. Следователно търпи корекция твърдението, че в изречението като: "Вчера ти купи един роман. От кой автор е?" предметът е неидентифициран от адресанта. Между непознат и неидентифициран има разлика. В случая обектът може да не е познат на говорещия, но той го изказва като идентифициран (говорещият е присъствал на покупката).

Възприемайки горесцитираното наблюдение за отправна идея, ние влагаме в значението на признаците (I₁), (S) и (F) следното съдържание:

I₁: Под [+/-едностранна идентифицираност] ще разбираме информацията, която Г получава за обекта зрително, слухово, сетивно, вербално или, казано накратко, перцептивно. Посоченият признак визира когнитивен процес от незнание към знание. Доказателство за този извод дава и разликата между типично перцептивните глаголи *виждам, чувам, усещам* и глаголите *слушам, гледам, пипам*. Първите се характеризират с признака [+възприемам], който определено липсва при вторите.

S: Под [+/-известност] разбираме усвоеното от Г знание за даден обект. Това предполага предварителната идентификация на обекта от Г. Следователно обектът е вече концепт в менталните структури на Г, който, в стремежа си да активира полученото знание, може да се сблъска с пречки от субективен характер. Типични форми на неизвестността са например забравянето, невъзможността за спомняне, неразпознаването.

Оттук може да се заключи следното: **обектът може да бъде идентифициран от Г и непознат за него (I₁+, S-), но не е възможна обратната комбинация - обектът да е известен на Г, без по някакъв начин да е идентифициран от него (*I₁-, S+).**

Оформят се следните импликации:

(S+)>(I₁+)

(I₁+)>(S+/-)

Направената смислова диференциация между признаците (S) и (I) дава възможност и за изработване на **когнитивно-прагматичен модел** на употребата на НМ, непредлаган до този момент в българската лингвистична литература. Тъй като и двата признака са от гледище на Г, моделът е подчинен на когнитивното състояние на Г. В модела опозицията [+/-информация] визира признака [+/-едностранна идентифицираност], а опозицията [+/-знание] визира признака [+/-известност]. По-подробно идеята е разработена в трета глава на дисертацията.

F: Под [+/-фиксираност] разбираме променливи величини, които могат да бъдат свързани, т.е. да се отнасят към конкретен, единичен референт (F+) или несвързани, т.е. визиращи възможност за избор на елемент от множество (F-).

Оформят се следните импликации:

(F-)>(S-)>(I₁-)

(S+)>(F+)>(I₁+)

Освен горепосочените основни семантични признаци, се налага да бъдат въведени допълнителни дистинктивни признаци, свързани с особеностите на редовете *-да е* и *еди-*.

При *-да е* НМ става въпрос за въведените и мотивирани от Ницолова (1978:440) прагматични признаци [+частична произволност на избора] и [+абсолютна произволност на избора]. Първият признак характеризира *-да е* НМ, а вторият - *-то и да е* НМ.

За *еди-* НМ според нас е уместно да се въведе допълнителният признак [+недиректна референция], който да обозначава, че това НМ не препраща директно към денотат, а към друг езиков номинатор, който, от своя страна, препраща към денотат.

За двойствената природа на НМ от редовете *-да е* и *еди-* свидетелства следният факт: независимо, че *-да е* НМ се

анализират предимно чрез квантора за всеобщност, а *еди*-НМ - паралелно с дистрибутивния ред *този и този*, в определени контексти те са взаимозаменяеми с НМ от основния ред *ня-/не-*. При интерпретация на руските и чешките НМ лингвистите представят отделните словообразователни частици като носители на дадена съвкупност от семантични признаци и оттам - на даден вид неопределеност (специфична, неспецифична, нереферентна).

При българските НМ подобен подход не може да се приложи последователно, защото:

- *някой1* и конвертираното местоимение-съществително *някой2* са носители на семантични признаци с различни стойности;
- *-да е* и *-то и да е* НМ се различават по стойностите на прагматичните си признаци.

Следователно смислови несходства съществуват и в рамките на един и същи ред (тук, разбира се, изключваме *еди*-НМ).

Сложността при описване на семантиката на славянските НМ, и в частност на българските НМ, се дължи на тяхната типологическа разнородност. Ето защо като основен конститутивен критерий се налага градуалността, йерархическият признак. Богатството от форми за всеки отделен категориален ред се съпътства от степени на общия признак [*неопределителност*]. В противен случай НМ биха били редувантни в системата на езика.

Градуирането на признака [*неопределителност*] е основен делитбен критерий в разработките на славянските лингвисти върху НМ. Така например у Левин (1973) руските НМ се разделят на **полунеопределителни, фиксирано-неопределителни, тип некто, нефиксирано-неопределителни**; у Падучева (1985) те са представени като **нереферентни, собствено-неопределителни и слабоопределителни**. В Академичната граматика на чешкия език (1986:97) чешките НМ се разделят на **НМ със значение на проста неопределеност** (*níkdo, nícó*), **НМ с подчертана неопределеност** (*-sí, lec-, leda-*) и **НМ, изразяващи произволност** (*-koli(v)*).

Както бе уговорено по-горе, неопределеността за С приемаме за

относително константна величина. Основополагащ се явява характерът на неопределеността за Г. Тя може да бъде [+специфична неопределеност], [+/-специфична неопределеност] и [-специфична неопределеност]. Тук се налага да направим кратко отклонение, за да изясним какво разбираме под **специфична, неспецифична и нереферентна неопределеност**.

Под **специфична неопределеност** разбираме положение, при което реферираният обект е един, фиксиран и точно определен в реалния свят.

Под **неспецифична неопределеност** разбираме положение, при което реферираният обект не е фиксиран в реалния свят, т.е. различен за всяка отделна ситуация или още неизбран елемент в множеството.

Под **нереферентна неопределеност** разбираме положение, при което обектът не се съотнася с референт.

В разработките си за руските НМ Падучева (1997) и Кузмина (1989) обособяват група на нереферентните НМ (*-нибудь*), отъждествявайки неферентността с неспецифичността. В противовес на това решение Гуревич (1983) предлага да се откажем от деленето на неопределителните именни групи на референтни и неферентни, тъй като според нея нереферентна е само думата в сигнификативно значение (т.нар. **словарно слово**). Селиверстова (1988) от своя страна счита, че НМ от реда *-нибудь* не са нереферентни, като по нейно мнение понятието нереферентност е всичко онова, което не е употребено референтно.

В българската научна литература Станков (1995) прави разграничение между неспецифичната и нереферентната неопределеност, според което нереферентната неопределеност притежава един единствен признак - [+сигнификативност] и е синтактично ограничена в предикативна употреба. У Лакова (1983;1987) подобно разграничение е предложено чрез термините **индефинитни-адефинитни NP** и съответно - **квантифицирани-неквантифицирани NP**.

В настоящата работа се възприема становището на

Селиверстова, Станков, Лакова, което може да бъде обобщено по следния начин:

Неспецифичната неопределеност не е тъждествена с нереферентната неопределеност. Неспецифичната неопределеност е референтна и следователно различна от чистата нереферентност, разбираана в синтактичен план като предикатност.

Семантичният модел на българските НМ по диференциални признаци има следния вид (стойността (+/-) сигнализира силна чувствителност на съответните НМ към контекстовите условия):

[+ специфична неопределеност]

ЕДИН (I_1+), ($S+/-$), ($F+$)

Референтът е фиксиран в множеството елемент, който винаги се представя като идентифициран от Γ , но може да бъде както известен, така и неизвестен за него.

НЯКОЙ СИ1 ($I_1+/-$), ($S+/-$), ($F+$)

НЯКОЙ СИ2 ($I_1+/-$), ($S+/-$), ($F+$)

НЯКАКЪВ СИ ($I_1+/-$), ($S+/-$), ($F+$)

НЕЩО СИ ($I_1+/-$), ($S+/-$), ($F+$)

Референтът по принцип е фиксиран в множеството, но за Γ може да бъде или идентифициран, или неидентифициран; или известен, или неизвестен.

ЕДИ-КОЙ СИ1 ($I_1+/-$), ($S+/-$), ($F+$)

и [+недиректна референция]

ЕДИ-КОЙ СИ2 ($I_1+/-$), ($S+/-$), ($F+$)

и [+недиректна референция]

ЕДИ-КАКЪВ СИ ($I_1+/-$), ($S+/-$), ($F+$)

и [+недиректна референция]

Референтът, който всъщност е рефериран непряко, е фиксиран в

множеството, но за Г може да бъде или идентифициран, или неидентифициран; или известен, или неизвестен.

[+/- специфична неопределеност]

НЯКОЙ2 (I₁+/-), (S+/-), (F+/-)

НЯКАКЪВ (I₁+/-), (S+/-), (F+/-)

НЕЩО (I₁+/-), (S+/-), (F+/-)

НЯКОИ1 (I₁+/-), (S+/-), (F+/-)

НЯКОИ2 (I₁+/-), (S+/-), (F+/-)

Референтът може да е фиксиран или нефиксиран в множеството и съответно за Г може да е или идентифициран, или неидентифициран; или известен, или неизвестен.

[- специфична неопределеност]

НЯКОЙ1 (I₁⁻, S⁻, F⁻)

Референтът е нефиксиран елемент в множеството и следователно неидентифициран и неизвестен за Г.

КОЙТО И ДА E1 (I₁⁻), (S⁻), (F⁻)

и [+абсолютна произволност на избора]

КОЙТО И ДА E2 (I₁⁻), (S⁻), (F⁻)

и [+абсолютна произволност на избора]

КАКЪВТО И ДА E (I₁⁻), (S⁻), (F⁻)

и [+абсолютна произволност на избора]

Референтът е нефиксиран елемент в множеството и следователно неидентифициран и неизвестен за Г, но маркиран с прагматичен признак.

КОЙ ДА E1 (I₁⁻), (S⁻), (F⁻)

и [+частична произволност на избора]

КОЙ ДА E2 (I₁⁻), (S⁻), (F⁻)

и [+частична произволност на избора]

КАКЪВ ДА Е (I₁-), (S-), (F-)

и [+частична произволност на избора]

Референтът е нефиксиран елемент в множеството и следователно неидентифициран и неизвестен за Г, но маркиран с прагматичен признак.

Дотук могат да се направят следните изводи:

1) НМ, изразяващи [+/-специфична неопределеност], по принцип нямат позиционни ограничения, защото стойностите на семантичните им признаци се променят в зависимост от контекста.

2) НМ, изразяващи [-специфична неопределеност], се реализират само в областта на *иреалис*, тъй като стойностите на семантичните им признаци са отрицателни. С допълнителни ограничения се характеризират *-да е* НМ поради наличието на специфични прагматични признаци в инвариантното им значение.

3) НМ, изразяващи [+специфична неопределеност], притежават следните особености:

3.1. Формата *един*, която тук е представена за пълнота на изложението, няма позиционни ограничения, но винаги представя референта като фиксиран в множеството и идентифициран от Г, освен в случаите, когато се употребява със значение на числително.

3.2. НМ от аглутинативен тип *ня-/не-+си* по принцип нямат позиционни ограничения и почти винаги представят референта като фиксиран в множеството.

3.3. НМ от типа *еди-* имат позиционни ограничения, свързани с допълнителния признак [+недиректна референция]. Макар да се употребяват предимно във възпроизведена реч, тя самата не е ограничителен критерий за употребата им.

2.ВИДОВЕ КЛАСИФИКАЦИИ НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕНЕНИЯ.

В традиционните граматика на българския книжовен език НМ са представени чрез следните редове:

(НЯ-/НЕ-) - *някой₁, -я, -е, -и (си); някой₂, -я, -е, -и (си); някакъв, -а, -о, -и (си); нещо (си);*

(ЕДИ-) - *един, -а, -о, -и; еди-кой си₁, -я, -е, -и; еди-кой си₂, -я, -е, -и; еди-какъв си, -а, -о, -и;*

(-ДА Е) - *кой, -я, -е, -и да е₁; кой, -я, -е, -и да е₂; какъв, -а, -о, -и да е;*

(-ТО И ДА Е) - *който, -ято, -ето, -ито и да е (са) (било)₁; който, -ято, -ето, -ито и да е (са) (било)₂; какъвто, -ато, -ото, -ито и да е (са) (било);*

(-ГОДЕ) - *кой, -я, -е, -и-годе₁; кой, -я, -е, -и-годе₂; какъв, -а, -о, -и-годе;*

От съвременен гледище традиционните НМ са образувани от въпросителни местоимения чрез прибавяне на различни частици или морфеми. В резултат на това НМ представляват доста разнородна в словообразователно отношение група. Срв.:

- 1) **проста лексема** - *някой₁, някой₂, някакъв, нещо, един;*
- 2) **сложна лексема** - *що-годе, еди-кой₁, еди-кой₂, еди-какъв;*
- 3) **полисинтетично съчетание** - *кой(то) (и) да е₁, кой(то) (и) да е₂, какъв(то) (и) да е;*
- 4) **аглютинативен тип** - *някой си₁, някой си₂, някакъв си, нещо си, еди-кой си₁, еди-кой си₂, еди-какъв си;*
- 5) **съчетание от сложна дума и аглутинация** - *еди-кой си₁, еди-кой си₂, еди-какъв си;*

Нека разгледаме възможните типове класификации на НМ:

I. Тематична - типична за традиционната българска граматична литература. Представя НМ като думи, заместващи неопределени или неизвестни лица, предмети, признаци.

II. Семантична - за първи път подобен вид класификация е предложена у Ницолова (1978). Вж. глава първа.

Семантичен тип класификация е изработена и в настоящата дисертация в зависимост от видовете неопределеност (специфична и неспецифична). Вж. по-горе.

III. Когнитивно-прагматична - тясно свързана със семантичната класификация и изработена върху нейната основа. За пръв път е представена в настоящата разработка. Вж. глава трета.

IV. Генеалогична - в съвременното си състояние групата на НМ включва форми, образувани от въпросителни местоимения. Следователно НМ са представени като *кой-* и *какъв-съдържащи думи*. Класификационно ограничителен е словообразователният критерий.

V. Функционална - напоследък езиковедите обръщат внимание на наличието на неопределителна семантика в дистрибутивните редове *този и този* и *този-онзи*, в изразите *не знам кой*, *бог знае кой*, в лексемите *известен*, *определен*. Функционалният критерий допуска разширяване на състава на НМ.

Следователно, предвид разнообразните класификационни критерии, на преден план излиза въпросът за границите на групата на НМ. Оттук - проблемът за тяхното единство и смислова нередундантност.

Досега в българската граматична литература не е предлаган подход, който да даде адекватно обяснение за видимата семантична нестабилност на групата на НМ (така например под въпрос е статутът на *еди-* НМ и на *един*, а и на *-да е* НМ).

Нека отново да припомним, че според Ницолова (1991:43) местоименията като клас думи се характеризират с признаците

[*относителна затвореност на класа*] и [*системна лексикална организация*]. Това твърдение, разбира се, предполага факта, че функционалните думи (function words) лесно приемат нови членове в състава си, като се обновяват. Така например с неопределителна семантика се свързват не само местоименията *този и този* и *този-онзи*, но и конструкции и думи от типа *не знам кой, кой знае кой, бог знае кой, определен, известен* и т.н. За да се обясни единството на типологически разнородните НМ и връзката им с други местоимения и думи с неопределителна семантика, ще бъде използвана идеята на Ланакър (1987:16-17). Вместо традиционния критерийно-атрибутивен модел на лингвистична категоризация, той предлага концепция, базирана на теорията за прототипите.

Според традиционния модел всеки член на определен клас трябва задължително да притежава определени черти. Нечленовете на съответния клас не трябва да притежават нито една от всички задължителни за него черти. Подобен критерий авторът нарича **all-or-nothing affair** (т.е. въпрос на **всичко-или-нищо**).

Изхождайки от идеите на когнитивната психология, Ланакър предполага следното: членовете на определен клас често са организирани около прототипни варианти. Това са варианти, които хората приемат за обикновено срещаните, обичайните членове на класа. Те се появяват най-често в ежедневието ни, учат се най-рано. Непрототипните варианти се асимилират в класа само в степената, в която вече съответстват на прототипа, или го доближават. Оттук следва, че членството в даден клас е **градуално** по своя характер (а не (+/-) или (да/не) категория). Прототипните варианти са централни членове на класа, докато непрототипните оформят градация от централната област към периферията в зависимост от отклоненията от прототипа.

Подобно е и виждането на Лейкоф (1988:34). Срв.:

Использование типичных членов категории обычно не осознается - оно имеет автоматический характер. В отношении типичных членов категории нет разногласий между носителями языка, и эти члены, по-видимому, имеют стабильный характер.

Макар че подобни изявления се свързват с антропологичната лингвистика, смятаме, че обяснителната сила в примера: *НМ от реда ня-/не- са типични НМ* е еднаква с тази на примера на Лейкоф: *Малиновки и воробьи - типичные птицы*.

Приложена към групата на НМ, разискваната тук идея има следния вид:

1. Прототипът в групата на НМ е несъмнено редът *ня-/не-*. Това твърдение намира своето потвърждение в няколко аспекта:

1.1. **исторически** - редът *ня-/не-* присъства системно в групата на НМ от възрожденските граматика насам. Съществува хипотеза, според която представката *нь* се е появила пред въпросителното местоимение, за да отграничи експлицитно неопределителното от въпросителното значение на к-субститутите (вж. глава първа).

1.2. **семантичен** - НМ от реда *ня-/не-* са с най-висока честота на употреба в речта, най-неутрални са и лесно заместват НМ от другите редове.

1.3. **онтологичен** - трудно е да си представим, че детето ще се научи да използва *еди-НМ* или *да е- НМ*, преди да е научило употребата на НМ от реда *ня-/не-*.

1.4. **сравнително-типологичен** - НМ от типа *ня-/не-* присъстват в групата на НМ във всички славянски езици.

2. Най-близо до прототипния ред НМ е формата *един*, но тя се оразличава от него чрез тенденцията да се граматикализира.

3. *Еди-НМ* и *-да е НМ* са непрототипните варианти, маркирани в сравнение с реда *ня-/не-* с по още един допълнителен признак, прецизиращ условията на тяхната дистрибуция. Генеалогично са свързани с прототипния ред, защото са образувани от въпросителни местоимения.

4. Изрази от типа *не знам кой* и *кой знае кой* са също генеалогично свързани с прототипа и другите НМ, но имат в състава си пълнозначен когнитивен глагол, който поне формално визира субект. Следователно те са по-сложни

семантични цялости с експлицитен когнитивен компонент.

5. Лексемите *определен* и *известен* се свързват функционално с НМ, но само в сферата на употреба, в която се реализират семантични признаци с положителни стойности.

Нека направим опит да приложим идеята за прототипите в два вида класификации: генеалогичната и функционалната.

I. Генеалогична класификация - основана на словообразователния критерий:

1. Редът *ня-/не-* е основен - НМ, които се включват в него, са образувани от въпросителните местоимения и представляват прости лексеми.

2. Формата *един* е проста лексема, но словообразователно е свързана с *еди*-НМ, а от друга страна е обект на прономинализация.

3. Лексемите *определен* и *известен* са прости лексеми, но словообразователно не се свързват с местоименията в морфологичен план. Те се получават в резултат на неморфологичния словообразователен процес - прономинализация.

4. *Еди*- НМ и *-да е* НМ - образувани са от въпросителните местоимения, но са тип полисинтетични и аглутинативни съчетания.

5. Съчетанията *не знам кой* и *кой знае кой* - образуват се от въпросителните местоимения, но притежават пълнозначен глагол в структурата си.

6. Местоименията от дистрибутивните редове *този и този* и *този-онзи* - словообразователно са свързани с показателните местоимения.

II. Функционална класификация - основана на функционален критерий:

1. Редът *ня-/не-* е неутрален, т.е. немаркиран с допълнителни признаци и функции.

2. Формата *един* също не е маркирана с допълнителни признаци, но се подлага на граматикализация.
3. Лексемите *определен* и *известен* имат стеснена област на употреба в сравнение с НМ.
4. НМ от типа *-да е* са маркирани с допълнителни прагматични признаци.
5. НМ от типа *еди-* са маркирани с допълнителния признак [+недиректна референция]. Функционално с тях са свързани дистрибутивните местоимения от типа *този и този* и изразите от типа *не знам кой*.
6. Местоименията от типа *този-онзи* притежават ясно изразена заявеност за множествена семантика.

Както се вижда от разсъжденията ни дотук, и в двата типа класификации основен е редът *ня-/не-*. Оттук насетне, в зависимост от критериите, следват непрототипните варианти, свързани по някакъв белег и оразличаващи се по друг от прототипа.

Графично отношенията между НМ от реда *ня-/не-* и останалите НМ, традиционно включвани в групата на НМ, могат да се представят чрез използване на логическата операция *пресичане на множества*. Схемата визира централната роля на прототипа и областите, в които той се пресича с непрототипните варианти. Макар и със съзнанието, че всяка абстракция опростява действителните отношения между елементите, смятаме, че предложената схема онагледява една нова посока в интерпретирането на НМ. Срв.:

-да е   ня-/не-   -еди

един

ИЗВОДИ:

1. За **значение** на НМ приехме съвкупността от тематични (категориални) и логически (релационни) признаци.
2. Приехме наличието на обединяващо за НМ значение (семантичен инвариант), което представлява адекватна абстракция на контекстовите им варианти и се представя чрез набор от диференциални признаци.
3. За прегледност си позволихме да разделим подходите към категорията *определеност/неопределеност*, и в частност към НМ, на прилагачи и неприлагачи компонентния анализ; на подходи от гледна точка на Г и от гледна точка на С. За нуждите на настоящото изследване предпочетохме да се опрем на компонентния анализ и на интерпретационния модел от гледна точка на Г.
4. Беше представена семантична характеристика на НМ на базата на три основни признака: [*+/-едностранна идентифицираност*], [*+/-известност*] и [*+/-фиксираност*]. Поради спецификата на НМ от редовете *-да е* и *еди-*, бяха въведени и допълнителни признаци. Отрицателната стойност на признака (Н) бе приета по-скоро за удобство, но без да се пренебрегват условията, при наличието на които стойността може да се промени.
5. На основата на разграничаване на признаците (I₁) и (S) стана възможно изработването на **когнитивно-прагматичен модел** на употребата на НМ. Подобен опит (вж. по-подробно трета глава) се прави за пръв път в българската лингвистична литература.
6. Прилагането на една типично когнитивна идея, каквато е концепцията за прототипите, позволи за пръв път в българската лингвистична литература да се изостави стереотипното представяне на НМ и да се обясни по нов начин характерът на тяхната типологическа разнородност.

III ГЛАВА

ФУНКЦИОНИРАНЕ НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Както вече уточнихме в глава I, според нас НМ реализират три основни функции освен първостепенната си местоименна функция да насочват към референт, без да го назовават. Те са следните:

1. Субституционна (про-форми).
  - а) в парадигматичен план (категоризатори);
  - б) в синтагматичен план (в текста);
2. Квазисубституционна (пре-форми).
3. Интензифицираща (прагматична оценка).

В първата част на настоящата глава е разгледано функционирането на НМ чрез следните функции: субституционна в парадигматичен план, квазисубституционна и интензифицираща. Употребата на НМ се интерпретира в зависимост от изведения в предходната глава набор от диференциални признаци. Релевантни за анализа се оказват следните контекстови фактори:

1. Отношението *реалис-иреалис*.
2. Отношението *говорещ-субект на изречението*.
3. Отношението *перцептивност-имперцептивност*.

Под *реалис* разбираме ситуации, при които случването на дадено събитие е ограничено във времето и пространството. Следователно типични контексти на *реалис* са сегашно актуално време и аорист.

Под *иреалис* разбираме ситуации, които не отговарят на условието за случване на конкретно събитие в определено време. Следователно тук се включват следните типове контексти: футурални, условни, с модални глаголи, интерогативни, негативни, повторителни.

С оглед на адекватното разглеждане на въпроса за конкуренцията между съответните НМ, функционирането им е представено в рамките на отделните редове: *ня-/не-* (респ. *един*), *-да е* (респ. *всеки*) и *еди-* (респ. *този и този; не знам кой*).

Нека отново да припомним, че семантиката на НМ е прагматично ориентирана, тъй като два от семантичните им признаци са от гледище на говорещия (*+/-едностранна идентифицираност*) и (*+/-известност*), а и третият признак е свързан в определена степен с отношението на говорещия (*+/-фиксираност*). Чрез въвеждането на говорещия семантичната двоична система *знак-значение* се превръща в троична (вж. Лийч, 1983:6). Ето защо във втората част на главата НМ са интерпретирани в когнитивно-прагматичен аспект.

Третата част на настоящата глава е посветена на субституционната функция на НМ в синтагматичен план. НМ са интерпретирани като маркери на кохезията в текста.

Преди да пристъпим към конкретните анализи обаче, е необходимо да изложим следните по-обща постановки:

1. Съществуват функционални разлики между субстантивно и адекватно употребените НМ.

НМ от реда *кой2* (*някой2, кой да е2, който и да е2, еди-кой си2*) реализират субституционна функция в парадигматичен и синтагматичен план, както и интензифицираща функция.

НМ от редовете *кой1* (*някой1, кой да е1, който и да е1, еди-кой си1*) и *какъв* (*някакъв, какъв да е, каквото и да е, еди-какъв си*) освен горепосочените функции, реализират и квазисубституционна функция на пре-форми.

2. Съществува разлика между адекватно употребените НМ от реда *кой1* и *какъв*. НМ от реда *кой1* са маркирани с признака [+квантитативност], а НМ от реда *какъв* са маркирани с признака [+квалификативност]. Приемаме тези признаци за иманентни и ненарушаващи набора от семантични признаци,

характеризиращи НМ.

а) Нека разгледаме примери, в които НМ са в контактна позиция в NP:

1. Викни *някое* дете да ми помогне. (=някое от децата)

2. Викни *някакво* дете да ми помогне. (=именно дете)

В пример1 избираме елемент от [множество на елементи с признак *дете*], следователно *някой* е маркиран с признака [+квантитивност].

В пример2 първо избираме множеството с признак *дете* от [множества на други мислими съотносими елементи с различни признаци, напр. *дете*, *възрастен*, *юноша* и т.н.]. Посредством тази стъпка *някакъв* се доближава до нулевия детерминатор, изразявайки сигнификативност. След това избираме елемент от вече избраното множество на децата. Посредством тази стъпка *някакъв* се оразличава от нулевия детерминатор. Следователно *някакъв* е маркиран с признака [+квалификативност].

И двата индетерминатива пресупозират съществуване на множество от елементи с концепт *дете*, но в първия случай броят на елементите е по-голям от единица, а във втория той е по-голям или равен на единица.

Възможно е двата примера да бъдат представени нагледно по следния начин:

1. $\{A\} = \{a_1, a_2, a_3, a_4 \dots a_n\}$, където $a = \text{дете}$

2. $\{\{A\}, \{B\}, \{C\}, \{D\} \dots \{N\}\}$, където $\{A\} = \text{множество на елементите с концепт } \textit{дете}$, $\{B\} = \text{множество на елементите с концепт } \textit{юноша}$, $\{C\} = \text{множество на елементите с концепт } \textit{възрастен}$ и т.н.

Подобно е тълкуването на примерите, когато редът *ня-/не-* се замени с редовете *-да е* и *еди-*:

1. Викни *кое(то) (и) да е* дете да ми помогне. (=кое(то) и да е от децата)

2. Викни *какво(то) (и) да е* дете да ми помогне. (=няма значение какво, но да е дете)

Изводите са идентични с гореизложените, но тук е експлициран и признакът [+произволност на избора].

1. Той каза: "Викни *еди-кое си* дете да ми помогне. (=определено дете от множество деца)

2. Той каза: "Викни *еди-какво си* дете да ми помогне". (=с

определено качество, но именно дете)

Изводите отново са идентични с гореизложените, но тук е експлициран и признакът [+недиректна референция].

б) Още по-ясно изразени са признаците [+квантитативност] и [+квалификативност] при индетерминативите в дистантна употреба, където в NP са включени и прилагателни имена. Ще ограничим екземплификацията до реда *ня-/не*, като уточним, че направените заключения се отнасят и до другите НМ:

1. Ще се ожения за *някоя богата жена*.

2. Ще се ожения за *някаква богата жена*.

В пример1 избираме елемент от [множеството на елементи с признак *богата жена*], следователно има наличие на признака [+квантитативност].

В пример2 първо избираме множество с признак *богата жена* от [множествата на елементи с различни признаци *богата жена, бедна жена* и т.н.] и след това избираме елемент от това множество. Следователно има наличие на признака [+квалификативност]. Нагледно примерите се представят по следния начин:

1. $\{a_1, a_2, a_3, a_4 \dots a_n\}$, където a =богата жена

2. $\{\{A\}, \{B\}, \{C\}, \{D\} \dots N\}$, където $\{A\}$ = множеството на богатите жени, $\{B\}$ = множеството на бедните жени и т.н.

За пълнота на изложението ще разгледаме и NP, съдържаща притежателно местоимение:

1. Ще се ожения за *някоя твоя роднина*.

2. Ще се ожения за *някаква твоя роднина*.

В пример1 избираме елемент от [множеството на елементи с признак *твоя роднина*], следователно има наличие на признак [+квантитативност].

В пример2 първо избираме множество с признак *твоя роднина* от [множествата на елементи с различни признаци *твоя роднина, негова роднина, тяхна роднина* и т.н.] и след това избираме елемент от това множество. Следователно има наличие на признака [+квалификативност]. Нагледното представяне е очевидно, затова ще го спестим.

В резултат на предложената интерпретация индетерминативите от реда *кой1* се отнасят към цялата NP, притежавайки ясно

изразен квантитативен признак - да се избере *x* от дадено множество с постоянни характеристики: *някой* {N}, *някой*{Adj N}, *някой*{Adv Adj N} и т. н.

За разлика от него, индетерминативите от реда *какъв* стоят семантично по-близо до отделни елементи на NP, отколкото до цялата NP: {някакъв N}, {някакъв Adj} N, {някакъв Adv} Adj N и т.н. Следователно те не се отнасят към целия обект или множество обекти, а до различни характеристики на описвания обект (вж. Ницолова 1986:179).

1. УПОТРЕБА НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ В ЗАВИСИМОСТ ОТ ХАРАКТЕРА НА СЕМАНТИЧНИТЕ ИМ ПРИЗНАЦИ

1.1. ФУНКЦИОНИРАНЕ НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ ОТ РЕДА *НЯ-/НЕ-*

1.1.1. *НЯКОЙ* В САМОСТОЙНА УПОТРЕБА

*Някой*₂ е конвертирана форма от *някой*₁. Притежава семата [+лице], тъй като има в парадигмата си падежни форми, отнасящи се към лица (срв. *някого*, *някому*=на *някого*). Макар че формално *някой*₂ се характеризира със семите [+единствено число] и [+мъжки род], може да се каже, че формата е неутрална откъм род и число. Това означава, че в контекст тя може да предполага множественост или лице от женски пол. Според Лакова (1995:23) не съществува конвертирана форма *някое*₂, получена от *някое*₁ поради наличие на функционалния еквивалент *нещо*. Едновременно с това *някоя*₂ се употребява предимно със стилистичен оттенък на разговорност. По-различно е положението в конструкции от типа *някой*+*от*+*определена* *именна група*. В този случай *някой* свободно се употребява в женски и среден род. Въпросът е дали формата да се разглежда като съществително, или като прилагателно име. Първата теза се приема от Ницолова (1986:176) и Лакова (1991:93), а втората - от Пенчев (1984:67-69) и Ро Хауге (1977:17-18). В дисертацията се поддържа становището, че в подобни случаи формата *някой* е съществително, в резултат

на което е разгледана в настоящата подчаст на I част от III глава. Всъщност на пълна субстантивация е подложено само НМ в мъжки род. Срв. например следните изречения, в които *някой* в обектна позиция оразличава морфологично *лице* от *нелице*: *Извикай някого от колегите си.* и *Подай ми някой от моливите.* Освен това, сравнението с други славянски езици (в случая руски и чешки) показва, че НМ-съществителни от мъжки род, образувани от въпросителните местоимения *кто* и *kdo* не са получени в резултат на конверсия и нямат форми за женски и среден род. Срв. *некто* и *nikdo*. Следователно в позиция пред предлог *из* и *z* женски и среден род се реализират само с НМ прилагателни (напр. *кто-то из вас*, но: *некоторая,-е из вас*; *nikdo z vás*, но: - *nikterá,-ŭ z vás*). Но предвид омонимията при съществителните и прилагателните НМ в българския език, както и за системност при интерпретациите, формите за женски и среден род в горепосочените случаи са разгледани като съществителни, въпреки безспорно по-ниската им степен на субстантивация.

В предходната глава НМ *някой*₂ беше охарактеризирано със следните семантични признаци: (I₁+/-), (S+/-) и (F+/-). Стойностите им показват, че формата е чувствителна към контекстовите условия.

1.1.1.1. Като интензификатор в нереперентна употреба *някой*₂ се среща като именна част на съставно сказуемо: *Аз съм някой, а ти си никой; Не си мисли, че си някой* и т.н.

1.1.1.2. Двойственото значение на формата в референтна употреба - специфично и неспецифично - е анализирано от Ро Хауге (1983).

В неспецифичното си значение *някой*₂ се характеризира с признаците (I₁-), (S-) и (F-), т.е. референтът не е идентифициран и не е известен на Г, както и не е фиксиран елемент в множеството. Посочената съвкупност от значения се експлицира в *иреалис* (модални контексти на задължителност, възможност, хипотетичност, желание; интерогативност; негация; хабитуалност).

1.1.1.2.1. *Някой*₂ в обсега на императив, квазисъюзите *като че ли* и *сякаш*.

Тъй като референтът е потенциален (нефиксиран), той остава

неидентифициран от Г, и неизвестен за него:

Избери си някого и тръгвайте; Уличната лампа примижа силно, намигна сякаш на някого, после изгасна съвсем(Вл. Даверов); И усети нещо, сякаш някой духна в тила му(П. Бобев); А сега и тази ивица беше затисната от мокрите облаци, сякаш някой беше запушил с нечисти парцали пролуката(Б. Райнов);

1.1.1.2.2. *Някой*2 в обсега на хипотетична хабитуалност.

Тъй като ситуацията не е единична, а е тъждествена с парафразата в случаите, когато *P*, то *P'*, референтът не е фиксиран и следователно е неидентифицируем от Г и неизвестен за него:

А когато една жена е благосклонна към някого, тя е готова на всичко(П. Искренов); Но когато съдбата се заяде с някого, тя е безпощадна(Р. Ралин); Когато някой ти харесва, искаш винаги да знаеш повече неща за него(Б. Райнов); На някого и хеликоптер да дадеш, пак ще пълни с каручката си по земята(Д. Петрунова);

1.1.1.2.3. *Някой*2 в обсега на интерогативност.

Нека сравним следните примери:

1.1.1.2.3.1. - *Кого дириш? Дириш ли някого, думам?(Ив. Петров)*

1.1.1.2.3.2. *Стандартна процедура беше да се направи опит да се разбере дали има някой и ако да, кой, в жилището на обаждащия се.*

Задавайки въпроси с *кой*2 Г пресупозира, че С в случай 1 *дири някого* и че в жилището в случай 2 *има някого*. Задавайки въпроси с *някой*2 обаче, Г декларира, че не знае дали действието *дирене на някого* и наличието на *някого в жилището* са налице. Следователно *кой*2 насочва директно към субекта на действието, докато *някой*2 не пресупозира неговата екзистенциалност, а само

я задава.

1.1.1.2.4. Някой₂ в обсега на негация.

Някой₂ носи екзистенциалната семантика на съществуване на поне един елемент в дадено множество $\exists xP(x)$, т.е. при негация $\exists x \sim P(x)$ - [съществува x , за което е вярно, че не е P]. За разлика от НМ, отрицателното местоимение *никой₂* сигнализира празно множество, отричайки съществуването на всякакви елементи, т.е. $\sim \exists xP(x)$ - [не съществува x , за което е вярно P]. Ето защо в негативни контексти *някой₂* конкурира *никой₂* с изключение на случаите, в които *някой₂* изразява един вид лимитирана генерализация и може да се замести с фразата *един човек*. Срв. например:

Когато някой/*никой не е бил свидетел на дадено историческо събитие или цял исторически момент, а държи да напише за него, възможностите са три...(П. Михайлова).

В останалите случаи, при които отричането на поне един елемент в множеството не е в противоречие с отричането на всички елементи от множеството, НМ и отрицателното местоимение се намират в конкуренция:

Добре, че някой не носи наркотик - отбеляза Камелия(Н. Арабаджийски); Марин тичешком заема мястото си на терена, без да погледне някого(Г. Марков); - Ами ако някой не ще да я пие(отровата б.м.)?(Ст. Цанев); Никой не кара днес някого да плаща за консумация на долнопробно изкуство, също както никой не пречи никому да се наслаждава на най-изтънченото изкуство(Ив. Матанов);

1.1.1.2.5. Някой₂ в обсега на футуралност, задължителност, възможност, желание, хабитуалност.

Гореизброените контексти се отличават със семантична двойственост. От една страна, те експлицират неспецифично тълкуване на формата, а от друга страна допускат и специфична интерпретация. Срв. например:

(1) *Искам да/мога да/ трябва да/ще/ те запозная с някого.*

(1a) = с определен човек, с един човек (I_1+ , $S+$, $F+$)

(1б) = с когото и да е, все с някой (I_1- , $S-$, $F-$)

(2) *Там всеки път ме чакаше някой.*

(2a) = един и същ всеки път (I_1+ , $S+/-$, $F+$)

(2б) = различен всеки път (I_1- , $S-$, $F-$)

В областта на *реалис* подобна семантична двойственост е изключена. Срв. *Вчера се запознах с някого* (I_1+ , $S+/-$, $F+$).

До подобни изводи за английския език стига и Гивон (1993:216). Присъединяваме се към неговото мнение, което гласи: *the grammar will tolerate either [interpretation б.м.], although real-world knowledge or specific information may tip the scale toward one or the other* (217).

Изобщо този въпрос е доста дискутиран в англоезичната литература. Така например в Харман (1972:34) е разгледана употребата на *someone* в обсега на модален оператор. Срв.:

(3) *Jones believes someone to be a spy.*

Едната възможност за тълкуване е, че Джоунс вярва, че определен референт е шпионин. При другото тълкуване Джоунс вярва, че съществува поне един шпионин. В дълбинната структура двете интерпретации са представени по следния начин:

(3a) (*someone x*) (*Jones believes (x is a spy)*)

(3б) (*Jones believes (someone x)(x is a spy)*)

Възможността за двойствено тълкуване на *someone* (някой2) в обсега на модални оператори - деонтична логика (трябва, може, разрешено е), алетична логика (възможно е), епистемична логика (знание и убеждения) и буломична логика (желание) - се отбелязва и от Олууд и др. (1977:116). Срв.:

(4) *John must talk to someone.*

- (4a) няма значение кое е лицето (неспецифично тълкуване)
(4б) определено лице в актуалния свят (специфично тълкуване)

Олууд и др. подчертават, че разликите между двете изречения не трябва да се разбират като *scope differences*, т.е. в зависимост от това дали НМ е в обсега на модален оператор, или модалният оператор е в обсега на НМ (разбирано в логиката като екзистенциален фактор).

Следователно стигаме до въпроса за отношението между Г и субект на изречението в случаите, когато Г не е тъждествен със субекта. Нека да разгледаме следния пример:

(5) *Тя иска да се ожени за някого от нейния град.*

Дали референтът, представен чрез *някой2* е фиксиран, или не, зависи от интенцията на субекта на изречението. Г може да е наясно с нея, но може и да не е. Срв. следните възможни продължения:

(5a) *Тя иска да се ожени за някого от нейния град. Но аз не го познавам. (F+)*

(5б) *Тя иска да се ожени за някого от нейния град. Но още не е решила за кого точно. (F-)*

(5в) *Тя иска да се ожени за някого от нейния град. Но не знам дали вече е решила за кого точно. (F+/-)*

При неспецифичното тълкуване *някой2* е в пространството на желанията на субекта, без да има друга връзка с него или с Г (пример (5б)). При специфичното тълкуване субектът има предварителен ментален контакт с *някой2*, т.е. има конкретно лице предвид. За Г такъв предварителен ментален контакт с *някой2* е възможен, но не се подразбира (пример (5а)). В пример (5в) Г не е наясно с интенцията на субекта.

Референтът може да принадлежи към нефиксирано и неизвестно множество за Г. Например:

Искам да говоря с някого = с когото и да е изобщо, по принцип.

Референтът може да принадлежи към фиксирано и известно

множество за Г. Например:

а) *Искам да говоря с някого [от моите близки]*= с когото и да е от моите близки;

б) *Искам да говоря с някого [от моите близки]*= с конкретно лице от моите близки.

Рестриктивните изречения, въведени с *който*, не са унифициращ фактор за семантиката на *някой*². Стеснявайки само квалификативно обема на НМ, този вид изречения позволяват както неспецифично, така и специфично тълкуване. Срв.:

Не използвай маската си върху мен. Запази я за по-подходящ обект - някой, който не те познава (К. Кастанеда) - (I₁⁻, S⁻, F⁻); ...често от пръв поглед сме привлечени от някого, който е различен...(в.Ние жените) - (I₁⁻, S⁻, F⁻);

но: *Ожених се за някого, когото не си виждал. - (I₁⁺, S⁺, F⁺)*

1.1.1.3. Със семантичния набор от признаци (I₁⁺, S⁻, F⁺) *някой*² се реализира в контексти на *реалис*, в които:

1.1.1.3.1 се експлицират основните разновидности на неизвестността *несещане* и *неспомняне*. Те от своя страна предполагат предварителна идентификация на референта от страна на Г. Срв.:

Най-отпред стоеше стройна жена. Приличаше му на някого в лицето(В. Кинов); Слаб, среден на ръст..., той дълго време му напомняше някого [докато един ден установи, че му напомня самия него](Вл.Даверов); -От кого го взе? - Не помня...Честна дума...Някой ми го даде, но кой?Тук да пукна, ако помня(Хр. Калчев); Покровителите са капризни, беше чул да казва преди време някой. А кой?Тесалиецът Медий или друг?Все едно(Ст. Дичев);

1.1.1.3.2. референтът се идентифицира от Г на базата на съответна пряка перцептивна информация (пълна или частична), но остава неизвестен за него. Срв.:

Вчера те търси някой, ама Василчо му каза, че ще се върнеш чак тази вечер(Ст. Цонев); Когато шофьорът плати и посегна да отхапе залък, някой дръпна филията и го удари в тила (Хр. Калчев); Изведнъж някой стремително разкъса стражата [...] и с все сила заби късия си меч в гърба на царя(Ст. Дичев); Вижте какъв парадокс: някой нахлува в къщата ми, стреля, пребива ме и накрая ме откарва в полицията с обвинение, че съм се държал хулигански(в.Труд); За пръв път ми се обаждаше някой, който страдаше от нещо повече от остра невроза;

1.1.1.3.3. референтът се идентифицира от Г на базата на съответна косвена перцептивна информация. Разграничават се два случая:

1.1.1.3.3.1. метонимичен - референтът се идентифицира чрез възприемане на типично за него действие, например да звъни по телефона или на вратата, да пише на машина и т.н. Срв.:

Влязох и спрях пред стаята на директора. Вътре някой тракаше на машина(Ат. Мандаджиев); Отвън ехтят тежки стъпки. - Някой иде! - Фъстъка страхливо се надига(Г. Марков); Някой звъня днес [но не съм вдигал телефона]; Някой вчера тропаше на вратата [но не ми се ставаше]; Тука беше [началникът б.м.]. Изслушваше някого по телефона с пълна уста - не човек, а ярмомелка (Ат. Мандаджиев) ;

1.1.1.3.3.2. умозаключителен - референтът се идентифицира от Г по дедуктивен път. Срв. формулата *Въз основа на получена информация аз стигнах до умозаклчението, че р.* Например:

Снощи някой е ловил гълъби на тавана [...]. Вътрешни хора са (Р. Йорданов); По-кратки и по-продължителни избръмчавания досущ като предавана по Морз радиограма. Какво ли означаваше това? Какво друго - някой в съседство с него изпраща с шифър някакви важни сведения (П. Бобев); Опитва се да прикрие някого - продължи Улф. - Някой, който според нея би могъл да напише тези бележки (Р.

Голдсбъроу);

Положителната стойност на признака [+едностранна идентифицираност] в точка III е адекватна само с уговорката, че идентификацията на даден обект се постига по различни начини. Следователно релевантен е въпросът за различните степени на идентификация, а не въпросът за наличието/липсата ѝ.

1.1.1.4. Употребата на *някой2* с характеристики (I₁+), (S+) и (F+), както и преносните употреби на формата са разгледани в трета част на настоящата глава.

1.1.1.5 В лингвистичната литература нееднократно е обръщано внимание на факта, че изречения, в които *някой2* е в подложна позиция често могат да се трансформират в безлични или неопределенолични изречения. Срв. например:

Някой чукаше на вратата. = На вратата се чукаше.

Някой ни следи. = Следят ни.

Обясненията за подобна синтактична синонимия се схождат в следното: изреченията с *някой2* представляват един от възможните експлицирани варианти на безподложните изречения, а не обратното. Например според Вежбицка (1980:327) двата типа изречения не са напълно синонимни, защото пасивните конструкции изразяват по-голяма неопределеност. Косеска-Тошева (1990:95) смята, че при употреба на конструкции с *някой2* на преден план излизат обектите, участниците в ситуацията, докато при безподложните изречения на преден план излиза самата ситуация. Пенчев (1998:144) от своя страна дефинира характеристиките на празния подлог *pro indef* по следния начин: 1. няма antecedent, 2. интерпретацията му е произволна в дадено множество от референти, 3. МОЖЕ да има явен корелат *хората, някакви хора* (а също така и *някой2* б.м.). Следователно - заключава Пенчев - *тия конструкции се отнасят винаги до лице (човек), но не всеки глагол допуска такъв празен подлог.*

1.1.1.6. В парадигматичен план *някой2* замества лице/лица в най-общ смисъл, в реален или хипотетичен свят. Положена в контекст, формата отделя елемент от множество, който може да бъде или фиксиран, или нефиксиран. За да се ограничи

експлицитно обемът на множеството, се използва конструкцията *някой2+от+експонент на определена дескрипция*. Някой2 се съгласува с рода на отграниченото множество, което може да е подмножество на по-голямо множество. Реализирането на съответните комбинации от семантични признаци се подчинява на горепосочените условия, като множеството може да е известно или неизвестно на Г. Срв.:

*Някое от момичетата, сигурно Русата Кина, беше поръчало две бутилки унгарско шампанско(Ст. Цонев) (I₁-, S-, F+); Потърсихме коминочистач. Не бе лесно да се открие **някой от** този изчезващ занаят(Б. Димитрова) (I₁-, S-, F-); Да, **някое от** тези момчета е извършило престъплението. Не се ли сещаш кое? (I₁+, S+, F+); Допускаше, че **някой от** старците не е вечерял, следователно не е заспал... (Ив. Попов) (I₁-, S-, F-); В един момент [...] увисих глава. **Някой от** групата, който ме наблюдавал, видял, че не съм добре, и като насън чух да казва [...] (Ив. Попов) (I₁+, S-, F+);*

Конструкцията се употребява и в елиптичен вариант - *някой2* - при условие, че въпросното множество е предварително зададено от ситуацията или контекста и не се нарушават смисловите връзки в комуникацията. Срв. примери, в които признаците имат отрицателни стойности:

*Никой нямаше да пречи на деловия разговор на старите съратници. Поръчаха водка, черен хайвер[...], очаквайки **някой** [от тях] да изплюе камъчето (Хр. Калчев); Напомням за утре всички инструменти да бъдат излъскани с паста. **Някой** [от вас] да не дойде като Швейк(Н. Арабаджийски); [...] затова си помислих, че кокошките са се размърдали насън и **някоя**[от тях] е паднала на земята (Ст. Стратиев); -Защо няма бира? - **Някой** [от нас] трябва да купи (Б. Биолчев); Йордан хлебарят отдавна е покойник. Чичо Бръм - също. Също и Сакатела. Забравих ли **някой** [от съседите си] (В. Пасков); Във времето на героя разузнавач селските момичи женеха родителите. А когато родителите на **някоя** [от*

тях] не са съгласни с избраника *й*, *тя* му приставя (Ив. Попов);

но: *Туристите бяха настанени добре, но още същия ден някой се оплака от стаята си.* (I₁ +/-, S +/-, F+)

*Някой*₂ функционира и в дистрибутивни редове от типа *някой - друг* и *някой - някой*. Стойностите на семантичните признаци отново зависят от контекста:

Какви чудеса - отвратително е. Мравуняк. Някой ти диша отзад във врата, някой те настъпва, ти настъпваш някого, някой те блъска отляво, друг те блъска отдясно... (Ст. Цанев) (I₁ -, S -, F -); *И тогава някой грабна лопата, друг - мотика...* (I₁ +, S -, F +); *Не е честно, някой си живее, а друг плаща...* (I₁ +/-, S +/-, F +)

1.1.1.7. Формата за множествено число *някои*₂ се различава от формата за единствено число *някой*₂ по възможността да се предаде с парафразите *не всички* и *част от*. НМ *някои*₂ се употребява в три основни случая:

1.1.1.7.1. Когато обозначава парадигматично лица в най-общ смисъл. Срв.:

Някои, които се боят от истината, я наричат "черногледство", но тя е светлина (Б. Димитрова) (I₁ +, S +/-, F +); *Да, някои могат и да спечелят от лотарията.* (I₁ -, S -, F -);

1.1.1.7.2. Когато се отнася към множество лица или нелица, зададени предварително от ситуацията:

Властелите се тълпяха в престолната зала [...]. Някои [от тях] отправяха топла благодарност към свети Ивана (Ф. Попова-Мутафова) (I₁ +, S +/-, F +); *Белолики ромейки показваха [...] накити [...]. Някои [от тях] дълго следяха с*

поглед непознатия момък(Ф. Попова-Мутафова) (I₁+, S+/-, F+); [...]виждам сурови лица, **някои** [от тях] замислени, **някои** [от тях] загрижени...(Н. Нинов) (I₁+, S-, F+);

1.1.1.7.3. В дистрибутивни контексти. За разлика от формата в единствено число, която представя референта като единичен представител на множеството, формата за множествено число **някои**₂ отделя подмножество от дадено множество:

Някой се занимава с наука, а друг - не.

Някои се занимават с наука, а други -не.

Двузначност при интерпретациите на **някои**₂ се допуска в изречения с рефлексивни глаголи. Срв. например:

Някой се обича (=себе си), а друг - не.

Някои се обичат (=себе си; помежду си), а други - не.

Формата **някой** *си*₂ е получена чрез прибавяне на частицата *си* към **някой**₂. В съвременния български език тя е загубила статуса си на неутрална лексема и следователно изразява предимно ниската прагматична оценка от страна на Г. Семантичните признаци, разбира се, зависят от контекста:

*Би било добре, разбира се, за самолюбието ѝ да ме направи някой, да има за любовник не **някой** си, а някой* (Б. Райнов) (нереферентна употреба); *Минеха не минеха 5-6 години и се понасяше слухът, че **някой** си някъде се готви да събере работите му* (Т. Жечев) (I₁+/-, S+/-, F+); *Затова се ядосах. Как така - идва **някой** си и ги отмъква* (П. Искренов) (I₁+/-, S+/-, F+);

1.1.1.8. С установяване на синкретизъм в падежните форми на **някой**₂ в разговорния език (И.п. **някой**; В.п. **някой** *вм. някого*; Д.п. *на някой* *вм. някому* или *на някого*) нараства ролята на контекста за снемане на двузначността в изказванията на Г. Срв.:

(1) *През онази вечер Жорис на няколко пъти помоли някой да го замести...*(Ж. Сименон)

(1а) ... *помоли някого да го замести* (I₁+/-, S+/-, F+)

(1б) ...*помоли някой да го замести* (I₁-, S-, F-)

(2) *Радостно му е. Отгде да знае за какво. Прави лека снежна топка и чака някой да мине по улицата* (Г. Марков)

(2а) ...*чака някого да мине по улицата* (I₁+/-, S+/-, F+)

(2б) ... *чака някой да мине по улицата* (I₁-, S-, F-)

В случаи (1а) и (2а) НМ реферира конкретно лице от реалния свят, което може да бъде съответно идентифицирано/неидентифицирано от Г и известно/неизвестно за него. В случаи (1б) и (2б) НМ реферира произволно лице от реалния свят, което следователно не може да бъде идентифицирано от Г и известно за него.

1.1.2. *НЯКОЙ* В НЕСАМОСТОЙНА УПОТРЕБА

Някой1 в адекватна позиция функционира с форми за трите рода и двете числа в българския език - *някой х, някоя х, някое х, някои х*. Семантичните признаци на формите в единствено и множествено число, както и на аглутинативните форми с частица *си* не са идентични. *Някой1* се характеризира със следните признаци с отрицателни стойности (I₁-, S-, F-); *някои1* и *някой си1* - съответно с признаците (I₁+/-, S+/-, F+/-) и (I₁+/-, S+/-, F+).

Някой1 отделя елемент от множество М, като е задължително условието за контекст, в който се визира предстоящ избор (подобно изискване се налага от отрицателната стойност на признака *фиксираност*). Такива са, най-общо казано, модалните контексти (*иреалис*). В обсега на *иреалис* формата може да се употреби само като елиптичен вариант на апроксиматива *някой и друг*, който предполага, че броят елементи, отделени от

множеството, е по-голям от единица. Срв. например: *Взех назаем някой [и друг] лев; Изиграх някоя [и друга] игра* и т.н.

1.1.2.1. В нереферентна употреба *някой* интензифицира лексикалната неопределеност θ_2 :

Да не съм ти някоя слугиня; Тя ще излезе някоя авантюристка (Ив. Радоев); Че ако мъжът не се грижи за семейството, тогава той ще е някой развейпрах (Ем. Станев); А тя му чете наставления, сякаш е някой хлапак (Б. Райнов); Отначало реших, че е учител, после реших, че е някой несполучил художник (Б. Райнов);

1.1.2.2. В *иреалис* (футурални контексти, императив, модални глаголи, хабиуталност, условност, негация, интерогативност) формата, както беше споменато по-горе, реализира отрицателни стойности на семантичните си признаци:

Ако искаш, мога да ти заема някоя книга (Ф. Попова-Мутафова); Нямам пряко отношение нито към страната, нито към някоя фирма (В. Даневски); Реших, че единственото, което мога да направя, е да я накарам да си осиновим някое дете (Ив. Голев); Иглика вървеше бавно между стадото и от време на време подвикваше на някоя немирница (Елин Пелин); С какво можеш да ѝ помогна, освен да се обвържаш с някое несериозно обещание (П. Вежинов);

Отрицателната стойност на признака *фиксираност* позволява да се даде обяснение защо *някой* не се употребява в обсега на *реалис*. Нефиксираността на елемента в множеството предполага избор между елементите в същото това множество. Логически отношенията между тях се представят по следния начин: $a_1 \vee a_2 \vee a_3 \dots a_n$. Неслучайно у Селиверстова (1988:55) този признак е назван *недизюнктивност* - *дизюнктивност* (F+/F-). В аорист и минало неопределено време изборът не предстои, той вече е направен (за разлика от повторителните контексти например, в които се употребява минало несвършено време и в които изборът не е приключил, а се възобновява за всяка нова

ситуация). Затова употребата на *някой1* е блокирана. Срв.:
*Вчера получих някой подарък; *Вчера съм получил някой подарък.

По-интересен е случаят със сегашно актуално време. Тук по принцип изборът също не предстои, а се прави в момента или в момента протича вече избраното действие. Изключение прави само комбинацията на формата с някои глаголи с лексикална семантика на предстоящ, а не протичащ или правен в момента избор. Срв.:

В момента търся някой стол.

В момента чакам някое момиче.

но: **В момента ям някой сандвич.*

*В момента гледам някой филм.

1.1.2.3. Провокативни от аналитична гледна точка за употребата на *някой1* са умозаключителните и предположителни контексти. Срв.:

*Вълна, изглежда, бе отнесла някой клетник (Ст. Дичев);
Тъмно е. Сигурно е угаснала някоя крушка; Не се тревожи за майка си. Сигурно е срещнала някоя приятелка и са се заприказвали;*

В подобни контексти става въпрос не за *реална фиксираност*, а за *възможна фиксираност* на референта. В тази връзка интерес представлява градуирането на редовете НМ по оста *реалис/иреалис*. Следващата съпоставка цели да докаже мотивираността на набора от признаци, характеризиращ НМ. Нека разгледаме следните примери:

(1) *Някой2 е откраднал книгата ми.*

(2) *Някоя1 жена е откраднала книгата ми.*

(3) *Кой(то) (и) да е би могъл да открадне книгата ми.*

Като своеобразен тест ще използваме продълженията на горните изречения, включващи когнитивния глагол *зная*:

(1a) Някой₂ е откраднал книгата ми. Но аз знам/не знам кой е.

(2a) Някоя₁ жена е откраднала книгата ми. Но аз знам коя може да е.

(3a) Кой(то) (и) да е би могъл да открадне книгата ми. Но аз знам кой би могъл да бъде.

В пример₁ референтът във възможния свят съвпада с референта в реалния свят.

В пример₂ референтът във възможния свят не съвпада задължително с референта в реалния свят.

В пример₃ референтът във възможния свят няма допир с референт в реалния свят. Ето защо *някой₂* притежава признака (F+/-), *някой₁* допуска само отрицателната стойност на признака (F-), а - да е НМ допълват този признак с прагматичните признаци [+абсолютна/+частична произволност на избора].

1.1.2.4. Наличието на иманентния признак [+квантитативност] наред със семантичния признак (F-) в структурата на *някой₁* блокира част от неговите валентности в NP. Така например индетерминативът е силно ограничен пред абстрактни имена. Употребата му е допустима само в случаи, когато абстрактните имена се схващат като множество от дискретни елементи. Срв.: *Да даде Господ и теб да те споходи някоя радост.*

Формата *някой₁* е неуместна в употреба пред уникални обекти, защото предполага избор на елемент от множество на еднородни елементи, което, от своя страна, противоречи на признака [+уникалност]. Следователно от гледище на днешното езиково съзнание е некоректен следният пример от Вазово произведение: [...] *и е лежал от тежка болест, от което горната част на главата му и днес има подобие на някоя Сахара* (Сахара е една!).

Някой₁ е по-информативна форма от конвертираното НМ-съществително *някой₂*, което формално задава само семите [+лице], [+мъжки род], [+единствено число].

1.1.2.5. *Някой* има две възможности за интерпретация в дълбинната структура:

1.1.2.5.1. Някой от {N}.

Формално се изразява по следните начини:

- а) имплицитно - *някой N*;
- б) експлицитно - *някой [от N]*;

1.1.2.5.2. Някой като N.

Формално се изразява по следните начини:

- а) имплицитно - *някой Nprop*;
- б) експлицитно - *някой като Nprop*;

Емблематични за тип 1.1.2.5.2. са употребите на *някой1* пред собствени имена. Тук отново се разграничават два случая в дълбинната структура:

НЯКОЙ Nprop

1. От множеството {с име Nprop}.

2. От множеството {с качествата на човека с Nprop}.

Първият случай е следният: *Познаваш ли някой Иван?*, т.е. обект от множеството на хората с име *Иван*.

Случаят две е по-различен. Тук свойството с име *x* е изместено от скрито сравнение *като, подобно на човека с име x, с качествата на x*. Следвайки терминологията на Ръсел (1982:48), от прост символ името се превръща в дескрипция:

Ще трябва да наема някой Чък Норис от истинския живот (Дж. Дойл); Имаме нужда от някой Рамбо и трябваше да го намерим (Дж. Дойл); Каквато е завяна, като нищо ще се хвърли на врата на някой Тригорин (Вл. Даверов); Вичева! Вичева си е Вичева! Глей ти, квато си откачена, да не станеш някоя Вичева! (Ч. Шинов);

Нека обобщим: в случай 1 собственото име се употребява като нарицателно. То губи своята уникалност, защото се визира множество от дискретни обекти (по-точно лица) с едно и също име. Това обяснява защо е неуместно да се употребява *някой1* пред имена на географски обекти, смятащи се за уникални.

В случай 2 уникалността на собственото име се запазва. Самият факт, че се осъществява механизъм на сравняване с определено лице предполага тази уникалност. Подобно тълкуване налага

наличието на екстралингвистични знания относно денотата с име *x* - от реалния живот, литературния и религиозно-митологичния контекст и т.н.

1.1.2.6. Наличието на признака [+квантитативност] в някой1 блокира употребата му и в предикативни структури от типа *има* + *абстрактно име*, където *има* не е копула. Срв.: **Тя има някой талант*.

Примерът би бил съвсем уместен, ако думата *талант* е употребена в конкретния смисъл на стара парична единица. В този случай *някой*=*някой* и друг.

1.1.2.7. Формата за множествено число *някои1* отделя подмножество от множество *M*. Тъй като тя имплицира свойството *партитивност* (не всички; част от), позиционните ограничения, характерни за *някой1*, отпадат. Ето защо *някои1* се характеризира със следните признаци - (I_1 +/-, S +/-, F +/-). В съгласие с идеите ни за употребата на *някои2/някои2* формата *някои1* представя референтите в *реалис* като фиксирани, макар че могат да бъдат известни или не на *G*. В *иреалис* обаче тълкуването може да бъде както специфично, така и неспецифично - в зависимост от контекста. Срв. първо следните примери в *реалис*:

Искам да ви заявя, госпожо Сърцайова - каза тя -, че вие надценявате някои случайни обстоятелства (Пламък) (I_1 +/-, S +/-, F +); На този банкет поне научих от колегите някои малки странности на Колката (Ст. Здравков) (I_1 +, S +, F +); Вие ми казахте някои неща, но ще трябва отново, с най-малките подробности... (В. Кинов) (I_1 +, S +/-, F +); На другия ден, неделя, господин Винси си спомни за някои странни неща, които бе разправяла госпожа Булок (Английски фантастични разкази) (I_1 +, S +/-, F +);

Срв. следните примери в *иреалис*:

Но депресията все още не е излекувана, боя се да не се появят някои фобии... (Вл. Даверов) (I_1 -, S -, F -); Ала всичко това при условие, че гледаш философски на някои лоши остатъци от

миналото (Ат. Мандаджиев) (I₁-, S-, F-); Споделете някои свои мисли за живота. (I₁-, S-, F-); Искам от вас някои данни (Б. Биолчев) (I₁-, S-, F-); Бих ви казал някои истини, но предпочитам да замълча. (I₁+, S+, F+);

Формата *някоиI* се употребява и в дистрибутивни контексти, в които реферира обекти от известно или неизвестно за Г множество:

Някои генерални конструктори може и да могат, ама други, такива като мен, не могат (Р. Босев) (I₁-, S-, F-); - Някои жени са много хубави [а други не са]. Защо? - Защото са чужди, драги (анекдот) (I₁+/-, S+/-, F+/-);

В предикативна употреба *някоиI* е с нереферентно значение:

Може би, ако бяхме някои комарджии, ако на пари играехме - печално си мислеше Дончо,- по-дълго щяхме да изкараме (Р. Босев).

1.1.2.8. Формата *някой сиI* се характеризира със следните признаци - (I₁+/-, S+/-, F+). Употребява се предимно, но не само, пред собствени имена.

1.1.2.8.1. Когато реализира признаците (I₁+, S+, F+), *някой сиI* обикновено изразява ниска прагматична оценка от страна на Г. В този случай е възможно и наличието на признака (H+):

- Коя си ти да съдиш! Някоя си Магдалена Кошарска (Д. Петрунова).

1.1.2.8.2. Когато референтът е фиксиран в множеството и идентифициран от Г (в някои случаи и от С), но не му е известен, *някой сиI* реализира следните признаци - (I₁+, S-, F+).

1.1.2.8.2.1. пред собствени имена:

Нейно благородие се придружава от някоя си мис Поук... Доколкото съдя по произношението ѝ, мис е американка (П.Г. Удхаус); Телефонът извънмя отново. - За вас, мистър

Галахад. Някой си мистър Халидей (П.Г. Удхаус); [...] председател на анкетната комисия беше една зловеща личност, някой си Делев от Неврокопско (Н. Хайтов); Какво чувам за тебе? Биляна, дъщерята на побирчията Семир [...] някоя си Гроздана, някоя си Бонка...А напоследък си зачестил край Зоя (Ф. Попова-Мутафова); Ти пишеш, че някоя си Клавдия Хелия - за която не знам нищо, макар че ти я наричаш известна - дочула за славата на моя брат... (А. Дончев); Преди 40 години Вл. Филипов ми прочете стихотворението "Супермаркет в Калифорния" от някой си Алън Гинзбърг (24 часа);

1.1.2.8.2. пред нарицателни имена:

В някое си царство, в някое си господарство живеел беден, но казват горд народ...(В-к за жената); Полковникът го отстранил строго от пътя си, като казал, че трябва да вземе инжекция за някоя си важна особа (П. Вежинов);

1.1.2.8.3. Случаи, в които *някой си1* реализира набор от семантични признаци със следните стойности (I₁-, S-, F+). В тази си употреба формата може да се замести с НМ *някой1*, което прави интерпретацията неспецифична:

Докато пътуваше нагоре, се запита дали портиерът щеше да забележи скромността на Банкова, ако съпругът ѝ беше някой си Иван Петров или Иван Атанасов? (Д. Петрунова).

1.1.3. УПОТРЕБА НА **НЯКАКЪВ**

Индетерминативът *някакъв* се характеризира с признаците (I₁+/-, S+/-, F+/-) в цялата си парадигма без изключение. Следователно формата е чувствителна към контекстовото обкръжение и няма позиционни ограничения като *някой1*.

1.1.3.1. *НЯКАКЪВ* се употребява нереперентно. Срв.:

Той дишаше тежко, хрипливо - не че беше някакъв шишко -

*просто от възрастта (Д. Фучеджиев); Искаше му се да стане гражданин, а не **някакъв** прост даяк - туземец от пущинаците (П. Бобев); Не можех да губя време като мечтая да стана **някаква** супержена и да освободя децата (Дж. Дойл); И въпреки това царят разговаряше с Робев, като че ли беше **някакво** светило и капацитет в попрището си (Вл. Черноземски);*

Подобно на *някой*² формата **някакъв** реализира в *реалис* само специфични употреби, докато в *иреалис* интерпретациите могат да бъдат както неспецифични, така и специфични.

1.1.3.2. *Някакъв* в обсега на *реалис*.

Референтът винаги е фиксиран в множеството, с различна степен на идентифицираност от страна на Г. Признакът *известност* приема положителна или отрицателна стойност, в зависимост от контекста.

Отношението *перцептивност/имперцептивност* е смислоразличително за **някакъв** дотолкова, доколкото става въпрос за директна или индиректна идентификация на референта от Г.

Отношението Г - Субект на изречението присъства в анализа за пълнота, тъй като отправната точка за интерпретиране на семантиката на НМ остава гледището на Г.

1.1.3.2.1. *Някакъв* извън възпроизведена реч.

1.1.3.2.1.1. Г съвпада със субекта на изречението.

Реализират се признаците (I₁+, S-, F+), т.е. референтът е фиксиран елемент в множеството и е идентифициран от Г, но е неизвестен за него. Срв.:

*Наоколо тихо се възмущаваха. **Няква** дама, дошла със съпруга си, каза [...] (А. Дончев); Докато мислех всичко това, влязохме в **някакъв** вход (К. Топалов); - Шефе, получих **някакво** писмо. Ей сега го извадих от кутията (Ив. Голев); В управлението бях. Върбински ми даде да преписвам **някакви** книжа (Ив. Петров); Отбих се в **някакво** заведение, прегледах вечерните вестници и наново излязох (Б. Райнов); Едва*

*разпознавам предметите - само **някакъв** скрин с шарена, карнавална кърпа (Съвременник); Това за часа, добре си го спомням, защото по радио "Хоризонт" го казаха и започнаха да четат **някакви** новини (Б. Йотов);*

1.1.3.2.1.2. Г не съвпада със субекта на изречението.

Отново от гледна точка на Г се реализират признаците (I₁+, S-, F+), но за субекта на изречението референтът може да бъде и известен. Срв.:

*И тогава момъкът бутна **някаква** ръчка между многото останали железарии (Хр. Карастоянов); Той хъкна гърлено, направи **някакъв** знак с ръка, който можеше да означава, че ще мине пак[...] (Н. Нинов); Келнерът ми донесе кафето, направи още **някаква** бележка за студа и се прибра (Б. Райнов); Той взе да мачка **някаква** хартия, докато стана на топка (В. Кинов); Той намали скоростта, отби на **някакъв** паркинг, загаси мотора и слезе (Ат. Наковски); Офицерът, когото докарал, трябвало да остане по **някаква** лична работа в окръжния град (Вл. Даверов);*

1.1.3.2.2. *Някакъв* във възпроизведена реч.

1.1.3.2.2.1. Г съвпада със субекта на изречението.

Признаците са следните: (I₁+, S-, F+). В този случай Г предава своята гледна точка. Срв.:

*Отвърнах ѝ, че съм видяла **някаква** хартийка, която съм се опитвала да извадя, за да не се запуши каналът (Ф. Цуракова); **Някакъв** кадрови работник събирал документите за назначаването му в МВР (Ж. Дилков-Лорда);*

1.1.3.2.2.2. Г не съвпада със субекта на изречението.

За Г признакът *известност* има отрицателна стойност, докато за субекта на изречението по-често този признак е с положителна стойност. При употреба на формата съществуват две възможности: 1) Г предава гледната точка на субстратния Г непроменена (и в изходната реч е употребена формата:<някакъв>) и 2) Г предава своята гледна точка, а не

тази на субстратния Г (в изходната реч е употребена формата:<един>). По-подробно вж. в частта за *еди-НМ*. Срв.:

*Тръгнал да помогне на **някакъв** колега да паркира камиона си в халето [...] (Вл. Даверов); Каза, че отива до **някаква** приятелка (В. Кинов); Той отвърна неохотно, че **някакъв** човек го бил учил, но не искал да наблиза в повече подробности (К. Кастанеда); Той гръмко обещавахе **някакъв** сюрприз за празника (Пламък); Разбраха се да се чакат довечера на **някакво** място (Д. Цончев);*

1.1.3.3. *Някакъв* в обсега на *иреалис*.

1.1.3.3.1. Неспецифично тълкуване.

Някакъв реализира признаци (I₁-, S-, F-) в следните разновидности на *иреалис*: императив, отрицание, хипотетичност, интерогативност, хабитуалност. В подобни контексти формата се намира в конкуренция с *някой*² (вж. по-нататък по този въпрос). Срв.:

*Намерете му **някакъв** спорт (Вл. Даверов); Много се страхувала да не попадне в **някакъв** харем (К. Калчев); Бях действал по интуиция и знаех, че оттук ще излезе **някакъв** заек (Ив. Голев); Вика го попита дали не знае случайно **някаква** хубава гатанка; Народното събрание разпусна. Най-после и депутатите ще свършат **някаква** работа (Стършел); - Всеки ден отбелязвам в програмата си разговор с тебе, но все се явява **някаква** важна задача [...] (Д. Петрунова); Родителите му отговаряха сухо и кратко на въпросите ѝ, намираха си **някакъв** благовиден предлог, за да се оттеглят (П. Искренов); Аз лично драскам от време на време **някакви** редове (Ив. Матанов); [...] и потърсих с очи **някакъв** стол, на чиято облегалка да се подпра [...] (А. Гуляшки); Измисли **някаква** дяволия, но по-рано от десет часа сутринта не ги искам тука (П. Искренов);*

В сравнение с *някой*¹ формата *някакъв* няма позиционни

ограничения в следните елиптични въпроси, пресупозиращи смисловия компонент *има ли, съществува ли*:

Някакъв интерес?

Някакъв проблем?

Някаква промяна? и т.н.

Въпреки атрибутивния начин на граматично свързване между *някакъв* и опорното съществително, предикативността тук не е нулева. Евентуалният *да/не* отговор на горепосочените въпроси съответно приема или отхвърля съществуването на пропозицията. Не се имплицира пресупозиция за съществуване, за разлика от *някой/* и определителния член. Срв.:

Някакви данни? Да/Не

*Някои данни?

*Данните?

Тъй като в последните два случая е налице пресупозиция за съществуване, формите изискват пълен въпрос или насочващ контекст. Срв.:

Имате ли данните?

Да/Не отговорът приема или отрича наличието им в конкретната ситуация, а не съществуването им изобщо.

Имате ли някои данни?

Пита се за част от множеството на вече съществуващи данни. Интересен е фактът, че наличието на екзистенциална пресупозиция сближава индетерминатива *някой/* с определителния член и го противопоставя на *някакъв*.

1.1.3.3.2. Условия за специфично тълкуване.

1.1.3.3.2.1. Пред нарицателни съществителни имена.

В *иреалис* в зависимост от по-широкия контекст *някакъв* може да реферира фиксиран елемент от дадено множество. В тези случаи формата допуска заместване с *един*. Срв. двузначността на индетерминатива в следните примери:

(1) *Той винаги водеше някаква жена със себе си.*

(1а) различна всеки път (=някоя), следователно (F-).

(1б) една и съща всеки път (=една), следователно (F+).

(2) *Трябва да те запозная с някакво момиче.*

(2a) произволно момиче (=което и да е момиче), следователно (F-).

(2б) конкретно момиче (=едно момиче), следователно (F+).

1.1.3.3.2.2. Пред собствени имена.

Някакъв се свързва безпроблемно в линеен план с абстрактни имена и уникални обекти, тъй като не изключва от семантиката си признака [*единственост на обекта*]. В множеството е възможно да съществува и само един елемент с определени характеристики, който да бъде предпочетен пред елемент с други характеристики или, от друга страна, се допускат различни интерпретационни модели.

При свързването си със собствени имена *някакъв* има следните особености:

1. Когато обозначава свойството *с име x* на референта, формата реализира две употреби:

а) визира се конкретен обект от действителността. Срв.:

Познаваш ли някакъв Иван? (I₁+, S+/-, F+)

б) визира се произволен обект във възможен свят. Срв.:

Все някога ще се запозная и с някаква Мария. (I₁-, S-, F-)

2. Когато обозначава свойството *с качествата на x* на референта, формата реализира само неспецифична употреба. Срв.:

*Имахме нужда от някакъв Рамбо и трябваше да го намерим;
Ще трябва да намеря някакъв Чък Норис от истинския живот;*

1.1.3.4. Формата *някакъв* се употребява и в предикативни структури от типа *има+абстрактно име*, където *има* не е копула. Срв.:

Тя има някакъв талант.

- фиксиран талант, например *да пее, да рисува* и т.н. Тук *някакъв* е във функцията си на субститут, а посочената функция

се анализира в трета част на настоящата глава;

- талант в някаква степен, талант донякъде - степен на качеството да бъдеш талантлив. Съществителното име е винаги абстрактно. У Ницолова (1992:414) - *невисока прагматична оценка*. Срв. и следните примери, в които *някакъв* изразява степен на определен признак:

*Навярно все още някаква любов стоеше (=имаше) в двамата (В. Кинов); Тя може би все още имаше **някакви** чувства към него, но ѝ беше по-добре с другия (В. Кинов); Изпитвах (=имах) **някакъв** срам, но не и трепет (Ив. Голев);*

1.1.3.5. Формата *някакъв си* се характеризира със следните признаци: (I₁+/-, S+/-, F+). Едновременно с това тя изразява прагматична оценка на пренебрежителност и незначителност от страна на Г към референта. Кршишкова (1971) смята, че *някакъв си* се употребява пред числителни и нарицателни имена, за разлика от формата *някой си*, която се употребява пред собствени имена. В действителност *някакъв си* може да се употребява и пред собствени имена, така както *някой си* - пред нарицателни имена. Срв.:

- пред числителни имена:

*[...] не успява дори да извика, когато политат надолу. **Някакви си** три-четири метра до дъното (Вл. Даверов) (I₁+, S+, F+).*

- пред нарицателни имена:

*Кой е могъл да очаква, че от **някакъв си** апендикс [...] ще се пръсне сърцето на Боян Пенев (Т. Жечев); (I₁+, S+, F+); [...] що мъка изтърпяхме, за да живее народът щастливо. А сега **някаква си** мошеничка да ни резили (Д. Петрунова) (I₁+, S+, F+); Но на кого все пак е притрябвало да се занимава с **някаква си** там безобидна преводачка (Ат. Мандаджиев) (I₁+, S+, F+); Убедени в корумпираността на **някакъв си** рефер,*

левскарите бяха отказали да излязат на терена (Хр. Калчев) (I₁+, S-, F+); *Аз не съм ти казала, че подслушах един разговор. Разправяха се за някаква си змийска ферма (Б. Йотов) (I₁+, S-, F+);*

- пред собствени имена:

Вашите интереси се простират от полюс до полюс, защо нашите да не прехвърлят някакво си Черно море (Хр. Калчев) (I₁+, S+, F+); Действието се развиваше в имението на някакъв си Сорин [...] (Вл. Даверов) (I₁+, S-, F+); В психодиспансера след кратък разговор с мен някаква си д-р Н. Богданова ме обяви за луда [...] (Труд) (I₁+, S-, F+);

1.1.4. КОНКУРЕНТНИ УПОТРЕБИ (НЯКАКЪВ/НЯКОЙ1; НЯКОЙ1/ЕДИН; НЯКАКЪВ/ЕДИН)

Според Дюкро (1982:279) съществуват два логически оператора за **un homee** (един човек):

1. $\exists x P(x)$ - съществува поне едно x , за което $P(x)$.

2. $\exists! x P(x)$ - съществува едно и само едно x , за което $P(x)$.

В рамките на първия оператор функционират индетерминативите *някой1* и *някакъв*, както и формата *един/поне един*, но с различни стойности по отношение на признака [*фиксираност*]:

- *някой1* се характеризира с постоянна отрицателна стойност на признака (F-);

- *един* се характеризира с постоянна положителна стойност на признака (F+). Изключение правят случаите, в които формата е със значение *поне един*;

- при *някакъв* признакът реализира както отрицателна, така и положителна стойност, в зависимост от контекста (F+/-).

На горепосочените особености се дължи взаимозамяната между *някакъв/някой1*, *някакъв/един* и *някой1/един* (=поне един) при определени условия.

В рамките на втория оператор функционира формата *един* в числителното си значение.

НМ са взаимозаменяеми без и със промяна в смисъла. Даваме си сметка за условността на подобно семантично деление. Съгласни сме със Селиверстова (1988:66), че възможността за взаимозамяна не свидетелства за абсолютно тъждество на значенията, а по-скоро служи като показател за допустимост на различни интерпретационни модели относно една и съща ситуация.

1.1.4.1. *НЯКАКЪВ/НЯКОЙ*¹

1. Взаимозаменяемост без промяна в смисъла.

а) в нереперентна употреба, ограничена в съставна част на сказуемото и конструкции с *като*.

Според Лакова (1983:155) словоформата *един* има адефинитна употреба в изречения като *Иванов е един компилатор и нищо повече*. В интензифициращата си функция формата *един* е обозначена като *един*₂. Смятаме, че аналогично на *един*₂ съществуват интензификатори *някакъв*₂ и *някой*₂ (различно от НМ съществително *някой*₂!). В позиция на предикат, те имат свойството да интензифицират лексикалната неопределеност 0_2 .
Срв.:

А аз какво да кажа, работя, не съм някоя/някаква мързелана (в.Жена); Не съм някоя/някаква ревла, но сега се чувствам наистина безпомощна (Ние жените); Само непознати хора и всичките ме гледат, като че ли съм някое/някакво животно в зоологическа градина (К. Илиев); Викаш като някой/някакъв селянин (Ст. Крайчев); Почнах да се държа като някоя/някаква баба (Ив. Голев); Дразнеше се от себе си, че му говори ту на "ти", ту на "ви", като някакъв/някой плашлив подчинен (А. Шишков);

Индетерминативите *някой*¹ и *някакъв* са своеобразни алтернанти на *един*₂ в негативни контексти. Срв.:

Той е един компилатор и нищо повече.

Той не е някакъв/някой компилатор, а учен с авторитет.

б) в контексти на *иреалис*, в които *някакъв* реализира комбинацията от признаци, характерна за *някой1*, а именно (I₁-, S-, F-). Едновременно с това трябва да липсват условията за синтагматични ограничения на *някой1* (например съществителни с абстрактна семантика; съществителни, изразяващи уникалност и т.н.) Срв.:

Аз започвам някакво/някое изречение, той го довършва (Труд); Тогава беше нелепо да се изстъпя на някой/някакъв площад и да се провикна (Ив. Матанов); С какво можеш да ѝ помогна, освен да се обвържа с някое/някакво несериозно обещание (П. Вежинов); За него е по-важно да намери някое/някакво ново съчетание от благоухания [...](Ф. Попова-Мутафова); Лидия отиваше да гледа някоя/някаква комедия или любовна драма [...] и вечерите бързо се превръщаха във военни съвети (Хр. Калчев);

2. Взаимозаменяемост с промяна в смисъла.

В контексти на *иреалис*, в които обектът, рефериран от *някакъв* може да се интерпретира и като фиксиран в дадено множество, т.е. като маркиран с признака (F+). Условия за подобни различия с *някой1* създават повторителните действия и собствените имена, допускащи неутрализация на признака [+уникалност] Срв. например следните изречения:

- съдържащи *хабитуалност*:

От време на време зад някой(всеки път различен)/някакъв(един и същ) ъгъл се мяркаха коли; Много често декламираше някое(всеки път различно)/някакво(едно и също) стихотворение, което помнеше от детските си години (Ив. Петров);

- съдържащи собствени имена:

Познаваш ли някой(поне един)/някакъв(конкретен) Иван?.

1.1.4.2. *НЯКАКЪВ/ЕДИН*

Взаимозаменяемостта между двете форми е възможна в контексти на *реалис* и на *иреалис*, в които се реализира следният набор от семантични признаци: (I₁+, S+/-, F+).

Според Косеска-Тошева (1990:91;100) тъй като *един* х притежава силна екзистенциалност, а понякога такава притежава и *някакъв*, в единични ситуации в сегашно и минало време, както и в неединични минали ситуации, те са взаимозаменяеми. Разликата между двете форми авторката обяснява с наличието на два нулеви показателя 0_1 и 0_2 . Първият показател (=нулев морфологичен член) се парафразира с *един*, докато вторият показател (=недоизказана квантификация) се парафразира с *някакъв*.

Според Станков (1995:89) *един* пред абстрактни съществителни стои по-близо до *някакъв*, отколкото показателят 0_2 , обозначаващ недоизказване на квантификацията. Станков (1995:137) посочва, че *един* се приближава по значение до *някакъв* и в контексти, в които Г идентифицира обекта в момента. Нашите наблюдения върху значителен текстов материал потвърждават това становище.

1. Взаимозаменяемост без промяна в смисъла.

За контексти без промяна в смисъла се считат ситуации, в които Г представя референта като идентифициран в момента (I₁+, S-, F+) и употреби на формите пред абстрактни имена и след сравнителни конструкции, обикновено с *като*.

а) употреба само на една от формите в дадено изречение с възможност за замяна с алтернативната, т.е. *някакъв* вместо *един* и *един* вместо *някакъв*. Срв.:

На другата заран отидох в "Кореком" за грим. Пред вратата някакъв/един мъж молеше високо да му продадат долари (Д. Петрунова); Закрачи напосоки. Не след дълго забеляза някаква/една жена. Забърза след нея. (Д. Петрунова); Слязохме по стълбите и попаднахме на някаква/една стаичка (Д. Петрунова); [...] а отсреща пред кръчмата, попчето ни се разпрavia с едни/някакви хора, смеят се нещо

(П. Искренов); *Вратата се отвори. Зад нея се показва една/някаква жена в убито зелен копринен пеньоар (Д. Димов); Срещу мен с малко убита походка се тътреше някакво/едно момиче, доста безцветно облечено (П. Вежинов);*

б) паралелна употреба на формите в текста. Срв.:

В смущението си дори не беше забелязал кои бяха тия хора: една жена и някакъв мъж (Вл. Голев); Пред очите на Иван джелепина [...] съвсем близо - едно куче се дереше да лае по някаква котка (Д. Цончев); Но като го проследих, видях, че се спря пред една витрина [...] още по-нататък се спря за трети път, и то за по-дълго, пред огледалото на някаква витрина, за да разглежда брадичката си (Л. Пирандело); [...] а Ели отвори гардероба. Леле, все едно - кожарски магазин! Ели навлече някакво кафяво палто с дълги косми, а аз се нагиздих с едно беличко, пухкаво като зайче (Д. Петрунова);

в) пред абстрактни имена и при сравнение.

В съвременния български език употребата на *един* в тези случаи е силно ограничена:

- пред абстрактни имена:

А дотогава на какво да разчитаме? Една/някква дълбока интуиция ни води... (Д. Коруджиев); И все пак едно/някакво дълбоко разочарование смразяваше сърцето му (Ф. Попова-Мутафова); Помня, будеше се у мене една/някква глуха гордост, едно/някакво тихо бунтарство, една/някква пасивна непримиримост (Ив. Матанов); Понякога обаче там изпитваше чувство на една/някква тънка потиснатост... (Б. Йотов);

- пред *като* или други лексикални маркери за сравнение:

Ти май се увличаш! Ще излезе според тебе, че професорът е живял като един/някакъв отшелник (А. Гуляшки); Тя приличаше на една/някква подивяла от глад котка (А.

Гуляшки);

2. Без съществена промяна в смисъла.

Когато Г иска да подчертае, че реализира един от видовете неизвестност (неспомняне, дистанцираност) или ниска прагматична оценка, той използва формата *някакъв*. Формата *един* обикновено изразява положителна стойност на признака (S) или просто е неутрална в оценъчно отношение.

а) *някакъв* сигнализира за признака (S-), докато *един* може да реализира и признака (S+). Срв.:

- в *реалис*:

На улицата някакъв/един човек дълго говори с мен. Аз му отговарям. Никога няма да си спомня за какво сме приказвали (К. Илиев); Сети се, беше чел или гледал по телевизията за някакъв/един големец, който бе виновен за икономическата катастрофа на цяла една страна (В. Кинов); Преди години бях нарисувал билки...Някаква/една жена, спомням си, дойде при мен и ми каза следното... (Ив. Матанов); Аз четох някаква/една книга, в която се разказваше как двама братя [...] (Б. Йотов);

- в *иреалис*:

Трябва да скриеш една/някаква вещь у вас. Реликва. (Ас. Кожухаров); Ще ходя довечера у една/някаква приятелка на сестра ми.

б) двете форми реализират положителна стойност на признака (S), но *някакъв* изразява прагматична оценка, докато употребата на *един* се възприема като неутрална. Срв. например:

- *Свободен ли си? -Следобед озвучавам някакъв/един американски уестърн (Д. Петрунова); -Нали има там някъде някакъв/един Дарий, който събирал, казват, огромна армия срещу мен(Ст. Дичев);*

В квазигенерични контексти, в които *един* изразява ниска прагматична оценка, може свободно да варира и формата *някакъв* (*си*). Срв.:

- *Иваница не се бои от нищо. Най-малко от една/някаква си хетера...*(Ф. Попова-Мутафова); -*Предполагам, че за един/някакъв си павилион никой няма да тръгне да убива човек (Труд); -Не ми падай в очите, Сократе, запази хладнокръвие, голяма работа - една/някаква си чаша (Ст. Цанев); Не се безпокойте толкова за един/някакъв си петел (Ст. Стратиев);...ама си рекох: сега няма да се връщам за едни/някакви си кецове (П. Искренов);*

3. Със съществена промяна в смисъла.

В контексти, в които *един* е с числителна семантика.

- *Какво си купи?*

- *Купих си една пола, две ризи и някаква шапка.*

В изречения, в които Г не е твърдествен със субекта на изречението употребата на *един* изразява [+идентифицираност] на референта от страна и на Г, и на субекта (като обикновено се реализира признакът (S+)). Формата *някакъв* не се характеризира с подобна еднозначност. Тя може да изразява [+/-идентифицираност] на референта от страна на Г и субекта, като референтът може да бъде неизвестен за Г, но известен за субекта. Срв.:

(1a) *Той беше на гости у един негов приятел.*

((S+) и за Г, и за субекта)

(1б) *Той беше на гости у **някакъв** негов приятел.*

((S-) за Г и (S+) за субекта)

На несиметричността в семантиката на *един* и съответните НМ в изречения, в които Г и субект на изречението не съвпадат, се обръща внимание и в славянската лингвистика. Така например Арутюнова (1982:35) коментира следните примери за руски език:

(2a) *Джон **хочет** жениться на **какой-то** французенке*

(известна на Джон, но не и на Г)

(2б) Джон *хочет* жениться на **одной** француженке
(известна и на Джон, и на Г)

Хлавса (1972) също обръща внимание на двузначността на подобни примери в чешки език:

Chce si vурùjèit nìjакou knihu
(неизвестна за Г, а за субекта (S+/-))
Èetl to v jedné knize
(известна и за Г, и за субекта)

Следователно може да се обобщи, че формата *един* и нейните еквиваленти в руски и чешки език (*один; jeden*) са двойно маркирани по отношение на признака [+известност] - от гледна точка на Г и на субекта на изречението. В същото време НМ *някакъв* (рус. *какой-то*; чеш. *nìjакý*) реализира по-голям брой варианти на връзката Г - субект на изречението в рамките на семантичния си инвариант.

1.1.4.3. НЯКОЙ1/ЕДИН

1. Без промяна в смисъла.

а) в определени контексти на *иреалис*, в които формите развиват значение на всеобщност. Срв.:

Отидете в някое/едно лозе и донесете грозде.

б) в условни изречения с квазигенеричен смисъл и при сравнение.

Употребата на *един* изразява квазигенеричност, докато употребата на *някой1* налага дистрибутивно значение. Срв.:

Ако една/някоя жена не може да убеди един/някой мъж да я последва [...], то е пропуснала да научи най-важното (Ас. Кожухаров); Когато някоя/една жена е смахната, или трябва да я пребиеш, или тя ще те довърши (Ст. Крайчев); За да има някое/едно куче марка, трябва притежателите му да са платили данък на общината (Ст. Стратиев); - Една/някоя жена [...] по-добре от всеки мъж може да

прецени кой какъв е (Черемухин); Ако един/някой чуждоземец зачете някоя българска газета, ще остане с впечатлението, че [...](в-к Труд);

в) пред собствени имена, когато *един* е със значение *поне един*:

Трябва ми един/някой Иван [понеже днес е Ивановден].

2. С промяна в смисъла.

Контексти, в които *един* е с числителна семантика (=точно един обект), а *някой1* означава *поне един обект, повече от един обект* или *който и да е обект*.

а) в реалис. Срв.:

Взех един лев (=точно един)

Взех някой лев (= повече от един)

б) в иреалис. Срв.:

Ще купя един вестник (=точно един)

Ще купя един вестник, който не си чел (I₁+, S+, F+)

Ще купя някой вестник (=поне един)

Ще купя някой вестник, който не си чел (I₁-, S-, F-)

1.1.5. УПОТРЕБА НА НЕЩО

Формата *нещо* се характеризира с признаците (I₁+/-, S+/-, F+/-).

Следователно подобно на *някой2* и *някакъв*, тя е силно зависима от контекстовите условия. За разлика от другите НМ обаче, семантиката на *нещо* се определя не само от елементите на дискурса, но и от позицията на формата в номиналната фраза. На този факт обръща внимание Пенчев (1962:516). Според него *нещо* е същински субститут (т.е. *замества названието или изказването за конкретен предмет или явление*), когато пред него е употребено прилагателно. В този случай *нещо* се употребява в единствено и в множествено число и се членува. Когато обаче прилагателното е в постпозиция, *нещо* не замества название или изказване, а само посочва съществуването на предмет или явление, за което са известни само някои признаци. С подобна двойственост се характеризира само българското НМ за нелице. В езици като руски и чешки например формата не

се употребява в позиция след прилагателно, защото предметната съотнесеност, която притежава, се изразява със следните лексеми: рус. *вещь* и чеш. *vìc*. Срв.:

рус. *Случилось что-то хорошее. но: Это - хорошая вещь.*

чеш. *Stalo se něco pěkného. но: To byla pěkná víc.*

бълг. *Случи се нещо прекрасно. и: Това е прекрасно нещо.*

Може би тази особеност има предвид Дал (1970), когато заключава, че руското *èto-to horošee* уподобява функцията на неопределителен член.

Съгласно с поставените в дисертацията ограничения, формата *нещо* се разглежда единствено в рамките на NP и във връзка с основната си функция на субститут (и номинализатор). Числителните и адвербиалните употреби на *нещо* остават извън нашето полезрение.

Семантичните признаци на формата са аналогични с признаците на *някой*₂ с тази разлика, че НМ *някой*₂ е маркирано с признака [+лице], докато *нещо* означава *нелице* в най-общ смисъл. Бидейки немаркиран член на опозицията, *нещо* може да замества при определени условия маркирания член.

1.1.5.1. *Нещо* се употребява неререферентно:

1.1.5.1.1. като изразява прагматична оценка от страна на Г с положителен знак (подобно на *някой*₂). Срв.:

[...] наместо да повторят "Робинята Изаура" или "Птиците умират сами", та да се знае, че и нас ни броят за нещо (Ал. Томов); Доцентът ще получи докторат, ще стане професор, а една професорска жена не е просто жена, тя вече е нещо (Н. Нинов); А щом нещо излезе в драматургията, то наистина трябва да е нещо, макар да е нищо (Р. Ралин); Предупреждението е нещо и нищо. В случая е нещо, понеже двойникът се просълзява (Ив. Попов);

1.1.5.1.2. като участва в биноминативни изречения за характеризирание (*нещо* е част от NP₂, която характеризира NP₁). NP₁ може да реферира и лица, и нелица. Задава се диагностициращият въпрос *Какъв е x* ? Срв.:

- лица:

*Жената е опасно нещо, стой по-далече от нея (Г. Стоянов);
Какво нещо е човекът - рече все тъй на себе си Робер (Д.
Цончев); Зина се стараяше да ни внуши, че е нещо повече от
това, в което случаят я бе превърнал (Д. Петрунова);*

- нелица:

*Оказва се, че самотата не е толкова страшно нещо
(Пламък); Хубаво нещо е патицата (Й. Радичков); - Какво
нещо е съдбата (П. Искренов);*

- да-конструкции и конструкции с отглаголно съществително:

*Отказването на цигарите е глупаво нещо (А. Шишков); Да се
прави списание е интересно нещо, това не дотяга (Н.
Хайтов);*

Но *нещо* може да участва и референтно в биноминативни
изречения за твърдение. В тях NP₂ не характеризира NP₁. В този
случай двете именни групи се отнасят към един и същ
екстралингвистичен обект. Диагностициращият въпрос е *Кой е x*
?. Срв.:

Жената е нещото, за което исках да поговорим.

Патицата е хубавото нещо, което обещах да ти донеса.

*Съгласен съм ,че да си шофьор (=шофирането) не е най-
приятното нещо на този свят (К. Илиев)*

1.1.5.2. Като немаркиран член в опозицията *нещо* изразява лице в
транспонирана употреба. Срв.:

*За мъжете, които си имат жена, този въпрос няма такова
съдбоносно значение. Е, всекиму може да се случи да закачи
нещо[жена], но това става обикновено пътьом (Д.
Фучеджиев); Ей, да не те е прикоткал така, че сетне да ми
врекне нещо[дете] в къщата!-Татко! (Г. Стоянов); Имам
приятели и познати, които са ми казвали [...] - хайде бе,
пусни нещо[студентки] насам, грехота е при тая многотия
(К. Топалов); - Не искам строители и водопроводчици! Нещо
по-важещо! (Д. Петрунова); После си го и помисли - на педя
от това страхотно женско нещо - та още по-силно го усети*

(Д. Цончев);

С оглед на семантичния инвариант на *нещо* още Пашов (1965:362) отбелязва, че реферираният от формата обект може да е известен или неизвестен за Г, в зависимост от ситуацията. Тези особености на НМ се коментират и в съвременната българска лингвистика - вж. например Ницолова (1991) и Лакова (1997). Подобно на *някой*² и *някакъв*, формата *нещо* реализира специфични употреби в *реалис*, и специфични/неспецифични употреби в *иреалис*.

1.1.5.3. НЕЩО в *реалис*.

Реализиране на признаците (I₁ +/-, S +/-, F+).

1.1.5.3.1. Референтът е фиксиран, идентифициран от Г, но неизвестен за него. Реализират се различни видове неизвестност. Срв. например:

- неразпознаване на референта:

Към него се приближаваше нещо. Нещо! Какво всъщност: животно или растение? (П. Бобев);

- казаното на или от Г остава на равнище говорене, т.е. признакът (S-) означава: за първия пример - *не разбрах*, за втория - *не си спомням*, за третия - *не чух*:

Александра ме убеждаваше нещо, но разпаленият ѝ глас потъваше в мощния рев на излитащ самолет (Д. Петрунова);

Тя ми говореше, а аз, отвръщайки ѝ нещо, се оглеждах за някой познат (М. Халачев);

Влезе във фойето. После отиде до рецепцията и запита нещо младата и очарователна администраторка (Ив. Попов)

1.1.5.3.2. Референтът е фиксиран, идентифициран от Г, но може да бъде известен или неизвестен за него в зависимост от по-широкия контекст. Като своеобразен тест се използват възможни продължения, експлициращи пресупозициите за известност/неизвестност. Срв.:

(1) *Четох тези дни нещо от тебе (Ем. Дарев)*

(1a) *Четох тези дни нещо от тебе (Ем. Дарев) [и много ми хареса], (S+)*

(1б) *Четох тези дни нещо от тебе (Ем. Дарев) [но не си спомням точно какво], (S-)*

1.1.5.3.3. Референтът е фиксиран, без данни за идентификация от страна на Г и неизвестен за него. Положителната стойност на признака е адекватна само с уговорката, че става въпрос за умозаключителен тип идентификация (вж. *някой2*, т.1.1.1.3.3.2.). Срв.:

*Някъде **нещо** беше засякло. Какво? (Ат. Наковски); Дошло му е до гуша от **нещо**, което засега не ми е съвсем известно (Б. Биолчев); Нямах ясна представа къде отивам, но **нещо** вътре в мен знаеше (К. Кастанеда); Защото Людмил, едва сдържайки раздразнението си - не само към [...], но към още **нещо**, неизвестно, неразгадаемо [...] запита [...] (Ат. Наковски); -Не мога ли и аз да се натъжа? - **Нещо** се е случило! Колко му е на един ревнуващ да се превърне в следовател? (Р. Ралин);*

1.1.5.3.4. Референтът е фиксиран, идентифициран от Г и известен за него. Подобна употреба е силно прагматична и затова се разглежда по-подробно в следващата част на настоящата глава. Срв.:

*Попитах го какво е то, защото на мен също ми бе хрумнало **нещо**; Купих **нещо**, но не знам дали ще ти хареса;*

1.1.5.4. НЕЩО в иреалис.

1.1.5.4.1. Реализиране на признаци с отрицателен знак (I₁-, S-, F-). Срв.:

*Все ще се намери **нещо** - казах злорадо (Н. Нинов); Когато реши **нещо**, той е неумолим (Н. Нинов); Румен се беше метнал на баща си и все строеше **нещо** (Б. Йотов); Той е щастлив само когато може да получи **нещо**, без да даде в*

замяна каквото и да било (Н. Нинов); Знаете ли **нещо** за тази дивотия? (Н. Арабаджийски); А за какво да бъдат ориентирани [...], след като ни Йон слушаше вече за **нещо** Оксана, ни на Мая [...] (Ал. Томов); Когато някой лош човек го нагрубяваше или сторваше **нещо** против него, той се криеше в своята пещера (В. Кинов);

1.1.5.4.2. Условия за специфично тълкуване.

Най-често това са контексти на футуралност, условност и модални глаголи, а при определени условия и императивни контексти. Срв.:

*Ако ти дам **нещо**, нали няма да ме издадеш?; Ще ти подаря **нещо**, но не казвам какво; Искам/трябва да ти кажа **нещо**; Радвам се, че най-после желаеш **нещо**, което е реално осъществимо (А. Шишков);*

За да бъде специфично тълкуването в императив, задължително условие е формата **нещо** да бъде членувана или да се експлицира в линеен план съдържанието ѝ. Срв.:

*Кажми ми **нещо**!* (каквото и да е) vs *Кажми ми **нещото**!* (което имаше да ми казваш) или *Кажми ми **нещо** - как постигаш това?*. В първия случай употребата на **нещо** е неспецифична, а във втория случай тя експлицира следните признаци: (I₁+, S+/-, F+).

1.1.5.4.3. Формата **нещо си** се характеризира със следните признаци: (I₁+/-, S+/-, F+). **Нещо си** има две основни употреби:

1.1.5.4.3.1. Вариант на **нещо**, изразявайки прагматична оценка. Най-често комбинацията от семантични признаци е следната: (I₁+, S-, F+). Срв.:

*Молив **нещо** търсеше, **нещо си** там трябваше да запише (Ч. Нинов)*

1.1.5.4.3.2. След *verba dicendi*, в паралелна дистрибуция с НМ от реда *еди-*. Срв.:

Наоми е кръщавана или "черната пантера", или "черната Бардо".

*"Винаги ме наричат "черната **нещо си**" (в.Новинар)*

(нереферентна употреба); *Днес студентките се хвалят, че имат нещо си с еди-кого си и без да имат, съчиняват си и сами си пускат легенди сред колежките (К. Топалов) (I₁+, S-, F+);*

1.1.5.5. Като елемент в сравнителната конструкция *нещо като NP* формата няма позиционни ограничения в изречението. Признаците, които се реализират, зависят от контекста. Срв.:

1.1.5.5.1. в нереферентна употреба:

Бяхте нещо като "покровител" на пишещите студенти (Ив. Матанов); Изобщо вие ме смятате за нещо като идиот, нали? (Б. Райнов); Аз съм нещо като финансов съдружник (П. Г. Удхаус);

1.1.5.5.2. с признаци: (I₁+, S+/-, F+):

Най-после се озовахме в нещо като коридор (Л. Дилов); Нещо като смях друсва раменете ми (Ст. Сивриев); Той има нещо като есе. Трябва да го прочетете (К. Илиев);

1.2. ФУНКЦИОНИРАНЕ НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ ОТ РЕДА -ДА Е

За изясняване на семантиката и употребата на НМ от реда *-да е* допринасят разработките на Кршишкова (1971), Дограмаджиева (1974), Ро Хауге (1981; 1997), Ницолова (1978; 1980; 1986; 1991; 1992), Косеска-Тошева (1990).

Според Дограмаджиева (1974:419) диференциалният белег на посочения вид местоимения е *индиферентност на говорещото лице към даден предмет или признак*. Авторката смята, че по този белег *-да е* НМ влизат в еквиполентна опозиция с другите видове местоимения (*посесивност* на притежателните, *демонстративност* на показателните, *интерогативност* на въпросителните и т.н.), докато с НМ и обобщителните местоимения те се намират в привативна опозиция, включвайки признаците *индефинитност* и *генерализация* (като в определени случаи настъпва неутрализация на двата признака).

Кршишкова (1971) разглежда *-да е* НМ в контекста на славянските местоимения, като ги обединява чрез общия им признак *произволност на избора*. На този етап *-да е* НМ се

отграничават семантично от другите видове местоимения, както и в групата на НМ.

За по-нататъшната им, вече вътрешна диференциация, огромно теоретично значение имат разработките на Ро Хауге (1981), Ницолова (вж. горе) и Косеска-Тошева (1990).

У Ро Хауге (1981:167) с помощта на признака *всеобщност* и тествачи негативни контексти *-то и да е* НМ се отграничават от *-да е* НМ. Срв.:

1. *Тя няма да върши каквато и да е работа.* (=за всяка работа е вярно, че тя няма да я върши)

2. *Тя няма да върши каква да е работа.* (= не за всяка работа е вярно, че тя ще я върши).

У Косеска-Тошева (1990:51) признакът *всеобщност* е детайлизиран като *всеобщност с ограничен обseg*.

Според Ницолова (1978:440; 1980:248; 1986:173; 1991:49; 1992:415-416) *-да е* НМ притежават не само чисто квантитативна характеристика, но и качествена. Тя се изразява в наличието на следните прагматични признаци *абсолютна произволност при избора* (*-то и да е* НМ) и *частична произволност при избора* (*-да е* НМ). В първия случай прагматичната оценка варира от най-ниската до най-високата стойност, докато във втория случай тя получава стойности само в средната и ниската оценъчна скала.

В глава II на настоящата работа бе отбелязано, че *-да е* НМ споделят постоянен набор от семантични признаци с отрицателни стойности: (I₁-, S-, F-) (импликацията е F->I₁->S-).

В този случай ирелевантни се оказват условията *самостойна/несамостойна употреба* и *принадлежност към кой- и какъв-съдържащи думи*. Всъщност *-да е* НМ се разграничават единствено по прагматичния си признак.

Според предложената в настоящата работа концепция *някой1* (а също и *някой2* в случаите, в които реализира семантични признаци с отрицателни стойности) имплицира признака *произволност на елемента при избор* (в смисъл на *поне един, произволен елемент от множеството*). При *-да е* НМ този признак се диференцира семантично като *абсолютна/частична произволност на елемента при избор*.

Подобно, *някакъв* сигнализира формално в NP наличието на признак (в ролята си на *про-* и *пре-*форма). НМ от типа

какъв(то) (и) да е допълват свойството наличие на признак съответно с признаците *абсолютна/частична произволност при избор на признак*.

С оглед на отношението *обобщителни местоимения/-да е НМ*, Ницолова (1986:13;174) посочва качествените различия в иначе еднотипното им формално представяне (което прави Селиверстова (1988:55) за руските НМ *-нибудь*). И *всеки*, и *-да е* местоименията се изразяват логически като дизюнкция от елементи на множеството, но в първия случай елементите са качествено равноправни помежду си, докато във втория случай елементите имат различна качествена стойност.

1.2.1 КОЙ ДА Е И КОЙТО И ДА Е В САМОСТОЙНА УПОТРЕБА.

Парадигматично *кой да е*² и *който и да е*² се отнасят към реда на *някой*². Но тъй като наборът им от семантични признаци е по-близък до този на *някой*¹, логично е да се предположи, че *-да е* НМ в самостоятелна употреба споделят позиционните ограничения на индетерминатива *някой*¹. Следователно този вид местоимения не се употребява в *реалис*.

Наличието на допълнителни признаци с прагматичен характер обуславя и допълнителните ограничения в дистрибуцията на *-да е* НМ. Така например те не се употребяват в умозаключителни контексти от типа *Някой е откраднал чантата ми* и предположителни контексти от типа *Тя в момента сигурно гледа някой филм*. Дори в един възможен свят, паралелен на реалния, *-да е* НМ не могат да представят референта като избран, т.е. фиксиран (за разлика от *някой*¹). Изборът предстои във всички възможни светове. Срв.: *Кой(то) (и) да е може да е откраднал чантата ми* и *Възможно е в момента тя да гледа кой(то) (и) да е филм*.

НМ от горепосочения тип се разглеждат в контексти на взаимозаменяемост съответно без и със промяна в смисъла.

1.2.1.1. Без промяна в смисъла.

1.2.1.1.1. В контексти, в които липсва негация. *Иреалис* е представен посредством всички други свои репрезентанти,

например футурум, императив, хипотетичност, възможност и др.
Срв.:

Посочи му когото и да е/кого да е, кажи му - "Този!" - гръмва го, хич и не пита как и защо (П. Искренов); Може би този спомен е по-лош от който и да е/кой да е от вашите (Е. Войнич); [...]предварително сте решили, че аз или който и да е/кой да е на моето място, е извършил престъпление (Б. Йотов); [...] та и тя да бе на нейното място, така щеше да постъпи, който и да е/кой и да е щеше да се разтича и да разтръби (Ал. Томов);

Независимо от това, дали *-да е* НМ са употребени без или със експлицитно изразена конструкция *от+експонент на категорията определеност*, те реферират произволен елемент от дадено множество, което може да бъде известно или неизвестно за Г.

Във връзка с горепосочените употреби на *-да е* НМ, Ро Хауге (1981:167) отбелязва, че ако освен негацията, се отстрани и модалността в изречението, те стават синонимни с обобщителните местоимения *всеки/всички*. Срв. примерите, които предлага Ро Хауге:

Лесно се сприятеляваше с когото и да е.

Лесно се сприятеляваше с кого да е.

Лесно се сприятеляваше с всеки.

1.2.1.1.2. В контексти с контрастивна негация.

Досега, доколкото ни е известно, не е правено разграничение между зависимостта на семантиката на *-да е* НМ от мястото на отрицанието и от наличието на логическо ударение в изречението.

1.2.1.1.2.1. Ако негацията е поставена пред самото местоимение или пред спомагателния глагол *съм* в изречение с емфатичен характер, двете *-да е* НМ са взаимозаменяеми без семантична разлика. Синтактичните записи са следните: [*не съм NP, [a NP']*], където *NP* включва *-да е* НМ и [*V не NP, [a NP']*], където *V* замества пълнозначен глагол, а *NP* включва *-да е* НМ. И в двата

случая втората част от записа може и да е имплицитна, но задължително трябва да е възстановима и да се подразбира. Срв.:

Все пак аз не съм коя да е/която и да е, представител съм на закона... (Ф. Цуракова); - Преувеличавах!- намръщи се мъжът. - Нито аз съм кой да е/който и да е, нито синът ни...(П. Искренов); [...] мисля, че е излишно да ти напомням, че в момента с тебе разговаря не кой да е/който и да е, а командващият ПВО и ВВС! (Н. Павлов); [...] спътникът му [...] не можеше да се нарадва на обстоятелството, че в този хотел отсядал не кой да е/който и да е, а самият Ърнест Хемингуей (Ат. Мандаджиев);

1.2.1.1.2.2. Ако негацията е поставена пред пълнозначен глагол и едновременно с това емфазата пада върху *-да е* НМ, двете анализирани местоимения отново не се различават семантично. Синтактичният запис е следният: *[не V NP,[a NP']]*, където *V* замества пълнозначен глагол, а *NP* включва *-да е* НМ. Срв.:

Не искам кого да е/когото и да е, а най-добрия.

В този вид случаи решаваща роля за правилната интерпретация има контекстът.

1.2.1.2. С промяна в смисъла.

Ако негацията е поставена пред пълнозначен глагол, но *-да е* НМ нямат емфатично ударение, т.е. липсва контрастивна част и такава не се подразбира от контекста, разглежданите форми са взаимозаменяеми, но със съществена смислова разлика.

1.2.1.2.1. С явно (морфологично) отрицание. Срв.:

Не е от тези, дето вземат големите бакшиши и не разговарят с кого да е (=със случайни хора)

Не е от тези, дето вземат големите бакшиши и не разговарят с когото да е (=с никого) (К. Илиев)

[...] тя не искаше да даде на когото и да е дори частица от себе си (=на никого)

[...] тя не искаше да даде на кого да е дори частица от себе си (=на случайни хора) (Н. Андреева)

1.2.1.2.2. С имплицитно (лексикално) отрицание.

Отрицанието може да е "скрито", т.е. да се съдържа в семантиката на лексемата (обикновено глагол) или фразата. Срв.:

Все така енергично отказваше да приеме който и да е лекар (=всеки лекар)

Все така енергично отказваше да приеме кой да е лекар (=случаен лекар)

Сега е късно да се обаждаме на когото и да е (=на някого), но утре сутринта [...] ще позвъниш на всичките си роднини

Сега е късно да се обаждаме на кого да е (=на случайни хора), но утре сутринта[...] ще позвъниш на всичките си роднини (В. Даневски)

1.2.1.2.3. Различното поведение на *-то и да е* НМ при контрастивно и неконтрастивно отрицание може да се обясни в светлината на пресупозициите. Според Звегинцев (1976:251) и Падучева (1985:58) пресупозициите се запазват при отрицание. Нека разгледаме следните изречения:

1.2.1.2.3.1. *Повикай когото и да е* и *Повикай кого да е*

И двата примера притежават пресупозиция: а) за съществуване на множество от одушевени обекти, от които лицето, към което се обръща Г, може да избере произволен елемент и б) за бъдещо извършване на действието *викам някого*.

Нека поставим горните примери в негиран контекст:

1.2.1.2.3.2. *Не викай когото и да е* и *Не викай кого да е*

В първия случай се запазва само екзистенциалната пресупозиция (а), като пресупозиция (б) се разрушава (т.е. променя се смисълът на изречението).

Във втория случай се запазват и двете пресупозиции.
Този факт обяснява семантичните различия на *-да е* НМ в обсега на отрицание.
Ако обаче приемем дискурса и комуникативното намерение на Г за регулатори на семантичното съдържание на изречението, влиянието на негацията може да се разгледа и по следния начин:

1.2.1.2.3.3. *Не викай когото и да е, [а най-добрия]* и *Не викай кого да е*

В първия случай, където е експлицирано комуникативното намерение на Г, се запазва не само екзистенциалната пресупозиция, но и пресупозицията за извършване на действието *извикване на някого*. Във втория случай експлицирането на комуникативното намерение на Г не е необходимо.

Този факт обяснява възможността за синонимия между *-да е* НМ в обсега на негация при определени условия с ясно изразен прагматичен характер.

Гореизложените разсъждения важат с еднаква сила и за *-да е* НМ в несамостоятелна употреба, които се анализират нататък в работата.

1.2.2. КОЙ ДА Е И КОЙТО И ДА Е В НЕСАМОСТОЙНА УПОТРЕБА

Индетерминативите *кой да е* и *който и да е* споделят семантичните признаци и позиционните ограничения на съответните *-да е* НМ в самостоятелна употреба. Те са взаимозаменяеми:

1.2.2.1. Без промяна в смисъла.

1.2.2.1.1. В контексти на *иреалис*, в които липсва негация. Срв.:

- хипотетичност:

[...] и още по-малко за черната като вретенарка лингурка Гана, която би излязла да се бори с *кой да е/който и да е* мъж - толкова силна беше (Г. Стоянов); Самата уличка беше доста тиха от гледище на *който и да е/кой да е* жител на центъра (Ем. Манов);

- сравнение:

А спасението на баща ви струва повече от кое да е/което и да е шишенце, нали? (П. Бобев); А Грасини има по-солидни познания по икономическа статистика на Италия от който и да е/кой да е чиновник в страната (Е. Войнич);

- възможност:

[...] разказите му за морските приключения можеха да съперничат с разказите на който да е/който и да е фантаст (Ив. Гатев); Силуетът на Анна-Мария се очерта в тъмното като изрязан от картон - можеше да е тя, а можеше да е който и да е било/кой да е друг (Вл. Даверов);

- футурум:

А сега да се обърнем към поетите или към коя да е/която и да е друга дейност на човека (Ст. Цанев); - Така - внимателно се съгласи Том и Джери - Но аз лично ще се сменя с който и да е/кой да е посланик (Ст Крайчев)

- хабитуалност:

[...] понякога засядаше без причина в градската градина или на което и да е/кое да е удобно място (Вл. Даверов);

- желание:

Готова беше да потегли в която и да е/коя да е посока, но да се махне час по-скоро от този проклет град (Д. Петрунова);

1.2.2.1.2. В контексти с контрастивна негация.

1.2.2.1.2.1. Аналогично на поведението на *-да е* НМ в самостоятелна функция, индетерминативите са синонимни помежду си, когато отрицанието се намира пред спомагателния глагол *съм* или след пълнозначен глагол в емфатични изречения. Синтактичните записи са отново следните: *[не съм NP, [a NP']]* и *[V не NP, [a NP']]*, където *NP* включва индетерминатив, а *V* замества пълнозначен глагол. Срв.:

Вижте, драги, ни не сме коя да е/която и да е партия, а управляващата партия.

Радвам се, че ми се обади не кой да е/който и да е началник, а най-висшестоящият в предприятието.

1.2.2.1.2.2. Отрицанието се намира пред пълнозначен глагол и едновременно с това емфазата пада върху индетерминатива.

Синтактичният запис е следният: [*не V NP, [a NP']*]. Срв.:

Не взимай коя да е/която и да е книга, а най-интересната.

1.2.2.2. С промяна в смисъла.

В този случай отрицанието (морфологично или лексикално) не е съчетано с емфаза на индетерминатива. Срв.:

Не желая да упражнявам която и да е професия (=никоя професия)

Не желая да упражнявам коя да е професия (=всяка професия)

1.2.3. УПОТРЕБА НА *КАКЪВ ДА Е* И *КАКЪВТО И ДА Е*

Разглеждайки употребите на *какъв да е/каквото и да е*, трябва да отчетем следния факт: формите за среден род, единствено число имат и омонимни субстантивирани съответствия *какво да е2/каквото и да е2*. За удобство тяхната употреба се разглежда тук, като индексът (2) обозначава морфологичния статус на НМ.

1.2.3.1. Без промяна в смисъла.

1.2.3.1.1. В модални контексти с липсваща негация. Срв.:

Баща ми беше принуден да ми намери каква да е/каквато и да е работа в едно учреждение (в. Ние жените); Посочи ми каква да е/каквато и да е причина, и ще се откажа; Бих ти предложил каква да е/каквато и да е награда, само и само да участваш в състезанието; Беров не беше от хората, които обичат да се занимават с каква да е/каквато и да е работа, само защото е работа (Ф. Цуракова);

1.2.3.1.2. В контексти с контрастивна негация.

1.2.3.1.2.1. Когато отрицанието се намира пред спомагателния глагол *съм* или пред индетерминатива в емфатични изречения.

Синтактичните записи са следните: [*не съм NP,[a NP']*] и [*(V) не NP, [a NP']*], където *NP* включва индетерминатив, а *V* замества пълнозначен глагол. Тъй като вътрешното отрицание (отрицание на отделна част от изречението - в случая се отрича

индетерминативът) само по себе си е достатъчно емфатично, втората част на емфазата може да се подразбира, без да се експлицира. Когато отрицанието засегне цялото изречение обаче, решаваща роля играе контекстът. Срв. например:

(1) *Не съм от каквато и да е партия...*

(1a) а от партията на управляващите (=каква да е)

(1б) абсолютен край на изречението (=никаква)

Срв. следните примери:

Не съм каква да е/каквато и да е жена, а смела жена; И въпреки това рискувах, защото исках да имам мъж, но не какъвто и да е/какъв да е, исках да имам дом, но не какъвто и да е/какъв да е [...] (П. Искренов); Толково много книги! Не романи и забавно четиво, а научни трудове. И не какви да са/каквито и да са, а по една от най-актуалните области на съвременната наука (Д. Петрунова); Тя се усети обзета от злоба, но не от каква да е/каквато и да е злоба - обхванат от нейната злоба човек би могъл [...] (М. Халачев);

1.2.3.1.2.2. Когато негацията е поставена пред пълнозначен глагол и емфазата пада върху НМ. Синтактичният запис е: [*не V NP, [a NP']*], където *NP* включва *-да е* НМ, а *V* замества пълнозначен глагол. Срв.:

Онзи човек не ще какво да е/каквото и да е магаре. Искан мъжко магаре (К. Илиев); Разбира се, за готвене не се купуваше какво да е2/каквото и да е2. В квартала месарят ни изрязваше специално месо (Ив. Бунков);

1.2.3.2. С промяна в смисъла.

Когато негацията (морфологична или лексикална) е поставена пред пълнозначен глагол в неемфатично изречение.

Тъй като примерите са автентични, а не конструирани, при заместване с *какъв да е* НМ, някои от тях стоят на ръба на семантичната правилност. Срв.:

- морфологично отрицание:

Нямам намерение да се съгласявам с каквито и да е налудничави идеи (=никакви)

Нямам намерение да се съгласявам с какви да е налудничави идеи (=посредствени) (В. Даневски)

Не блъфирайте повече с какъвто и да е палач. Това е опасно (=никакъв)

Не блъфирайте повече с какъв да е палач. Това е опасно (=случаен) (П. Христов)

Но Зора няма да издържи на напрежението в какъвто и да е магазин [...] (=никакъв)

Но Зора няма да издържи на напрежението в какъв да е магазин [...] (=случаен) (Д. Петрунова)

- лексикално отрицание:

Ускорените срокове категорично отхвърлят какъвто и да е либерализъм към служебните задължения (=всякакъв)

Ускорените срокове категорично отхвърлят какъв да е либерализъм към служебните задължения (=случаен) (Д. Петрунова)

Липсваха каквито и да са признаци на живот (=всякакви)

Липсваха какви да е признаци на живот (=случайни) (К. Кастанеда)

Рано е за каквито и да било версии (=всякакви)

Рано е за какви да е версии (=случайни) (Б. Йотов)

1.2.3.3. Ницолова (1986:191) отбелязва, че формата *какъвто и да е* е синонимна на обобщителното местоимение *всякакъв* след глаголи, означаващи премахване, загуба, липса на нещо. В резултат на изследванията си върху ексцерпирания езиков материал и задълбочавайки горепосоченото наблюдение, стигнахме до извода, че синонимията се базира на следните

факти: 1) формата *всякакъв* има двойствен смисъл, позволяващ ѝ в определени контексти да бъде синоним поотделно и на двете НМ и 2) *-да е* НМ могат да се поставят веднага след глагола, или след да-конструкция. Следователно:

1.2.3.3.1. В неконстративни контексти с негация пред глагола, *какъв да е* е синоним на *всякакъв*, тъй като се отричат само елементите със средна и ниска прагматична стойност. Употребата на *каквото и да е* би въвела смисъла *отричане на всички елементи от множеството*. Срв.:

Не канеше какви да е хора на гости (~ V)

Не канеше всякакви хора на гости (~ V)

Не канеше каквито и да е хора на гости (V ~)

1.2.3.3.2. В контексти с негация, присъстваща в семантиката на самия глагол, *каквото и да е* е синоним на *всякакъв*, тъй като се отрича съществуването на всички елементи в множеството. Употребата на *какъв да е* би въвела смисъла *отричане на част от елементите на множеството*. В тези случаи НМ задължително следва глагола. Срв.:

Липсваха каквито и да било доказателства за престъплението (V ~ Э)

Липсваха всякакви доказателства за престъплението (V ~ Э)

Липсваха какви да е доказателства за престъплението (~ VЭ)

1.2.3.3.3. В контексти с лексикална негация, когато *-да е* НМ не следва веднага глагола, а се употребява след да-конструкция, *каквото и да е* е синоним на *някакъв* (а не на *всякакъв*). Употребата на *какъв да е* променя смисъла на изречението. Срв.:

Тя отрече да е получила каквито и да е/някакви/*всякакви данни.

1.2.3.3.4. В контексти, в които отрицанието и липсата на нещо се изразяват чрез предлога *без* и подчинителния съюз *без да*,

формата *какъвто и да е* е синонимна на *всякакъв*.

1.2.3.3.4.1. В случаите, когато *без* е предлог и стои пред местоимението, употребата на *какъвто и да е/какъв да е* се подчинява на критериите, посочени в 3.3.2. Синтактичният запис е следният: $[(V)+\text{без}+\text{какъвто и да е}/\text{всякакъв}+N+(V)]$. Срв.:

Защото ако реши да напусне това семейство и този род, тя трябва да тръгне без деца и без каквото и да е/всякакво имущество (П. Михайлова); Не се намесва и единствен остава без каквито и да е/всякакви следи от жестокия бой (Д. Петрунова);

1.2.3.3.4.2. В случаите, когато *без* се включва в съюза *без да* и въвежда подчинено изречение, не се парафразира със значение *липса на нещо*, а може да се замести с негиран глагол. Синтактичният запис е следният: $[\text{главно изречение}+\text{без да}+V+\text{какъвто и да е}/\text{някакъв}]$. Синонимната употреба на *всякакъв* е блокирана. Срв.:

Татко, без да ми иска каквото и да е/някакво обяснение, започна да ме бие (=Татко, като не ми искаше каквото и да е/някакво обяснение, започна да ме бие) (Ив Косева);

Лазарова действаше [...], докато тя се луташе в мисловните си лабиринти, без да стига до какъвто и да е/някакъв брод (= [...] докато тя се луташе в мисловните си лабиринти, като не стигаше до какъвто и да е/някакъв брод) (Д. Петрунова);

1.2.3.4. С по-специален статут в групата на *-да е* НМ е формата *какъв да е*.

Вече беше отбелязано по-горе, че у Ницолова (1986) тя се характеризира с прагматичния признак $[+\text{частична произволност при избора на признак}]$. Следователно реферираният от нея обект може да се парафразира като *посредствен, с ниска прагматична стойност*. По този начин се отблокират позиционните ограничения, характерни за *-да е* НМ. Основания за подобен извод ни дават следните факти:

1.2.3.4.1. *Какъв да е* е единственото НМ (с изключение на местоимението-съществително *нещо!*), което се лексикализира и,

губейки функциите си на индетерминатив, се съчетава синтагматично например с *един*. Срв.:

Видях едно нещо.

Купих си едно какво да е радио.

1.2.3.4.2. НМ *какъв да е* единствено сред *-да е* НМ може да се употреби в *реалис*. Но тъй като обозначава ниска прагматична стойност на признака, не се съчетава с прилагателни имена, изразяващи оценъчна семантика (положителна или отрицателна). Срв.:

Преди малко изпях (една) каква да е *хубава/*неприятна песен.

В момента играем с каква да е *хубава/*лоша топка.

1.2.3.4.3. НМ *какъв да е* единствено сред *-да е* НМ може да се употреби при фазовия глагол за начинателност *започвам*. Срв.:

Започнах да пея (една) каква да е песен.

Тъй като останалите фазови глаголи предполагат определеност на действието (срв. например: *започвам* $0 > 1$; *продължавам* $1 > 1$; *спирам* $1 > 0$), употребата на *какъв да е* е възможна само ако се добави маркер за определеност. Срв.:

*Продължих да пея каква да е песен.

Продължих да пея тази каква да е песен.

*Спях да пея каква да е песен.

Спях да пея тази каква да е песен.

Но ако единственото число на формата се замени с множествено, което имплицира значението *започване на действието*, горните ограничения отпадат. Срв.:

Продължих да пея какви да е песни.

Спях да пея какви да е песни.

Поради всички гореизброени езикови факти *какъвто и да е* и

какъв да е понякога се намират в опозитивно отношение и в положителни контексти. В подобни случаи *каквато и да е* има значението [произволност при избора на признак], а *какъв да е* означава [ниска прагматична стойност на реферирания обект]. Срв.:

Винаги съм смятал, че членуването в каквато и да било организация ограничава свободата на индивида (=безразлично каква, все едно каква)

Винаги съм смятал, че членуването в каква да е организация ограничава свободата на индивида (=посредствена) (Ив Матанов);

[...] как може да се купи един народ на каквато и да било цена?(=безразлично каква, все едно каква)

[...] как може да се купи един народ на каква да е цена? (=ниска) (П. Михайлова);

1.2.3.5. Критериите за разграничаване на *-да е* НМ от омонимните им съюзни думи са следните:

1.2.3.5.1. Съюзът (за разлика от НМ) задължително се съгласува по род и число с последващата форма. Контрастът е очевиден най-вече при форми в множествено число. Срв.:

Каквито и да са/*е трудностите, каквито и да са/*е капризите на природата, ние трябва да я победим.(сб. Животът до моето рамо)

1.2.3.5.2. Съюзът обикновено заема позиция в началото на смислови и интонационни цялости (разбира се, тези цялости могат да бъдат в началото, в средата или в края на изречението). Срв. например:

- Какъв полицай е той, холан!

- Каквато и да е, отрядът го осъди на смърт. (Ив. Петров)

1.2.3.5.3. Съюзът може да бъде в препозиция на номинална група, съдържаща експоненти на категорията *определеност*.

Срв.:

Оказа се, че като се съберат трима българи на едно място, нещата веднага пропадат катастрофално, каквито и да са тези хора (Ив. Матанов)

Направените заключения важат и за *-да е* НМ от реда *кой*.

1.2.4. КОНКУРЕНТНИ УПОТРЕБИ МЕЖДУ НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ ОТ РЕДА *-ДА Е* И НМ ОТ РЕДА *НЯ-/НЕ-*

Взаимозамяна между двата типа НМ без съществена промяна в смисъла може да се реализира в два случая: 1. В контексти на *иреалис*, в които редът *ня-/не-* получава отрицателни стойности на семантичните си признаци и 2. В подходяща неререферентна употреба:

1.2.4.1. В негирани изречения в неререферентна употреба. В този случай НМ изразяват прагматична оценка.

1.2.4.1.1. Взаимозаменяемост между *някакъв/някой1* и *какъв да е /какъвто и да е*.

1.2.4.1.1.1. Употребата на *някакъв/някой1* с положителен или отрицателен знак предполага евентуално контрастивно продължение, маркирано с обратния знак. Срв.:

Не съм някаква/някоя страхливка, а смел човек [(-)>(+)]

Не съм някаква/някоя клечка, а обикновен човек [(+)>(-)]

Употребата на *какъв да е/какъвто и да е* с положителен или отрицателен знак предполага евентуално контрастивно продължение, маркирано с по-висока степен на същия знак. Срв.:

Не съм каква да е/каквато и да е страхливка, а голямо шубе [(-)>(-)']

Не съм какъв да е/какъвто и да е началник, а голям началник [(+)>(+)']

1.2.4.1.1.2. В случаите, когато логическото ударение пада върху формите *някакъв/някой1*, те са в конкуренция с *-да е* НМ. Срв.:

Той съвсем не беше просто някакъв/някой1/какъв да

е/какъвто и да е артист. Той, разбира се, беше велик актьор (К. Кастанеда);

[...] но Пецата продължи по-нататък и пак взе, че разгледа пръстена, защото това не беше (просто) някакъв/някой1/какъв да е/какъвто и да е пръстен, а явно много хубав пръстен (Ал. Томов);

1.2.4.1.2. Взаимозаменяемост между *някой си2* и *кой да е2/който и да е2*.

В случай, когато и двата типа местоимения изразяват ниска прагматична оценка, като евентуалното контрастивно продължение е маркирано с положителен знак. Срв.:

Все пак аз не съм някоя си/коя да е/която и да е, представител съм на закона [(-)>(+)] (Ф. Цуракова)

1.2.4.2. В положителни модални контексти, визиращи предстоящ избор - императив, хипотетичност, футурум.

1.2.4.2.1. Взаимозаменяемост между *някакъв* и *какъвто и да е*. Срв.:

В първите 15 минути ни учеше да отдаваме живота си на науката (като че ли имахме някакъв/какъвто и да е избор) (В. Люцканова);

Върви доказвай някаква/каквато и да е кражба, тръшчай се и се бий в гърдите, колкото щеш (Вл. Даверов);

1.2.4.2.2. Взаимозаменяемост между *някой1* и *който и да е1/кой да е1*. Срв.:

Можеше да е тя, а можеше да е който и да било/кой да е/някой друг (Вл. Даверов);

[...] Или пък да хвана който и да е/кой да е/ някой автобус, независимо накъде пътува (К. Кастанеда);

1.2.4.2.3. Взаимозаменяемост между *някой2* и *който и да е2/кой да е2*. Срв.:

Посочи му когото и да е/кого да е/някого, кажи му "Този" -

гръмва го, хич и не пита как и защо (П. Искренов);

1.2.4.3. В негативни контексти, в които НМ са употребени референтно.

1.2.4.3.1. Взаимозаменяемост между *някакъв* и *каквото и да е*.

1.2.4.3.1.1. В контексти с експлицитно изразена негация + да-конструкция:

Нямам намерение да се съгласявам с каквито и да е/някакви налудничави идеи (В. Даневски); Не си спомняме в последните години който и да е член на което и да е правителство да се извинява за каквото и да е2/нещо;

1.2.4.3.1.2. В контексти с имплицитно изразена негация + да-конструкция:

Опитайте се да споменете името ми някъде и аз веднага ще отрека да съм казвал каквото и да било2/нещо (Р. Голдсбъроу);

1.2.4.3.1.3. В контексти с предлог без:

Без каквото и да е/някакъв страх или смущение отворих багажника и оставих вътре пакетите (К. Кастанеда);

1.2.4.3.1.4. В контексти със съюз без да:

Татко, без да ми иска каквото и да е/някакво обяснение, започна да ме бие (Ив. Косева);

1.2.4.3.2. Взаимозаменяемост между *някой2* и *който и да е2*.

1.2.4.3.2.1. В контексти с експлицитно изразена негация + да-конструкция:

Нямах намерение въобще да разяснявам някому/ на когото и да е действията си (Н. Арабаджийски);

1.2.4.3.2.2. В контексти с имплицитно изразена негация + да-

конструкция:

Сега е късно да се обаждаме на когото и да е/някого, но утре сутринта [...] (В Даневски);

1.2.4.3.2.3. В контексти с предлог без:

Тогава тръгвам без някого/ когото и да е [от вас].

Тук замяната е съпроводена с промяна в смисъла. Някой² имплицира отрицание на единичен обект, докато *-то и да е* НМ изразява отрицанието на всички обекти.

1.2.4.3.2.4. В контексти със съюз без да:

Марин тичешком заема мястото си на терена, без да погледне някого/когото и да е;

1.3. ФУНКЦИОНИРАНЕ НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ ОТ РЕДА ЕДИ-

НМ от реда *еди-* (*еди-кой си1*, *еди-кой си2*, *еди-какъв си*) споделят общи основни семантични характеристики ($I_1 +/-$, $S +/-$, $F+$) и общ допълнителен признак [*+недиректна референция*]. Те са прагматично маркирани в сравнение с останалите редове НМ, тъй като тяхна иманентна функция е да редуцират информацията¹. Следователно за Г важно е не толкова да предаде на С *какво се казва*, а *кой го казва*, т.е. дава се приоритет на източника на информация за сметка на нейното съдържание.

Най-често *еди-* НМ се разглеждат в рамките на локутивния акт (по Остин (1996:93)): *Той каза:[...]* или *Той каза,че[...]*. Поради факта, че в тези случаи референцията не е директна, *еди-* НМ нямат позиционни ограничения. Срв. например:

Той каза: Иди при еди-кого си!

Бих отишъл при еди-кого си.

¹ Разбира се, в определени случаи и НМ от реда *ня-/не-* могат да редуцират информацията, но това не е тяхна постоянна и иманентна функция. За повече подробности вж. Ницолова (1992:416-418).

Бях при еди-кого си и т. н.

Извън рамките на локутивния акт обаче, те имат позиционни ограничения, дължащи се отново на изискването за недириктна референция. Блокират се всякакви употреби в *реалис* и до голяма степен в *иреалис* (срв. например императивната форма *Иди при еди-кого си!*). В тези случаи НМ от реда *еди-* се допускат в хипотетични и предположителни контексти, и то почти винаги в обсега на *verba dicendi* (или изобщо на глаголи за информация и знание).

На базата на гореказаното и с оглед спецификата на *еди-* НМ възприемаме Г в две основни роли: 1) продуциращ първично изказване и 2) цитиращ чуждо изказване. Т.е. реализират се следните словесни формули:

1) [*Аз ти казвам*]ⁱⁱ *еди- какво си.*

2) [*Аз ти казвам, че*] *той каза еди-какво си/че еди-какво си.*

Бидейки уникални по своя характер и несъпоставими с подобен вид НМ в другите славянски езици, *еди-* НМ се идентифицират като спорна група в рамките на НМ. Ако си позволим кратка ретроспекция по посока на българската граматична мисъл, ще открием следното: 1) В граматиките от XIX век *еди-* местоименията не са включени в групата на НМ; 2) *Еди-* местоименията се дефинират като НМ в българските граматики от средата на XX век. Срв. например *Българска граматика*(1938) от П. Калканджиев, *Българска граматика*(1939) от Н. Костов, *Граматика на българския език*(1939) от Ст. Младенов, *Основна българска граматика*(1944) от Л. Андрейчин; 3) От всички изброени авторски граматики единствено в граматиката на Н. Костов се прави опит за обясняване на по-различния тип неопределеност, изразяван с частицата *еди-*: *С частица еди-, която е в състава на един, се изразява хубаво неопределеност, която е по-особена от тази, която се изразява с ня/не* [в оригинала - нь, б.м.]. *С еди-кой, еди-какъв [...] като че ли говорителят избягва нарочно да назове лицето, предмета, които може да му са известни*(с.103).

От съвременните български езиковеди и езиковеди българисти приносен характер за изясняване на същността на *еди-* НМ имат Ницолова, Попов и Ро Хауге.

ⁱⁱ *Казвам* е употребено в смисъла на [извършвам физическото действие говорене и чрез него изпращам информация]. Вж. Георгиев (1997:48).

Попов (1980) предлага обединяването на *еди-* местоименията с местоименията от реда *този и този* и интерпретирането им като *анафоричнопоказателни* или *анафоричнонеопределителни местоимения*, защото *отнасят даден акт на речта, в който са употребени, към друг акт на речта, чрез който и само чрез който се отнасят към референта*. Ценно за нашата интерпретация е наблюдението за недиректната референция на *еди-*НМ.

От своя страна Ро Хауге (1984:69) диференцира две употреби на този вид местоимения:

1) В разказ за конкретни събития Г има предвид конкретно нещо: *Казаха ми да прочета еди-коя си книга.*(вместо *Война и мир*).

2) при хипотетични или потенциални събития *формите с еди-*не “покриват” точно един специфициран термин, а просто говорещият не си прави труда да специфицира термина:

[...] *то е, защото например наближава еди-какво си голямо политическо събитие*. Според Ро Хауге в този случай може да се употреби и формата *някакъв*.

Подобни разсъждения имат балансираща функция върху изследванията за *еди-*НМ, тъй като се подчертава възможността те да бъдат употребени и извън рамките на възпроизведената реч. Всъщност мнението, че възпроизведената реч не е ограничителен критерий за употребата на този вид местоимения, е застъпено и в настоящата дисертация.

У Ницолова (1986:174-175) се посочва, че само *еди-*НМ в групата на НМ притежават признака (F+). Обектът, рефериран от тях, се представя от Г като неопределен пред С, макар и да се съобщава, че в друг речев акт обектът може да се представи като определен. Следователно според изградения от нас семантичен инвариант на *еди-*НМ, за Г обектът може да бъде известен или неизвестен (S+/-) и идентифициран или неидентифициран (I₁+/-).

*Еди-*НМ са синонимни с реда *този и този*, но само в сферата на възпроизведената реч и при ред синтагматични ограничения в NP, отнасящи се до *този и този*. По-подробно по въпроса вж. по-нататък.

С оглед на адекватното представяне на *еди-*НМ, приемаме за изходно делението на Харвег (1978:399) за речта: *цитирана* (в смисъл на възпроизведена) vs *нецитирана* (в смисъл на

невъзпроизведена). В рамките на *цитираната реч* се разграничават *пряка* и *косвена реч*, всяка от които може да бъде *редуцирана* и *нередуцирана*. За настоящия анализ релевантна е само *редуцираната реч*, т.е. речта, представена чрез изрази от типа *der und der*, които “маскират” като неопределени определени базови субстратиⁱⁱⁱ.

1.3.1. НЕЦИТИРАНА (СУБСТРАТНА) РЕЧ.

1.3.1.1. Обектите, реферирани от *еди-* НМ, се представят в хипотетична ситуация, която се въвежда предимно с маркерите *например, навярно, вероятно*. Реализират се семантичните признаци (I₁-, S-, F+). Следователно за Г обектът е фиксиран, но неидентифициран и непознат. Г редуцира информацията по обективни причини, а не по собствена воля. В този случай е възможна взаимозамяна с НМ от реда *ня-/не-*. Срв.:

*Представи си, че позвъняването по телефона е било предварително уговорено и уредено? Проста работа! Какво невъзможно има за едно предварително уговаряне например **еди-кой си** да позвъни в **еди-колко си** часа? При условие, че този “**еди-кой си**” е доверен човек. А?;*

*[Предполагам, че] поотделно (или двамата заедно) Кодов и Беровски уговарят **еди-кое си** лице да звъни на професора в 11ч. без 2-3 мин.;*

*[...] той не чуваше нито дума от прочувствените разкази на професора, а си мислеше навярно за [...]. Последното представление на “Лешникотрошачката” от Чайковски или за **еди-кой си** новоизлязъл сборник с алгебрични задачи. (А. Гуляшки);*

1.3.1.2. Г редуцира информацията изцяло по своя воля. На преден план излиза неговото комуникативно намерение да не прави най-информативното изказване, на което е способен. Причините могат да бъдат различни: нерелевантна (ненужна или поверителна) информация или редундантни (ясни за С) сведения. Реализира се набор от признаци с положителни стойности (I₁+, S+, F+). Под

ⁱⁱⁱ Вж. още Ницолова (1984:88-90).

влияние на прагматични фактори, на които се отделя повече внимание във втора част на настоящата III глава, признакът (Н) (=познатост за С) може да има и положителна стойност. *Еди-* НМ са в обсега на глаголи, свързани по някакъв начин с получаване на информация, например глаголи за осведомяване, предполагагане, наличие на знания и под. Срв.:

Ако имаше нещо, което емирът от Абу еди-какво си да обичаше повече от жените си в харема[...] - това беше[...] (Ат. Мандаджиев); Ако се забавим - ще паднат дъждовете, ще хване студ, ще се разбягат момчетата. Не искам да загубя и тази си бригада. Ако еди-кой си има някакви свръхвисоки интереси, моите са съвсем земни - да си върша работата (В. Даневски); Повечето хора не знаят, че нашият хонорар е четворно по-голям от 200-те долара на някой си господин Х от еди-коя си фирма, които после изтипосват на първа страница (в.Ние жените); - Баща ѝ отдавна търсеше начин да я издърпа. - Как би могъл да знае, че дъщеря му е в Париж, на еди-коя си улица? - Не изключвай нейната намеса, Георги! (Хр. Калчев);

За какви факти искате да говорим? За факта, че аз съм роден в еди-коя си година, еди-кой си ден, еди-кой си месец, в благородния град Рикиери, в къщата на улица еди-коя си, номер еди-кой си, от господин Еди-кой си и госпожа Еди-коя си[...] (Л. Пирандело); На визитната картичка, поставена между бухналите бели цветове, прочетох истинското име на Авакум. Еди-кой си - кандидат на математическите и на историко-филологическите науки. Археолог (А.Гуляшки); Отдавна не бях попълвал формуляр със собственото си име. Това действие бе необичайно за ръката ми. Антон Еди-кой си Еди-кой си [...] роден еди-къде си [...] живуц на същото място [...] еди-коя си улица [...] работещ еди-какво си [...] забавно (В. Пасков);

1.3.2. ЦИТИРАНА РЕЧ.

В този случай речевото поведение на Г може да се анализира само в рамките на динамичното отношение Г-Го (където Го=субстратния говорещ). Г редуцира получената от Го информация по когнитивни (забравяне, неспомняне) или

прагматични причини (смята информацията за нерелевантна в дадената ситуация). Харвег (1978:398) нарича това явление *отчуждение цитирующим речи автора цитаты*.

Трябва обаче да се подчертае, че Го може да бъде реално съществуващ в ситуацията, но може да бъде и потенциален за Г. Срв. например: 1. *Той каза: Викни еди-кого си!* и 2. *Всеки може/може да се каже: Викни еди-кого си!*

Освен това трябва да се има предвид, че комуникативната верига Го>Г може да бъде усложнена и от наличието на Г-посредник (Гп), т.е. Го>Гп>Г. Получава се следната схема:

Го: еди-какво си (субстратно изказване)

Гп: [Го каза, че еди-какво си](посредническо изказване)

Г:[Гп каза, че[Го каза, че еди-какво си]] (настоящо изказване)

На последно място, но не и по значение, се налага да уточним следното:

Възпроизвеждането на чужда реч (пряко или косвено) се основава на отношението **метатекст - текст** (т.е. на съединяване между 1) дадено изказване и 2) дадено изказване за изказването)^{iv}. Следователно в йерархията на *говорещите* (Го, Гп и Г) Г се явява *висшестоящата инстанция*, която задава комуникативната цел на текста, определя съдържащата се в него гледна точка и обема от информация, необходим за интерпретирането му^v. Ето защо като експоненти на метатекстовата функция на цитиращото изказване служат (понякога имплицитно) предимно *verba dicendi*.

1.3.2.1. Пряка редуцирана реч.

Реализира се фатичният акт *Той каза:[еди-какво си]*, който е имитируем, възпроизводим^{vi}. От гледна точка на Г референтът е фиксиран в множеството обект, но може да бъде *идентифициран* или *неидентифициран* и *известен* или *неизвестен* за него (I₁+/-, S+/-, F+).

1.3.2.1.1. Цитиране на вече направено изказване:

Разсмя ме с думите: “Вместо да направиш едно криминале от тази история, ти дълбаеш [...] Я гледай еди-кого си [...] Какъв хонорар щеше да глътнеш! Благо, докога?” (Б. Димитрова)

^{iv} Вж. Добжинская (1990:461).

^v Вж. Добжинская (1990: 460).

^{vi} Вж. Остин (1996:88-89).

(I₁+, S+/-, F+); *“Защо еди-кой си взе кола без ред, а аз чакам втора година?”*- възмущаваше се пред склада на *“Мототехника”* един инженер (Д. Петрунова) (I₁+, S+/-, F+); *На Тверски например той казваше така - да, Владимир Илич, прав сте за еди-какво си, но вие сте огромна, велика страна [...]* (Ал. Томов) (I₁+, S+/-, F+); *Сетне нищо друго не му оставаше, освен да се вайка тихомълком, да съжменява: “Ако се бях сетил за еди-какво си, може би нямаше да сбъркам”* (П. Искренов) (I₁+, S+/-, F+); *“Работите в еди-коя си кантора”*- констатира майорът, прелиствайки паспорта ми (Съвременник) (I₁+, S+, F+); *Професорът ни представи: еди-кой си, скулптор, Адела Мирчева - лекарка, моя колежка* (Н. Андреева) (I₁+, S+/-, F+); *Една от тях, Сончето, русата сексбомба на курса, която досега не ме бе заговаряла по-интимно от “Ти откъде ще вземеш записки за еди-какво си?”* издебна мига, докато минавахме между масите и ми пошепна [...] (Ив. Голев) (I₁+, S+/-, F+); [...] той изтърси предизвикателно: - *Точно това имам предвид, ваше величество, емире на Абу еди-какво си - лакомията ѝ* (Ат. Мандаджиев) (I₁+/-, S+/-, F+);

Разбира се, срещат се и случаи, при които Г съвпада с Го, т.е. той сам редуцира изказването си в сравнение с минал речев акт. Срв.:

[Тогава им казах]: Вижте какво - дайте да стъпим на земята! Петима ли сте? Елате с мен. Ето къщата, в която съм роден в еди-коя си година, еди-кой си месец, еди-кой си ден (Л. Пирандело) (I₁+, S+, F+);

1.3.2.1.2. Цитиране на възможно или обичайно изказване:

1.3.2.1.2.1. Цитиране на възможно изказване:

На всеки друг мога да кажа “Здрасти, аз съм еди-кой си”. Но господин Колев е колос в нашата култура (в. 24 часа) (I₁+, S+, F+); *Може да се каже: “Аз цяла вечер флиртувах с еди-кого си!”* Това може свободно да се рече (Д. Шишманов) (I₁-, S-, F+); -

Значи, снимате веднъж, а я пускате три години подред. - Абсолютно! Разликата е само в заставката “Честита [...] еди-коя си година (Труд) (I₁+, S+, F+);

1.3.2.1.2.2. Цитиране на обичайно изказване:

*На мен всичко ми се беше стегнало отвътре, защото очаквах, че моето въвеждане в компанията ще стане по обичайния начин: запознайте се, това е **еди-кой си**, а това **еди-кой си**, приятно ми е (К. Топалов) (I₁-, S-, F+); В една автобиография [обикновено] пише: бил началник на **еди-кой си** отдел. Но не пише, че като началник на тоя отдел е работил лошо (Г. Марков) (I₁-, S-, F+);*

1.3.2.2. Косвена редуцирана реч.

Реализира се ретичният акт *Той каза, че еди-какво си*. Следователно изходните думи на Го са различни от тези на Г^{vii}. Оттук може да се заключи, че в косвената редуцирана реч се наблюдава двойна прагматична трансформация: 1. Редуциране на определен обем от информация и 2. Промяна на референцията. В зависимост от контекста семантичните характеристики могат да получат следните стойности: (I₁+, S+/-, F+). Срв.:

*[...] написах писмо до директора на Британския музей, в което го уведомявах, че съм в притежание на куче от **еди-каква си** порода и **еди-какви си** размери (Ст. Стратиев) (I₁+, S+, F+); Той ми събщи, че е създадена специална комисия, оглавявана от него, за разследване на случая в моя дом с инак много уважаваната преводачка **еди-коя си**, която имала **неблагодарумието** [...] (Ат. Мандаджиев) (I₁+, S+, F+); [...] началникът все го оглеждаше някак втренчено и накрая му рекъл, че може да го пусне на свобода, ако му направи една малка услуга. Каква била услугата - да запали една къща **еди-къде си** и по **еди-каква си** причина (Ив. Петров) (I₁+, S+/-, F+); И [тя б.м.] му поръча да не излиза на двора, защото **еди-кой си** щял да я потърси по важна работа по телефона (Ф. Цуракова) (I₁+, S+/-,*

^{vii} Вж. Остин (1996:88-89).

F+); *И запитах господин нотариуса дали знае за някаква си къща, находяща се на еди-коя си улица, еди-кой си номер, собственост на някой си господин Витанджело Москарда (Л. Пирандело) (I₁+, S+/-, F+); Понякога между обитателите на Гестехауз се разнасяше слухът, че някой българин е бил върнат от еди-кой си театър по етапен ред (В. Пасков) (I₁+, S+/-, F+);*

Налага се да бъде направено още едно уточнение, отнасящо се до разликите между пряката и косвената редуцирана реч. Когато Г цитира пряко дадено изказване, той често предава и типа конвенционален акт, който се извършва от Го при съответното словесно изказване, например възмущение, констатиране, съжаление, представяне, заговаряне и т.н. (вж. приведените в 1.3.2.1.1. примери). Когато обаче Г цитира непряко определено изказване на Го, той може да прибегне и до употребата на имплицитни перформативни глаголи, които в разгърнат вариант отново довеждат до формулата *чрез казване върша нещо*, например *моля, нареждам* и др. Срв.:

Същевременно той продължаваше да купува... Сега провождаше Евжени за еди-какво си и еди-що си и Евжени мъкнеше към маазата заръчаните от него жици, възета, канапи [...] (Хр. Карастоянов) (I₁+/-, S+/-, F+);

Изречението може да се трансформира по следния начин: *Сега той я изпращаше с думите: Моля те да, Нареждам ти да* и под.

1.3.3. КОНКУРЕНТНИ УПОТРЕБИ МЕЖДУ *ЕДИ-* НМ И РЕДОВЕТЕ *НЯ-/НЕ-*, *ТОЗИ И ТОЗИ* И *НЕ ЗНАМ КОЙ*

1.3.3.1. Взаимозаменяемост между *еди-* НМ и реда *този и този*.

Общото и за двата типа местоимения е, че те са форми, маркиращи пропуснат израз във възпроизведена реч (Ницолова 1986:175). Срв.:

- *Какво ти съобщаваше в телеграмата?* - *Ами какво... Идвам*

в този и този/еди-кой си ден (П. Искренов).

1.3.3.1.1. Въпреки това, *еди-* НМ и формите от реда *този и този* не се намират винаги в паралелна дистрибуция. В сравнение с *еди-* НМ дистрибутивните показателни местоимения се характеризират със синтагматични и прагматични ограничения. Срв.:

1.3.3.1.1.1. Местоименията от реда *този и този* не заместват собствени имена (в случая лични):

Той ми каза да потърся госпожа Еди-коя си.

*Той ми каза да потърся госпожа Тази и тази.

но: *Той ми каза да потърся тази и тази госпожа.*

1.3.3.1.1.2. Местоименията от реда *този и този* не заместват топонимни названия в NP:

Той каза, че живее на ул. Еди-коя си.

*Той каза, че живее на ул. Тази и тази.

но: *Той каза, че живее на тази и тази улица.*

1.3.3.1.1.3. Местоименията от реда *този и този* не изразяват прагматична оценка:

Той твърдеше, че не е обикновен човек, а еди-кой си.

* Той твърдеше, че не е обикновен човек, а този и този.

Горепосочените линейни и прагматични рестрикции ни дават основание да смятаме, че субституционната функция, свързана с номинацията, не е изместила съвсем деиктичната функция (характерна за показателните местоимения), а по-скоро действа в единство с нея.

1.3.3.1.2. Интерес представляват случаите, в които *еди-*НМ се редупликират (подобно на реда *този и този*), а от своя страна дистрибутивните местоимения се контрахират (подобно на *еди-*НМ).

1.3.3.1.2.1. Местоименият ред *този и този* се контрахира само

в контексти, в които не би се получило двусмислие поради изместване на субституционната функция от деиктичната. Срв.:

Приятелката взема телефона на полковника и се обажда на жена му... Тъй и тъй, вашият мъж от толкова време...Ако не вярвате, можете да го намерите при нея - тая улица, тоя номер (П. Вежинов); - А вие какъв сте? Събирач на данни, за да докладвате: Мнението на еди-кой си е такова (Н. Павлов);

Но нека се опитаме да заменим дистрибутивното местоимение с контрахирана форма в следния пример:

(1) *Той каза: Взех този и този автобус/?този автобус.*

Субституция или деиктичност?. Без насочващ контекст тълкуването на подобни случаи е двузначно. Срв.:

(1а). Г “маскира” точно определена информация за автобуса като неопределена пред С. Показателното местоимение е синонимно с *еди-НМ*;

(2б). Г се намира до въпросния автобус и го посочва на С. Показателното местоимение изпълнява деиктична функция.

1.3.3.1.2.2. Редупликация на *еди-НМ* е възможна само при употреба на субстантивираното местоимение *еди-какво си*². Функционира във варианта *еди-какво си и еди-що си*. Очевидно е, че този израз се използва съзнателно от Г за маркиране на по-голям обем от редуванта информация. Срв.:

Ето тя сама отвори дума за Диана, и то точно по тоя начин, по който си говорят мъжете: слушай, внимавай с тая, защото еди-какво си и еди-що си (К. Топалов); Същевременно той продължаваше да купува... Сега провоздаше Евжени за еди-какво си и еди-що си и Евжени мъкнеше към маазата заръчаните от него жици, въжета, канани (Хр. Карастоянов);

1.3.3.2. Взаимозаменяемост между *еди-НМ* и полилексемните местоименни съчетания от типа *не знам кой*.

Сферата на взаимозаменяемост е отново възпроизведената реч. Но за разлика от реда *този и този*, изразите от посочения тип нямат синтагматични и прагматични ограничения. Напротив. Изразите от типа *не знам кой* винаги са маркирани с признака [+невисока прагматична оценка] в сравнение с *еди-НМ*. Т.е., освен прагматичната трансформация *редукция на изказването*, в този случай Г изразява допълнително и отношението си към редуцираната информация. Срв.:

Вие сте били чирак абаджия в Анадола, келнер в този град и още не знам какво...но не и ученик (Вл. Черноземски); - Кой казва, че младото поколение било не знам какво си - подхвърли иронично Пеевски (Д. Фучеджиев); - Но за банката сега съм сигурна! И съм чувала от колежки, че щели да го повишават министър на не знам какво си (Ат. Мандаджиев).

1.3.3. Взаимозаменяемост между *еди-НМ* и *НМ* от реда *ня-/не-*.

1.3.3.3.1. Във възпроизведена реч.

Еди-НМ по правило редуцират определени дескрипции в изходната реч, т.е. при тях смяната на номинацията е задължителна. *Ня-/не-* *НМ* могат и да редуцират изходната информация (ако в субстратната реч референтът е определен), но могат да я предадат и нередуцирана (ако в субстратната реч референтът е неопределен). Следователно при *еди-НМ* се осъществява следната еднопосочна верига: *редукция > промяна в областта на категорията определеност/неопределеност > промяна в плана на номинацията*^{viii}. При *ня-/не* *НМ* подобна верига е възможна, но не и задължителна. Срв.:

1.3.3.3.1.1. < Някой2/някакъв мъж ми даде поканата.>

(1) Той каза, че *някой2/някакъв* мъж му дал поканата.

Когато в изходната реч обектът е рефериран с *НМ* от реда *ня-/не*, във възпроизведената реч не настъпва редукция. Г визира гледната точка на Го пред С.

1.3.3.3.1.2. < Един човек ми даде поканата.>

(1) Той каза, че *един* човек му дал поканата.

(2) Той каза, че *някакъв* човек му дал поканата.

^{viii} Вж. Ницолова (1992:418).

В първия случай не настъпва редукция в субстратното съобщение. Г визира гледната точка на Го пред С.

Във втория случай обаче настъпва промяна в смисъла на изходната реч. Сменяйки един експонент на неопределеността (*един*) с друг експонент на неопределеността (*някакъв*), Г експлицира собствената си гледна точка пред С, т.е. *не познавам референта* или *изразявам ниската си прагматична оценка към референта*. Разбира се, винаги съществува проблемът дали С ще разбере съобщението като редуцирано, или ще предположи, че то е идентично по смисъл с изходното.

1.3.3.3.1.3. < *Иван ми даде поканата.* >

(1) *Той каза, че еди-кой си му дал поканата.*

(2) *Той каза, че един човек му дал поканата.*

(3) *Той каза, че някакъв човек му дал поканата.*

Употребата на *еди*-НМ в първия пример е сигнал за С, че Г “маскира” определен израз от изходната реч, чийто референт, предполага се, е най-малкото идентифициран от него. С е наясно, че за Г “маскираната” по този начин информация е редундантна. Употребата на *един* и *някакъв* не предполагат подобни констатации. В случаи 2 и 3 С може да направи повече предположения относно съдържанието на изходната реч и речевото поведение на Г (вж. 1.3.3.3.1.1. и 1.3.3.3.1.2.). Срв. например:

(1) Го < *Обади се на този телефон!* >

(2) Гп - [...] *Каза ми да се обадя на някакъв телефон [...]*

(3) Г - *Вярно, тя ми беше казала, че леля Мария я е посъветвала да се обади на някакъв телефон.*

(3') Г - *Бях приела думите ѝ като препоръка към Ани да си намери каквато и да е заместничка. Сега разбрах, че някакъв [телефон б.м.] означаваше определен. По-точно моят (Ив. Голев).*

Следователно за субстратното изказване е в сила следното:

Го < **Обади се на някакъв телефон!* >

Го < *Обади се на този телефон!* >

Гп представя своята (а не на Го) гледна точка пред Г, променяйки определената дескрипция с неопределена. Вследствие на това съдържанието на изходното изказване се оказва трудно възстановимо от Г без наличието на допълнителна информация.

1.3.3.3.1.4. Когато под формата на възпроизведена реч се предават автонимни предикативни контексти, употребата на *ня-/не-* е недопустима с оглед на семантичната правилност на изречението. Срв.:

<Аз съм Иван.> Той каза, че е еди-кой си/*някой.

<Аз съм художник. > Той каза, че е еди-какъв си/*някакъв^{ix}.

1.3.3.3.2. Извън възпроизведена реч.

1.3.3.3.2.1. В прагматична употреба.

- маркираност с положителен знак:

Той не е кой да е, а еди-кой си/някой.

Не можеш цял живот да бъдеш човек на еди-кого си/някого.

- косвена референция, при която се реализира и признакът (Н+):

Какво от това, че еди-кой си/някой си не харесвал жълтия цвят.

1.3.3.3.2.2. При хипотетични събития. Срв.:

...то е, защото например приближава еди-какво си/някакво/някое голямо политическо събитие.(примерът е от Ро Хауге).

Употребата на *еди-НМ* винаги запазва позицията на друг номинатор, към който препраща. Т.е., дори когато Г няма конкретно събитие предвид, той представя събитието като единствено. *Ня-/не-* НМ, напротив, подчертават хипотетичността на събитието.

2. БЪЛГАРСКИТЕ НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИ МЕСТОИМЕНИЯ В КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕН АСПЕКТ

Специфичното семантично съдържание на местоименията, което у Ницолова (1978:435;1991:50) е наречено сигнификация, ги прави силно зависими от контекста в интра- и екстралингвистичен смисъл. С особена сила това важи за неопределителните

^{ix} Естествено, ако се намесят определени когнитивни и прагматични фактори, като например *забравяне, несещане, нечуване, неразбиране* и под., изреченията може да станат семантично правилни. Срв.: *Аз съм художник.>Той каза, че е някакъв, но забравих/не разбрах/не чух какъв точно.*

местоимения. Високата степен на контекстова обвързаност предполага наличието на субективен компонент в структурата им. Неслучайно според Вежбицка (1980:324-327) НМ често функционират като експоненти на незнанието (ignorance) или индиферентността (indifference). От своя страна Падучева (1997:22-23) ги определя като егоцентрични елементи, т.е. субективни думи, чиято семантика предполага субект на оценката. В българската лингвистика на прагматичния аспект на неопределената референция системно обръща внимание Ницолова (1978:440; 1980:248; 1991:48-49; 1992:411-419).

Следователно невъзможно е НМ да бъдат интерпретирани пълноценно извън комуникативната рамка отправител - получател на съобщението, която за удобство ще сведем до познатия вариант Г - С. С оглед на НМ, в тази рамка се налага основната роля на Г - неговите знания (когнитивен аспект) и комуникативни намерения (прагматичен аспект). Ще си позволим да наречем подобен подход 'ориентиран към говорещия'.

Нека разграничим две степени в концептуалното равнище на Г - [+информация/-информация] и [+знание/-знание].

Под [+информация/-информация] разбираме информацията, която Г получава или е получил за референта зрително, слухово, сетивно или, общо казано, перцептивно. Релацията се съотнася със семантичния признак [+/- *едностранна идентифицираност*], изведен във втора глава на дисертацията.

По-сложен е случаят с контексти, съдържащи или пресупозиращи т.нар. имперцептивна модалност - *Научих, че; Прочетох, че; Казаха ми, че*, както и *формите за преизказване*. Изхождайки от идеята, че все пак информацията за референта се възприема перцептивно, т.е. чрез виждане, чуване и усещане, както и от факта, че разграничаването на свидетелска и несвидетелска информация има пряко отношение към глаголната, а не местоименната семантика, за удобство ще отнесем и вербалният тип информация към перцептивната. Разбира се с уговорката, че при този тип информация референтът не се възприема пряко от Г, а индиректно - напр. чрез изображение на референта (снимка) и прочетени или чути сведения.

Нагледно идеята ни би изглеждала така:

Г Р

вижда

чува

усеща

Г - Говорещ

Р - Референт

По терминологията на Ланакър (1987:129-130) Г е концептуализатор, а референтът - обект на концептуализация. Под [+знание/-знание] разбираме не перцептивен, а ментален контакт на Г с референта. Референтът е бил вече обект на перцептивна идентификация от страна на Г и следователно му е познат директно или индиректно. Релацията отговаря на семантичния признак [+/-известност], въведен във втора глава на дисертацията. Срв. следната схема:

Г Р

Подобна диференциация дава възможност да се направи опит за изработване на когнитивно-прагматичен модел на НМ, като за изходна се приема необратимостта на импликацията, че информацията предполага знанието. Срв.:

КОГНИТИВНО СЪСТОЯНИЕ НА ГОВОРЕЩИЯ

1) -информация -знание	2) +информация -знание	3) +информация +знание
'не знам, затова не съм в състояние да информирам С'	'има перцептивна информация, но тя не е достатъчна, за да информирам С'	'знам, но не информирам С, защото:
		пресупозирам, че С знае референта или не искам трети участник в комуникацията да разбере'.
		не искам С да знае по някаква причина'.

Когнитивният компонент е обективно обусловен в т.1, 2 и 3. Прагматичният компонент е субективен, тъй като Г има възможност да избира дали и доколко да бъде информативен. Нека разгледаме поотделно всяка от представените възможности:

В т.1 Г обективно не разполага с информация за референта, от което логично следва и невъзможността да бъде информиран С за съответния референт. В този случай НМ наистина действат като експоненти на незнанието и индиферентността, тъй като референтът или не е избран, или не е известен на Г. Следователно НМ, чиято употреба е възможна само в т.1 са следните: *някой1* и *-да е* НМ. Споделяйки общи семантични признаци с отрицателни стойности, двата типа НМ изразяват единствено [-информация] и [-знание]. За разлика от тях, останалите НМ реализират употреби във всички когнитивно-прагматични варианти. Типични контексти за т.1 са: императив, бъдеще време, условно наклонение, повторителни контексти. Срв.:

Взemi който и да е/кой да е/някой/някакъв стол;
Все ще намеря някакъв/някой/какъв да е изход;
Когато реши нещо, той е неумолим.(Н.Нинов);
Върви доказвай няква/каквато и да е кражба, тръшкай се и се бий в гърдите, колкото щеш.(Вл. Даверов);
Какво невъзможно има за едно предварително уговаряне например еди-кой си да позвъни в еди-колко си часа? При условие, че този "еди-кой си" е доверен човек. А?(А. Гуляшки);
Мечтата му е да продаде на някой/някакъв шейх Ханската шатра.(Ст. Крайчев);

Последният пример красноречиво показва голямата зависимост на НМ от контекста с оглед на правилната им интерпретация. Срв.:

(1) [Аз смятам, предполагам, че] *мечтата му е да продаде на някой/някакъв шейх Ханската шатра.*

Изречение с подобно начало може да се отнесе към т.1, тъй като Г не разполага обективно с достатъчно количество информация и изразява хипотетичността на описваните факти;

(2) [Казаха ми, че] *мечтата му е да продаде на някой/някакъв*

шейх Ханската шатра.

Изречение с подобно начало може да се отнесе към т.2, тъй като Г разполага с определено количество вербална информация по въпроса, но не цялата. Срв. т.2.

В т.2 Г разполага с определен вид перцептивна информация за референта, но тя не е достатъчна, за да направи той изказването си най-информативно. Типични контексти са: сегашно време, минали времена, контексти с маркери за умозаключителност и преизказност в следния смисъл: когато в изходната реч на Го е използвана неопределена дескрипция. Независимо от това дали Г предава своята гледна точка или тази на Го, той не може да бъде максимално информативен. Срв.:

*Откъм стаята вляво чух как **някой** пише на машина;*

*Изведнъж **някой** стремително разкъса стражата ... и с все сила заби късия си меч в гърба на царя. (Ст.Дичев);*

***Някой** от тях беше извършил престъплението, но кой?;*

*Докато мислех всичко това, влязохме в **някакъв** вход. (К. Топалов);*

*- Шефе, получих **някакво** писмо! Ей сега го извадих от кутията.(Ив.Голев);*

*Към него приближаваше **нещо**. **Нещо**! Какво всъщност: животно или растение?;*

*Каза, че отива до **някаква** приятелка.(В.Кинов);*

*Примамил ги **някакъв** началник, обещал им Либия. (Ат.Мандаджиев)*

В т.3 Г има достатъчни познания за референта, но в прагматичен аспект неговото комуникативно намерение не е да направи своето най-информативно изказване (макар че съществува обективна възможност за това), защото:

а) Г пресупозира, че С познава референта и/или ще се досети в ситуацията, или не желае трети участник в комуникацията да получи информация за референта.

В този смисъл НМ в транспозиция играят роля на т. нар. **остенсивни стимули**. Г съзнателно се стреми да привлече вниманието на С върху комуникативното си намерение. Освен това Г предполага, че С разбира изказването на фонетично, синтактично и семантично равнище, като на контекстуално ниво ще го изтълкува не в пряк, а в косвен смисъл.

Реализира се т. нар. косвена референция и принципът на учтивостта (Мей 1993). Срв.:

*Но колкото пъти се готвех да я заговоря, някаква сила ме възспираше. Така е, когато **някой** (вм. аз) по рождение е дивак.(А.Блъсков);*

*- **Някой** (вм. ти) се хвалеше преди малко, че е расово куче!- Това е отделна работа - пренебрежително каза той.(Ат. Наковски);*

*- Толкова е подло...Да се използва безизходното положение, в което е изпаднал **някой** (вм. той). - Първо, не е **някой**, а човек с възможности....(Ат.Наковски);*

*Нали вчера ми обеща **нещо** (вм. назоваване на обещаното), изпълни го.;*

*На всеки друг мога да кажа "Здрасти, аз съм **еди-кой си**...(вм. името си)". Но г-н Колев е колос в нашата култура.(24 часа);*

*...и не беше ли това чист идиотизъм - да вдигнеш такъв скандал за **някаква** дума (вм. назоваване на самата дума), на която при друг случай едва ли би обърнал внимание?(Н.Нинов);*

б) По субективна преценка на Г, не трябва или не е необходимо да се дава пълната информация за референта на С. Има две възможности - информацията не се дава за момента, т.е. отворена е възможността за по-информативно изказване от страна на Г по-нататък в дискурса или Г отказва да бъде по-информативен изобщо. Г избира стратегиите за редуциране на информативното съдържание на изказването си. От друга страна, Г може 1) да представи информацията за даден референт като несъществена за С (в момента или изобщо), т.е да я редуцира, или 2) да изрази своята ниска прагматична оценка към

референта. В този случай е възможно признакът (Н) да приеме и положителна стойност.

Напр. към 1) : *Бих ви казал някои истини, но предпочитам да замълча;*

Аз проучих някои работи. Засега нещата не са във ваша полза.(В.Кинов);

Чуй ме и разбери, ако не си съвсем луд: чакам някого и държа да го чакам сама.(Б.Райнов);

Познавам някого, който може да ти помогне.;

*Не искам да загубя и тази си бригада. Ако **еди-кой си** има някакви свръхвисоки интереси, моите са съвсем земни - да си върша работата.;*

*"Работите в **еди-коя си** кантора - констатира майорът, прелиствайки паспорта ми.(Съвременник);*

Тук се включват случаи на възпроизведена реч, при които в изходната реч е употребена определена дескрипция (напр. <Иван>, <братът на Иван> и т.н), но Г решава да я замени пред С с неопределена (напр. <еди-кой си>, <един приятел>, <някакъв човек>). Т.е. субективно той избира да не бъде максимално информативен.

Напр. към 2) : *Имам **някакъв** план, но дали ще помогне?;*

*Скърпих **някаква** история, та ми се размина.;*

*Взех си **какви да е** обувки и краката ми са вечно мокри.;*

*- **Коя си ти да съдиш!** Някоя си Магдалена Кошарска (Д. Петрунова)*

*Но на кого все пак е притрябвало да се занимава с **някаква си** там безобидна преводачка (Ат. Мандаджиев).*

Дотук можем да обобщим следното:

В т.3 Г прави избор да е индиректен в съобщението си към С. Следователно той съзнателно предизвиква т.нар. комуникативни импликатури (conversational implicatures - вж. Грайс 1985:221; Браун, Левинсън 1978:214), като нарушава някои от максимите на Грайс, най-често максимите за количество и релевантност

(пак там: 222-223). Един и същ денотат може да бъде рефериран по различен начин от Г - чрез определени или неопределени дескрипции. В случая Г избира по-неинформативната комуникативна стратегия, повлиян от разгледаните по-горе фактори.

В 3а се нарушава максимата за количество, защото Г не дава цялата информация, с която разполага. Максимата за релевантност се нарушава, тъй като Г пресупозира, че С познава референта и ще се ориентира в ситуацията. Затова той прави намеци и подава асоциативни връзки на С. Вследствие на това С трябва да направи заключение относно противоречието между интенцията на Г и действителното съобщение.

В 3б Г нарушава максимата за количество, като не дава на С цялата информация, на която е способен, защото (срв. и по-горе): 1) смята информацията за нерелевантна за С или 2) изразява ниската си прагматична оценка към референта.

Настоящата част от трета глава е опит НМ да се представят в когнитивно-прагматичен план с оглед на когнитивното състояние на Г и отгук възможността/невъзможността той да избере съответна комуникативна стратегия.

Прагматичната оценка на Г в смисъл на субективна оценка за качествена или количествената страна на референта (вж. Ницолова 1980:248) също бе засегната само в най-общ смисъл и доколкото се подчинява на преследваната от нас цел.

3.СУБСТИТУЦИОННАТА ФУНКЦИЯ НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ В СИНТАГМАТИЧЕН ПЛАН

Обект на настоящата част на трета глава е субституционната функция на неопределителните местоимения в синтагматичен план. Известно е, че в парадигматичен аспект те се съотнасят с предмети или признаци.

Според Кршишкова (1971:344) неопределителните местоимения нямат анафорична функция към предходния или следходния текст: *jejich nejvlastnější funkcí je vyjadřovat nedostatek informace o substanci, počínaku nebo okolnosti, v jejichž pozici NP stojí.*

Тъй като това положение се приема от лингвистите за априорно, текстообразуващата функция на неопределителните местоимения е подценявана и до днес, макар че някои съвременни лингвисти не отхвърлят идеята за съществуването ѝ. Срв. например въвеждащите думи на К. Илиева в монографията ѝ "Местоимения и текст"(1985:7): *Като обект за изследване са избрани личните, притежателните, относителните и показателните местоимения, защото въз основа на направените наблюдения върху събрания текст масив се приема, че тяхната текстообразуваща функция е много по-значителна, отколкото текстообразуващата функция на другите местоимения.* Тази имплицитна нишка получава експлицитен израз в становището на Иванчев (1988:110), който отбелязва:

Би могъл да се постави по-общият въпрос за участието на неопределителните местоимения в изграждането на текста и съотнасянето им с анафоричния механизъм, тъй като някои мнения по този въпрос не изглеждат съвсем точни. Кришишкова например смята въпросителното местоимение за контекстово ангажирано, но неопределителното - не (Кришишкова 1971, с.344). Според нас това разграничение е неоснователно.

Ще се опитаме да докажем верността на горесцитираното наблюдение. За целта ще изследваме текст, състоящ се от едно или най-много две съседни изречения. Изхождаме от широкоприетата постановка, че референцията в текста, наречена ендофора, функционира чрез анафората, отправяща към предходен текст, и катафората, отправяща към следходен текст (Халидей, Хасан 1976:33). Анафората и катафората разбираме като средства на кохезията, при които един елемент насочва към друг (Халидей, Хасан 1976:19).

Необходимо е още тук да направим някои терминологични уточнения. В настоящата част ще се придържаме към разбиранията на Людсканов (1980:287) за същността на референциалния механизъм. Приемаме, че в този механизъм съществува елемент, който се замества (антецедент или постцедент) и елемент, който замества (проелемент). В зависимост от позицията си спрямо проелемента, заменяемият

елемент е antecedent (вляво от проелемента) и postcedent (вдясно от проелемента). За нуждите на нашето изследване приемаме, че НМ са проелементът в референциалния механизъм, а семантизиращите изрази (заменяемите именни групи вляво и вдясно от тях) - съответно antecedenti или postcedenti. В този смисъл ще говорим за катафорична и анафорична функция на НМ.

Когато, в катафорична употреба, НМ се намира вляво от възможните семантизиращи изрази, обсегът му остава отворен до момента, в който пресупозициите, с които е натоварено, се разрешат в рамките на текста. В анафорична употреба обаче, т.е. вдясно от семантизиращия израз, НМ маркира края на кохезийната верига.

Според Лакова (1997:303) индефинитните фрази се употребяват главно в събитийни текстове - чрез тях се говори за обекти, неспоменавани дотогава в текста. Изследваният езиков материал потвърждава това наблюдение, т.е. неопределителните NP се появяват по-често в потенциална катафорична употреба (със или без конкретна семантизация в текста). Оказва се обаче, че неопределителните NP реализират и анафорични употреби.

Най-напред ще спрем вниманието си върху катафоричните употреби на неопределителните NP.

3.1. Неопределителни NP в катафорична употреба.

(Неопределителната NP се намира вляво от семантизиращия израз)

Според това има ли наличие на postcedent и какъв е той, се разграничават следните видове неопределителни NP:

3.1.1. Семантизирана.

3.1.2. Полусемантизирана.

3.1.3. Несемантизирана.

3.1.1. Семантизираната катафорична употреба представлява изпълване на неопределителното местоимение с конкретно денотативно съдържание.

НЯКОЙ2

При възстановяване на пълната пропозиция неопределителното местоимение се подлага на предикативна семантизация, която опосредства катафоричната верига. Директната семантизация е невъзможна:

а) тип условно изречение за твърдение- [*Ако някой ... , това е, беше, ще бъде...*].Формално изразява логическия запис за импликация - ако p , то q , но семантично изразява твърдение - $p=q$. Сrv.:

*Ако някой страдаше истински, това беше Мария.(Б. Райнов);
Бъди спокоен, ако някой излезе, ти ще бъдеш.(Л. Дилов); Ако някой ми пази гърба, това е именно Козела.(Хр. Калчев); Ако има някой, който да ти мисли доброто между тези стени, това съм аз (Ив. Голев); -Ха! Ако има някой за спождаване от инфаркт, това съм само аз (К. Топалов);*

Когато семантизацията се извършва не с помощта на показателното местоимение *това*, а чрез третолично местоимение, налице са следните особености: третоличното местоимение е само синтактичен постцедент на НМ, но негов субститут е определената фраза *този някой*. В този смисъл сме съгласни с Падучева (1985:143), която се позовава на Куайн (1961:4).

Сrv. *Ако някой дойде, ще го почерпя с кафе и бонбони(този някой, който дойде); Ако някой брой звездите, му излизат брадавици(на този някой, който брой звездите)(Ст. Стратиев); Гръмне някого, а после го сънува и вика, олеле какво направих(този някой, когото гръмне)(Стършел);*

Третоличното местоимение е кореферентно с *този някой*, а не с *някой*.

б) тип идентифициращо вметнато изречение - [*Някой, беше ... , глагол*] - елиптически вариант на фразата *Това беше...*Сrv.:

Някой, беше Черния Клит..., изрева(Ст. Дичев); Тогава някой, най-вероятно обезумялата от ужас майка на съпругата, помага на убийцата да натоварят Валери в

багажника.(Жълт Труд)

в) тип семантизация в същото или съседното изречение - [*Някой ... . Беше ...*] . Пълният вариант е [*Някой. Това беше..*].Срв.:

Някой отвори външната врата. Беше синът ѝ от първия брак(Ст. Дичев).[Не е тъждествено с : *Някой* отвори вратата. Синът ѝ от първия брак влезе]; Той усети, че *някой* го гледа отстрани, и извърна глава. Беше Морис(Б.Райнов); Но в това забавяне *някой* пак го изпревари. Беше зеленият кадилак(Б. Райнов); В същия миг *някой* го блъсна настрана и зае мястото му. Туземецът!(П. Бобев); - Май че е идвал *някой!* - Стар познат от казармата.(Ат. Наковски);- *Някой* има голям зор. - Сигурно е онзи, депутатът.(Ат. Наковски); Бях се спрял пред витрината на една книжарница, когато *някой* ме хвана леко за лакътя - беше Ивет.(А. Блъсков);

По-специално внимание изискват примери, в които тъждествеността на референта не е посочена еднозначно:

Някой затропа в коридорчето и преди да се разбере кой идва, в стаята влезе самият Анастаси.(Ем. Станев); Двадесетина минути по-късно *някой* почука и Линда се вмъкна, без да чака да ѝ отговоря.(А. Блъсков);

Тук липсата на идентифициращ израз поражда двусмислица. Формално не е зададена идентичността на лицата, които тропат отвън с тези, които влизат вътре. Интерпретацията зависи от по-широкия контекст.

На пръв поглед изреченията тип а), б) и в) нарушават постулата за начин на Грайс, а именно - *Бъди кратък, избягвай ненужното многословие* (Грайс 1985:223). Нека парафразираме трите типа изречения, като изпуснем *някой*:

- а) Мария (беше тази, която) страдаше истински.
- б) Черния Клит изрева.
- в) Синът ѝ от първия брак отвори външната врата.

Тук правим уговорката, че изключваме случаите, когато говорещото лице заявява своята неосведоменост, търсейки информация от събеседника си:

срв. - *Май че е идвал някой. - Стар познат от казармата.*

Ако при тип а) изреченията имат чисто емфатична функция (вариант на английската конструкция **It was him who did it**), то при тип в) нещата са по-различни - имаме събитие плюс идентификация. Визират се когнитивни степени на знанието, по-точно преходът от състояние на незнание към състояние на знание за говорещия, от *някой, не знам кой* към *идентификация на този някой*. Ако вместо *Някой отвори външната врата. Беше синът ѝ от първия брак* кажем *Синът ѝ от първия брак отвори вратата.*, характерът на съобщението се променя. Загубва се преходът от неизвестно към известно. Нарушава се постулатът на Грайс за количество - *изказването ти трябва да съдържа не по-малко информация, отколкото е необходимо.*(Грайс 1985:222). На преден план излиза един от седемте стандарта на текстуалността според Богранд, Дреслер (1988:3), а именно информативността, изразяваща се в опозициите *очаквано vs неочаквано* и *известно vs неизвестно*.

Изреченията от тип б) експлицират по-бързата ориентация на говорещия в ситуацията, преходът от неизвестно към известно е максимално сгъстен чрез непосредствената реална или потенциална идентификация.

НЯКАКЪВ Х

В синтагматичен план формата *някакъв* се разглежда в лингвистичната литература преди всичко като **про-прилагателно** или **про-признак**. Типичните илюстративни контексти са текстове, в които *някакъв* образува синтактична група с наречия за количество и степен, а това е един характерен тип поведение за прилагателните имена. Срв.:

Не може да се каже, че дадена част от тялото е твърде някаква и че дългите крака са по-добри от наличието или отсъствието на коса (У. Дайър)

Всъщност *някакъв* в субституционна функция неточно се съотнася само с про-прилагателно име, т.е. с про-признак. Както прозорливо изтъкват Богранд, Дреслер (1988:63) - *неправилно е да се смята, че проформите трябва винаги да кореферират елементи от същия тип, например про-съществителните - съществителни и т.н.* Ето защо ще разгледаме следните варианти:

а) тип непосредствена семантизация в същото или съседното изречение чрез съществително име. Тук формата участва в именна група с опорно съществително. Не самата форма, а именната група се замества със съществително име, а в неединични ситуации - с поредица от съществителни имена. Срв.:

Аз сядам върху отрязания труп на някакво дърво, май че е орех, и се заглеждам в магарето.(К. Илиев); За да прикрива неудържимото треперене на ръцете си, винаги държеше някакъв предмет: книга, кърпа, детска играчка, кълбо с прежда или кухненски прибор.(Ив. Петров); А сега просто трябва да вземе такси и да съобщи поне някакъв ориентир. Например музея на Америка.(В. Даневски); Връщам се - пред нас - никакви мъже. Мисля си - клиенти.(Жълт Труд);

б) тип непосредствена семантизация в същото или съседното изречение чрез прилагателно име или други части на речта. Тук формата сама по себе си се субституира от пълнозначни носители на семантично съдържание. Срв.:

Небето над Каменлив дол почти никога не беше истинско небе,а никакви парцали - сини, сиви, бели.(Д. Фучеджиев); ...а около тях се усукваше някакъв фронт - висок, кдрокос, с обица и гривна.(П. Искренов);

Горепосочените изводи в т. а) са в сила и по отношение на *някой* х, тъй като формата се отнася до целия елемент, а не до отделни негови характеристики (вж. първа част на настоящата глава). Естествено с уговорката за реализуемост в неспецифични

контексти. Срв.:

За пет-шест дни вече моята жена успя да се опознае с всичките обитатели на блока, които се извървяха в нашата гарсоньерка да я поздравят с предстоящата радост и [...] да я помолят за някоя покупка (Р. Ралин)

НЕЩО

Същински субститут е *нещо*, употребено самостоятелно или след прилагателно (вж. Пенчев, 1962:515-520). В този случай формата реализира употреби, идентични с тези на *някой*². Срв.:

а) Тип условно изречение за твърдение:

Ако нещо наистина ме мъчеше, това бе моята страшна болест; Не подозираше, че ако нещо бе нужно в този час, това бяха нейните думи (Г. Стоянов);

б) Тип идентифициращо вметнато изречение:

Нещо, беше вратата, изскърца.

в) Тип семантизация в същото или в съседното изречение:

Из един път - жжжж - нещо зажужи сърдито оттам. Бяха пчелите (Ат. Мандаджиев); ...В сребристи химически очертания блещукаше нещо, може би газохранилище.(Р. Босев);

Но в синтагматичен план катафорично се употребява и *нещо* пред прилагателно - *нещо (Adv) Adj*. Абстрактната субстантивност на препозитивно употребената форма може да се конкретизира в близкия текст чрез пълнозначна NP или VP. Срв.:

*Вие сте прав, без вяра в нещо върховно, Бог или Истина, човешкият живот е само глупава биология.(А. Шишков);
Липсваше му нещо много важно: жестокост.(Вл. Черноземски);
За пръв път младият Амундсен разбира, че*

има нещо по-страшно от ледовете на океана - свирепите кредитори.(А. Дончев); *Ти пропусна нещо важно - да се извиниш;*

-ДА Е НМ

По принцип *-да е НМ* нямат значителна текстообразуваща роля в сравнение с НМ от реда *ня-/не-*. Не се характеризират с типична интродуктивна функция, освен в емфатични контексти от типа *не+глагол+да е НМ, а...*:

Не съм коя да е/която и да е, а важна персона.

Формите участват в условни изречения (но не за твърдение, както е при *някой2*). Срв.:

Ако вземем кой(то) (и) да е триъгълник и му измерим страните, ще установим, че...

Третоличното местоимение *му* е само синтактичен постцедент на *-да е НМ*, докато негов субститут е определителното местоимение *този*. Позоваваме се на следната парафраза, следвайки отново Падучева(1985:143):

Ако вземем кой(то) (и) да е триъгълник и измерим на този триъгълник страните, ще установим, че...

3.1.2. Полусемантизирана катафора.

Имаме предвид случаи, при които консеквентът е фраза, изразяваща твърдение на референтите, но местоимението не се изпълва с конкретно денотативно съдържание, както това е в горепосочените примери.

а) тип *Някой...Този някой*.

В този случай препозитивно употребеното местоимение *този* е показател за кореферентност между *някой* и *този някой*, т.е. налице е съотнасяне на формите с един и същ извънезиков обект

(вж. Илиева, 1985:74-75):

Ако приемем, че Боцев е бил убит от някого, надали този някой ще е бил крадец.(Ив. Голев); Ако съм искал да ограбя някого, то този някой трябва да съществува.(Н. Арабаджийски); Но някой ги е възпитал така тези деца, да не уважават царя си! И този някой ще си получи заслуженото!(Ст. Дичев);

(Изключваме случаите, в които *този някой* е преходно звено към реализиране на семантизацията:

срв. *Полицията е по следите ви и вие имате нужда от някой, който да ви помага. Този някой мога да бъда аз.(А. Блъсков); Беше горда, че върви с някого и дори не си даваше сметка, как му е добре, че този някой е именно той.(Б. Биолчев));*

Интересна е контактната употреба на демонстратив и неопределително местоимение. В българския език подобна съчетаемост е позиционно и парадигматично ограничена:

срв. *този някой*, но **тази някоя*, **това някое*, **някой този*
Възможни са и следните варианти без ограничения по род:
някакъв такъв, такъв някакъв, някой такъв, но **такъв някой*.
По отношение на натрупване на детерминативни средства чешкият език проявява по-богати възможности за съчетаемост (вж. Ухлиржова 1992) : *nĭjaký ten, ten nĭjaký, ta nĭjaká, nĭkterý ten, takový nĭjaký* и т.н. Синтактичната синонимия на изразите *nĭkteří ti lidé - nĭkteří z těch lidí* е невъзможна в българския език, където единствено възможен е вариантът *някои от тези хора* / **някои тези хора*, но *някои там хора*.

В българския език на преден план излиза експлицирането на количествения признак или показателно местоименно наречие, запълващо комуникативна празнина :

срв. *Vydĭlal jsi. nĭjakou ti korunu ? (Изкара ли някоя и друга/някоя там корона ?)*

Mil bych shodit nĭjaké to kilo. (Би трябвало да сваля някое и друго/някое там кило.)

Asi bude pøipraveno nĭjaké to pohoštĭní. (Сигурно ще бъде

приготвена някаква там гощавка.)

Типът конструкция демонстратив - неопределително местоимение с най-висока честота на употреба в българския език си остава *този някой* (чеш. *ten kdosi, ten nikdo*). Тъй като фразата е определена, тя изразява идентичност с референта от предходната фраза.

б) тип *Нещо...Това нещо/Нещото*.

За разлика от кореферентната верига с *някой*, където постцедент може да бъде само групата *този някой*, при *нещо* съществуват алтернативни варианти - с препозитивно употребено показателно местоимение и членуване. Срв.:

Към него приближаваше нещо. Това нещо достигаше до пояса му - някак безформено...(П. Бобев); Изведнъж нещо се блъсна в дъската. -Ох! - каза нещото.(Ст. Стратиев);

В някои случаи проелементът на фразата *това нещо* може и да не се изрази чрез формата *нещо*, а чрез друго наименование на същина:

срв. *Такъв, долетял от някъде си предмет би разрушил кораба. Съвсем очевидно това нещо притежаваше собствени възможности за движение.*

в) тип *нещо...*, *някакъв х/някой х* или в обратен ред.

В сравнение с именните фрази *някакъв/някой х*, *нещо* притежава по-висока абстракция, независимо дали е употребено самостоятелно или пред прилагателно (може и степенувано). Затова, когато кореферентната верига е *нещо(adj)* - *някакъв/някой х*, абстрактността се конкретизира от номинатора - съществително име. Срв.:

Искаше нещо да налучка, някаква случайно изтървана думичка...(П.Бобев); Нещо пазеше младия султан, някаква свръхсила бдеше над живота му...(Хр. Калчев); Исках да науча нещо, някаква идея да открадна...; И все пак нещо не ти ли се наби в очите, някой детайл, подробност някаква?(Й.

Попов);

Поиска му се да стори нещо безумно. Някоя пакост.(Ф.П.-Мутафова); *Нещо синовно се излъчва от този юнак, някакво смирено покорство...*(Пламък);*Нещо по-силно от мене, някакъв вакуум ме всмукваше.*(П. Искренов); *нещо друго, някакъв проблясък на трезва мисъл задушаваше надигащата се радост...*(П. Бобев);

В случаите, когато кореферентната верига е в обратна посока, конкретните смисли, изразени чрез номинатора се подлагат на абстракция. Тук *нещо* не може да се употреби самостоятелно като втори член на верига, защото е неинформативно. Релевантна е комбинацията *нещо + прилагателно име*. Срв.:

Например да сте преживели някакъв шок? Нещо неприятно? (Вл. Голев); *И понеже всеки момент ще ми съобщят, че някоя кражба е негова или за нещо по-лошо, всичко ме интересува.* (Б. Биолчев);

Конструкцията *прилагателно име + нещо*, където *нещо* е с най-висока степен на конкретност (вж. Пенчев, 1962:516), като че ли не притежава интродуктивната функция, демонстрирана от другите типове фрази. Ето защо не е типичен участник в подобен род текстови вериги.

г) тип *ня-/не- НМ - -да е НМ*.

Този тип е в периферията на полусемантизираната катафора, защото двата типа НМ не изразяват кореферентност в уговорения смисъл на термина. Но тъй като *-да е НМ* влиза в ролята на семантизиращ израз за НМ от реда *ня-/не-*, разглеждаме кохезийната верига тук. Срв.:

Сигурно си уморен, не знам защо тая вечер ми се поиска да си поговорим за нещо, за каквото и да е/ за някого, за когото и да е (Ив. Радоев)

3.1.3. Несемантизирана катафора.

Имаме предвид потенциална катафора, нереализирана в близкия контекст. Остава възможността обаче тя да намери реализация в рамките на цялостния дискурс.

Разгледаните дотук примери потвърждават становището на Ст. Димитрова (1992:125), според което *неопределената дескрипция на обекта логично изисква преход към определена*. Ние обаче смятаме, че тази посока е преобладаваща, но не и необратима, поради което позволява участието на неопределителни NP в анафоричния механизъм.

В заключение бихме добавили, че катафоричните употреби се реализират основно в изречения от интродуктивен тип.

3.2. Неопределителни NP в анафорична употреба. (неопределителната NP е вдясно от семантизиращия израз)

3.2.1. **НЯКОЙ₂** в изречение, което е консеквент на предходно изречение, т.е. семантично съществува импликационната връзка *p следователно q*. Срв.:

Вечерях, а сетне същият сакс ми донесе още една черга за завивка. Значи, някой непрекъснато мисли за мене. (=Този някой е саксът); Фурнайе ме погледна, сякаш очакваше да потвърдя, че на мен може да се разчита. Хареса ми, че някой беше готов да сподели с мен строго поверителни неща. (=Този някой е Фурнайе), (А. Блъсков); ...но Лулу ми поръча голям резен пастет. Аз ядях, навел глава, и не казвах нищо не защото бях гладен, а понеже за пръв път някой се бе сетил за мене.(=Този някой е Лулу), (Б. Райнов); Ирадж ми се струваше толкова сладък и обичен. Някой ме обичаше, някой искаше да бъда с него през цялото време.(=Този някой е Ирадж), (Дж. Доул).

В тези случаи на употреба на *някой* се забелязва изпускане на идентифициращото изречение *Този някой е X*. Според Вендлер (1982:233) изпускането на идентифициращото изречение не е съществен пропуск, защото съществуването му се допуска или предполага предварително и всъщност елипсата е средство за

икономия в текста (вж. още Дюкро, 1982:266). Употребата на силно анафоричното третолично местоимение *той* би предизвикала явлението кореферентност, т.е. тъждество на референтите, напр. Лулу=той. В гореописания случай обаче Лулу#някой, а по-скоро е репрезентант на непразно множество от елементи с определен признак: {x / x *сетил съм се*}. Ще си позволим да наречем този тип анафора **инклузивна анафора**.

В логически план в горепосочения тип изречения се реализира т.нар. екзистенциална генерализация (вж. Кан, 1993:211). Характерното при нея е, че константната величина се замества от променлива в обсега на екзистенциален квантор, а не обратното - $P(a) - \exists x[P(x)]$. Срв.:

а) *Ирадж ме обича.*

б) *Следователно някой ме обича.*

в) *обича (Ирадж) - $\exists x[обича(x)]$.*

В посочените от нас примери механизъмът, разбира се, не е така опростен, т.е. не става дума за тавтология, а по-скоро за импликация. Ето същият пример в изчистен вид, без модални нюанси:

а) *Ирадж е сладък и обичен.*

б) *Следователно съществува някой, който ме обича и иска да бъда с него.*

3.2.2. НЯКОЙ/НЯКОЙ ОТ {ОПРЕДЕЛЕНО МНОЖЕСТВО}

В този случай НМ е частичен проелемент, защото не корелира цялата antecedентна група, а само част от нея. Семантизиращият израз може да е както определена, така и неопределена НР. Следователно става дума за партитивна анафора. Срв.:

*В същото време долових, че Людмил мисли и за други неща, странни и неразгадаеми, **някои**[от нещата] свързани с Швейк, а **някои**[от нещата] - не (Ат. Наковски); Но мога да ви разкажа **вицове** за него, **някои**[от тях] съвсем нови (Ат. Мандаджиев); Н'ангата **им** дава да пият мутейо с лъжица, но преди това пита всекиго признава ли. Всички казват "не". После **някой**[от тях] пада и умира - значи той е бил вещицата*

(П. Михайлова);

3. НЕЩО

В анафорична употреба местоимението се употребява или самостоятелно, или след прилагателно. То може да замества не само номинални фрази, но и да номинализира цели изречения (тук не включваме биноминативните изречения, защото при тях е възможна смяна на словореда и следователно не е коректно да се говори за анафоричност или катафоричност - срв. *Патицата е хубаво нещо* и *Хубаво нещо е патицата*) Субституцията от своя страна може да бъде опосредствана или директна. Срв.:

Медицинският термин е хиперактивни деца.; А те са нещо по-различно от палавите.(Жълт Труд); Фрау Холе е образ от приказките на братя Грим. Нещо като вещица.(К. Илиев); Дните ни се изпълниха с напрежение и радостни мигове, нещо, което ми беше липсвало(Пламък); Момите из вилаета не бяха тъй лични и красиви като това женско шиле - ваклесто, с кафява мека вълна. Вълшебно нещо, ей!(Д. Цончев); Не се занимавам с личните дела на хората...Това е памет. Свято нещо.(П. Христозов);

В тази част на трета глава направихме опит да докажем, че неопределителните местоимения имат своето, макар и своеобразно, място в анафоричния механизъм на текста. Те се включват в него чрез една от функциите си - а именно - субституционната. Изследването си проведохме изключително на базата на неопределителните местоимения от основния ред - *ня-/не-*, тъй като, по наши наблюдения, те най-пълноценно реализират субституционни употреби в синтагматичен план.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обект на изследване в дисертационния труд са семантиката и функционирането на традиционно включваните в понятието **неопределителни местоимения** думи (а именно - кой- и какъв-сдържащите лексеми) в съвременния български език.

За първи път НМ са разгледани в системен план и детайлно, като е потърсена връзката между семантичните им характеристики и условията на тяхната дистрибуция.

В хода на изложението са направени частични паралели с чешките и руските НМ, спомагащи за изясняване на спецификата на българските НМ.

Прегледът на представянето и тълкуването на НМ в нашата лингвистична литература (лексикографска, граматична и научна) в глава I позволи:

- да се състави цялостна картина на мястото на НМ в българската лингвистична мисъл;
- да се доразвият някои от съществуващите идеи и да се потърсят нови насоки при интерпретиране на НМ.

В съзвучие с досегашните изследвания в славянската лингвистика и на базата на компонентния анализ е изведен адекватен набор от семантични признаци, представящ инвариант на контекстовите варианти на НМ.

Семантичната характеристика на НМ представлява съвкупност от три основни диференциални признака: [*+/-едностранна идентифицираност*], [*+/-известност*] и [*+/-фиксираност*].

Поради спецификата на НМ от редовете *-да е* и *еди-*, се наложи въвеждането на допълнителни дистинктивни признаци:

- мотивираните от Ницолова [*+абсолютна произволност на избора*] при *-то и да е* НМ и [*+частична произволност на избора*] при *-да е* НМ;
- мотивираният в дисертацията признак [*+недиректна референция*] при *еди-* НМ.

Оказа се, че по принцип НМ от един и същи ред не са

семантично хомогенни (срв. напр. *някой1* vs *някой2*, *някакъв*, *нещо*, *някакви*, *някои1*, *някои2* vs *някой си1*, *някой си2*, *някакъв си*, *нещо си*, *някои си1*, *някои си2*; *-да е* vs *-то и да е*).

НМ, изразяващи [+/-специфична неопределеност], нямат позиционни ограничения, тъй като стойностите на семантичните им признаци се променят в зависимост от контекста (срв. *някой2*, *някакъв*, *нещо*, *някои1*, *някои2*).

НМ, изразяващи [-специфична неопределеност], са позиционно ограничени само в областта на *иреалис*, тъй като стойностите на семантичните им признаци са отрицателни (срв. *някой1*, *-то и да е*, *-да е*). С допълнителни ограничения се характеризират НМ от реда *-да е* поради наличието на прагматични признаци в инвариантното им значение.

НМ, изразяващи [+специфична неопределеност], представляват разнородна група и, независимо от обединяващия ги признак [+фиксираност], те притежават своите особености:

- формата *един* няма позиционни ограничения, но има свойството да се граматикализира. Представя референта като фиксиран в множеството и идентифициран от Г;

- НМ от аглутинативния тип *ня-/не- + си* по принцип също нямат позиционни ограничения. Те обикновено представят референта като фиксиран в множеството, което се предполага най-вече от факта, че формите изразяват прагматична оценка от страна на Г;

- НМ от реда *еди-* имат позиционни ограничения, наложени от наличието на допълнителния признак [+недиректна референция]. Макар да се употребяват предимно във възпроизведена реч, тя самата не е ограничителен критерий за употребата им.

Избраната рамка на интерпретиране на НМ от гледна точка на Г и диференцирането на признаците [+/-едностранна идентифицираност] и [+/-известност] позволи за пръв път в българската лингвистика да се изработи когнитивно-прагматичен модел на употребата на НМ. Оказва се, че разбирането за НМ като експоненти на незнанието и индиферентността не покрива напълно сферата на тяхното функциониране, тъй като изключва фактора *интенция на Г*. Същински представители на когнитивното състояние на Г [-информация] и [-знание] са формата *някой1* и *-да е* НМ. Останалите НМ реализират употреби и в трите варианта:

1. горепосочения;
2. с характеристики [+информация] и [-знание];
3. с характеристики [+информация] и [+знание].

В третия вариант се наблюдават прагматични следствия от когнитивното състояние на Г, свързани с избора му да бъде индиректен в съобщението си към С. Този факт се интерпретира и в рамките на т.нар. **conversational analysis** (максимите на Грайс). Следователно НМ могат да изразяват обективна и субективна неопределеност в зависимост от вида на НМ и комуникативните цели на Г.

За пръв път е направено обобщение на видовете класификации на НМ - **тематична, семантична, когнитивно-прагматична, генеалогична** - като е предложен нов таксономичен подход, базиран на теорията за прототипа. Макар и разработен в областта на антропологичната лингвистика, тази теория притежава обяснителна сила по отношение на проблема за принадлежността/непринадлежността на отделни форми към групата на НМ. В резултат на критерии с разнороден характер се достига до извода, че прототипът в групата на НМ е редът *ня-/не-*. Отношението на другите форми с неопределително значение е мотивирано като отношение на непрототипни варианти към прототипен инвариант. Мотивацията е изложена на основата на генеалогичната и функционалната класификация.

За първи път НМ са разгледани в единството си на **про-форми** (субстантивно и адективно употребените) и **пре-форми** (адективно употребените). Като обединяващ функциите на про- и пре-форми на адективно употребените НМ е предложен терминът **индетерминатив**.

От друга страна, на досемантично равнище се оказва, че индетерминативите от реда *кой1* се отнасят към цялата NP, докато индетерминативите от реда *какъв* се отнасят и до отделни елементи от NP. Посочените характеристики, съответно [+квантитативност] и [+квалификативност] се смятат за иманентни за НМ и следователно не влияят върху набора им от семантични признаци.

Като резултат от горепосочените разсъждения стана възможно отделянето на следните три функции, реализирани от НМ:

1. Субституционна (про-форми).

а) в парадигматичен план (категоризатори).

б) в синтагматичен план (в текста).

2. Квазисубституционна (пре-форми).

3. Интензифицираща (експоненти на прагматичната оценка).

На субституционната функция в синтагматичен план е отделено специално внимание в трета част на трета глава, тъй като текстообразуващата роля на НМ е подценявана и до днес от лингвистите. Разработката доказва, че НМ (особено НМ от реда *ня-/не-*) имат съществен принос за кохезията на текста.

При интерпретиране на НМ с оглед на набора от семантични признаци (в първа част на трета глава), релевантни за анализа се оказаха следните контекстови фактори:

1. **Отношението Говорещ - Субект на изречението.**

2. **Отношението реалис - иреалис.**

3. **Отношението перцептивност - имперцептивност.**

Изчерпателното описание на семантиката и функциите на НМ позволи да се посочат условията на възможност/невъзможност за тяхната взаимозамяна.

Предложеният модел на интерпретация на НМ в дисертацията може да се приложи успешно и върху останалите неопределителни местоименни думи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин 1978: Л. Андрейчин. *Основна българска граматика. 1944*, С., изд. от 1978.
- Андрейчин, Костов, Николов 1972: Л. Андрейчин, Н. Костов, Е. Николов. *Български език за институтите за начални учители*. С., 1972.
- Арутюнова 1982: Н. Д. Арутюнова. - *Новое в зарубежной лингвистике*, М., 1982, вып. XIII.
- Атанасов 1993: Д. Атанасов. Начини и средства за изразяване на квалификативност в българския език. - *Славистични проучвания*. В.Търново, 1993.
- Беличова, Ухлиржова 1996: Н. Bilièová, L. Uhlířová. *Slovanská vřta*. Praha, 1996.
- Бирвиш 1988: М. Бирвиш. Насколько линейно упорядоченной является языковая обработка. - *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1988, вып. XXIII, 93-152.
- Блакар 1987: Р. М. Блакар. Язык как инструмент социальной власти. - *Язык и моделирование социального взаимодействия*. М., 1987, 88-125.
- Богоров 1848: Ив. Богоров. *Първичка българска граматика*. С., фототипно изд. 1986.
- Богранд, Дреслер 1988: R. Beaugrande, W. Dressler. *Introduction to text linguistics*. Longman, London and New York., 1988.
- Богранд, Дреслер, Стоянова-Йовчева 1995: Р. Богранд, В. Дреслер, Ст. Стоянова-Йовчева. *Увод в текстовата лингвистика*. С., 1995.
- Бояджиев 1986: Т. Бояджиев. *Българска лексикология*. С., 1986.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: Т. Бояджиев, Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. С., 1998.
- Брезински 1988: Ст. Брезински. Словоред на българските определения. - *Помагало по синтаксис на българския език*. С., 1988, 129-140.
- БТР... 1993: Български тълковен речник. С., 1993.
- БТР...1994: Български тълковен речник. С., 1994.
- БТР...1951: Български тълковен речник с оглед на народните говори. С., 1951.
- Бусман 1996: Н. Bussman. *Dictionary of Language and Linguistics*.

1996.

- Ван Дейк, Кинч 1988: Т. А. ван Дейк, В. Кинч. Стратегии понимания связного текста. - *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1988, вып. XXIII, 153-211.
- Вежбицка 1980: А. Wierzbicka. *Lingua Mentalis. The Semantics of Natural Language*. 1980.
- Вендлер 1982: Э. Вендлер. Сингулярные термы. - *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1988, вып. XXIII, 203-236.
- Гард 1985: П. Гард. Структура русского местоимения. - *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1985, вып. XV.
- Генова 1997: Д. Генова. *За репрезентацията на значението и употребата на езика*. В. Търново, 1997.
- Георгиев 1997: Б. Георгиев. *Значение и употреба на глаголи и имена за описание на общуването*. С., 1997 (под печат).
- Георгиев 1978: Ст. Георгиев. *Морфология на съвременния български книжовен език (неизменяеми думи)*. В. Търново, 1978.
- Гивон 1993: Т. Givón. *English grammar*. Amsterdam - Philadelphia, 1993, vol. 1.
- Гинина 1987: Ст. Гинина. Изразяване на категорията неопределеност на имената в съвременния български език. - *Втори международен конгрес по българистика. Доклади*. 1987, том 3.
- Грайс 1985: Г. П. Грайс. Логика и речевое общение. - *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1985, вып. XVI, 217-237.
- Грамматика ... 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Морфология*. С., 1983, том 2.
- Грозева 1979: М. Грозева. Употребата на словоформата един за изразяване на неопределеност в българския език, съпоставена с употребата на неопределителния член ein в немския език. - *Съпоставително езиковедие*, 1979, N5, 13-21.
- Груев 1987: Й. Груев. *Основа за българска граматика (1858)*. С., фототипно изд. 1987.
- Гуревич 1983: В. В. Гуревич. О семантике неопределенности. - *Филологические науки*, 1983, N1.
- Дал 1970: Ц. Dahl. Some notes on indefinites. - *Language*, 1970, vol.

46, N1.

- Даскалова, Добрева 1986: Д. Даскалова, Е. Добрева. Думите-заместители в съвременния български език. - *Български език*, 1986, N5.
- Джакендоф 1983: R. Jackendoff. *Semantics and cognition*. Cambridge, Massachusetts, London, England, 1983.
- Джеймс 1992: James 1992: C. James. *Contrastive analysis*. Longman, 1992.
- Димитрова 1992: Ст. Димитрова. Дума и текст. - *Etudes de linguistique Romane et Slave*, Cracovie, 1992, 121-131.
- Добжинская 1990: Т. Добжиньская. Метафорическое высказывание в прямой и косвенной речи. - *Теория метафоры*, М., 1990, 456-475.
- Добрев 1980: Ив. Добрев. Произход на старобългарското неопределително местоимение **НЪКЪН**. - *Български език*, 1980, N6.
- Добрева, Савова 1987а: Е. Добрева, Ив. Савова. Местоименни наречия за място с вътрешнотекстова семантизация. - *Български език*, 1987, N4
- Добрева, Савова 1987б: Е. Добрева, Ив. Савова. Местоименни наречия за място без конкретна семантизация в текста. - *Български език*, 1987, N5.
- Дюкро 1982: О. Дюкро. Неопределенные выражения и высказывания. - *Новое в зарубежной лингвистике*, М., 1982, вып. XIII, 263-291.
- Ермакова 1989: О. П. Ермакова. Семантика, грамматика и стилистическая дифференциация местоимений. - *Семантические исследования*. М., 1989.
- Есперсен 1958: О. Есперсен. *Философия грамматики*. М., 1958.
- Звегинцев 1976: В. А. Звегинцев. *Предложение и его отношение к языку*. М., 1976.
- Зидарова 1994: В. Зидарова. *Семантика и употреба на формата един в съвременния български книжовен език (с оглед на категорията определеност/неопределеност)*. Автореферат, С., 1994.
- Иванчев 1988: Св. Иванчев. Темо-ремната организация на изречението и различните роли на к-субститутите в славянските езици и в българския език специално. -

- Българският език - класически и екзотичен.* С., 1988, 107-111.
- Илиева 1985: К. Илиева. *Местоимения и текст.* С., 1985.
- Илиева 1996: К. Илиева. *Биноминативни изречения и прагматика.* Пловдив, 1996.
- Калканджиев 1938: П. Калканджиев. *Българска граматика.* Пловдив - София, 1938.
- Кан 1993: R. Cann. *Formal semantics (An introduction).* Cambridge University Press, 1993.
- Комарек 1978: М. Komárek. *Sémantická struktura deických slov v èestini.* - *Slovo a slovesnost.* 1978, XXXIX, N1-4, 5-14.
- Косеска-Тошева 1990: В. Косеска-Тошева. О значении предикации болгарского *има.* - *Съпоставително езикознание*, 1990, N4-5.
- Косеска-Тошева, Гаргов 1990: В. Косеска-Тошева, Г. Гаргов. Семантичната категория определеност/неопределеност. - *Българско-полска съпоставителна граматика*, С., 1990, том 2.
- Косериу 1990: Е. Косериу. *Лекции по общо езикознание.* С., 1990.
- Костадинова 1995: П. Костадинова. Одушевеността в съвременния български книжовен език (Морфологичен аспект). - *Проблеми на граматичната система на българския език*, С., 1995, том 1, 51-86.
- Костов 1939: Н. Костов. *Българска граматика.* С., 1939.
- Крамски 1972: J. Kramsky. *The Article and the Concept of Definiteness in Language.* Mouton, the Hague, Paris, 1972.
- Крузе 1991: D. A. Cruse. *Lexical semantics.* Cambridge New York Port Chester Melbourne Sydney. First printed 1986. Reprinted 1991.
- Кршишкова 1971: Н. Krššková. *Systém neurèitých zájmen v souèasných slovanských jazycích.* - *Slavia*, Praha, 1971, XL, sešit 3, 342-370.
- Куайн 1961: W. Quine. *Structure of Language and its mathematical aspect.* 1961 (цит. по Падучева, 1985).
- Кузмина 1989: С. Кузьмина. Семантика и стилистика неопределенных местоимений. - *Грамматические исследования*, М., 1989.
- Лайънс 1991: J. Lyons. *Natural Language and Universal grammar.*

- Essays in Linguistic Theory*. Cambridge - New York - Port Chester - Melbourne - Sydney, 1991, vol. 1.
- Лакова 1983: М. Лакова. Семантика на въпросителните местоименни думи в съвременния български книжовен език във връзка с категорията определеност/неопределеност. - *Известия на ИБЕ*, 1983, кн. XXV, 147-178.
- Лакова 1987: М. Лакова. Синтактични позиции на неквантифицираните именни фрази в българското изречение. - *Втори международен конгрес по българистика. Доклади*. С., 1987, том 3.
- Лакова 1991: М. Лакова. *Местоименни въпросителни изречения в съвременния български език*. С., 1991.
- Лакова 1995: М. Лакова. Конверсия при словоформи в съвременния български книжовен език в съпоставка с руския, полския и английския език. - *Проблеми на граматичната система на българския език*, С., 1995, том 1, 6-50.
- Лакова 1997: М. Лакова. *Принципът на конструктивизма в граматическата семантика на българското просто изречение*. (под печат).
- Лакова, Гаргов 1985: М. Лакова, Г. Гаргов. За категорията определеност/неопределеност като семантико-прагматична категория. - *Език и литература*, 1985, N2.
- Ламсдън 1988: M. Lumsden. *Existential sentences*. London - New York, 1988.
- Ланакър 1987: R. W. Langacker. *Foundations of cognitive grammar*. 1987, vol. 1.
- Ланакър 1991: R. W. Langacker. *Foundations of cognitive grammar*. Stanford, California, 1991, vol. 2.
- Левин 1973: Ю. И. Левин. О семантике местоимений. - *Проблемы грамматического моделирования*. М., 1973.
- Левинсън 1990: St. C. Levinson. *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge - New York - Port Chester - Melbourne - Sydney, 1990, first published 1978.
- Лейкоф 1988: Дж. Лакоф. Мышление в зеркале классификаторов. - *Новое в зарубежной лингвистике*, М., 1988, вып. XXIII, 12-51.

- Лийч 1983: G. Leech. *Principles of Pragmatics*. 1983.
- Людсканов 1980: Ал. Людсканов. *Преждеждат човекът и машината (избрани трудове)*. С., 1980.
- Маслов 1982: Ю. С. Маслов. *Граматика на българския език*. С., 1982.
- Мей 1993: J. Mey. *Pragmatics. An Introduction*. 1993.
- Младенов 1939: Ст. Младенов. *Граматика на българския език*. С., 1939.
- Млувнице...1986: Mluvnice èestiny. Tvarosloví. Praha, 1986, N2.
- Момчилов 1988: Ив. Момчилов. *Граматика на новобългарския език(1868)*. С., фототипно изд. 1988.
- Мостовска 1988: М. Мостовска. Неопределителните местоимения в българския и полския език. - *Съпоставително езикознание*, 1988, N4-5, 73-79.
- Ницолова 1978: Р. Ницолова. За значението на българските неопределителни местоимения. - *Помагало по българска морфология. Имена*. С., 1978.
- Ницолова 1979: Р. Ницолова. Видове условни изречения в българския език. - *Помагало по български синтаксис*, С., 1979, 359-368.
- Ницолова 1980: Р. Ницолова. Прагматична оценка в семантиката на българските местоимения. - *Годишник на СУ*, 1980, том 74, N3.
- Ницолова 1984: Р. Ницолова. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. С., 1984.
- Ницолова 1986: Р. Ницолова. *Българските местоимения*. С., 1986.
- Ницолова 1991: Р. Ницолова. Теоретични бележки за местоименията. - *Съпоставително езикознание*, 1991, N2, 41-50.
- Ницолова 1992: Р. Ницолова. Прагматическият аспект на неопределенной референции. - *Etudes de linguistique Romane et Slave*. Cracovie, 1992, 411-419.
- Ницолова 1993: Р. Ницолова. Когнитивни състояния на говорещия, епистемична модалност и темпоралност. - *Съпоставително езикознание*, 1993, N3-4, 137-144.
- Олууд и др. 1977: J. Allwood, Z.-G. Anderson, Ц. Dahl. *Logic in linguistics*. Cambridge University Press, 1977.
- Остин 1996: Дж. Остин. *Как с думи се вършат неща*. С., 1996.

- Павлович 1985: Хр. Павлович. *Граматика славеноболгарска (1845)*. С., фототипно изд., 1985.
- Падучева 1985: Е. В. Падучева. *Высказывание и его соотношенность с действительностью*. М., 1985.
- Падучева 1997: Е. В. Падучева. Кто же вышел из “шинели” Гоголя? (о подразумеваемых субъектах неопределенных местоимений). - *Серия литературы и языка. Известия академии наук*. М., 1997, том 56, N2.
- Палек 1988: В. Palek. *Referenční ústavba textu*. Praha, 1988.
- Пантелеева 1994: Хр. Пантелеева. *Граматика на вежливата реч.С.*, 1994.
- Пашов 1965а: П. Пашов. Глаголи с местоименни корени в българския език (към въпроса за характера на местоименията като част на речта). - *Годишник на СУ, Филологически факултет*. 1965, том LIX, N2.
- Пашов 1965б: П. Пашов. Особен тип неопределителни местоимения в североизточните български говори (на-кой, на-какво, на-къде). - *Български език*, 1965, N4-5.
- Пашов 1989, 1994: П. Пашов. *Практическа българска граматика.С.*, 1989, 1994.
- Пенчев 1962: Й. Пенчев. Мястото на определения-прилагателни при местоименията-съществителни нещо и нищо. - *Известия на ИБЕ*, 1962, кн. VIII, 515-520.
- Пенчев 1984: Й. Пенчев. *Строеж на българското изречение.С.*, 1984.
- Пенчев 1993: Й. Пенчев. *Български синтаксис*. Пловдив, 1993.
- Пенчев 1998: Й. Пенчев. *Синтаксис*. Пловдив, 1998.
- Пенчева 1998: М. Пенчева. *Човекът в езика. Езикът в човека*. С., 1998.
- Попов 1980: Д. Попов. Функционално-семантични особености на местоименията и местоименните наречия, образувани с частицата еди-. - *Български език*, 1980, N5.
- Първев 1975: Хр. Първев. *Очерк по история на българската граматика.С.*, 1975.
- РБЕ...1977: Речник на българския език, Пловдив, 1899. С., фототипно изд., 1977.
- РБЕ...1993: Речник на българския език. С., БАН, 1993, том 7.
- Речник...1987: Речник на омонимните и омографните словоформи в

- българския език. С., 1993.
- Ревзин 1977: И. И. Ревзин. Анкета по категории определенности-неопределенности. - *Балканский лингвистический сборник*. М., 1977, 220-242.
- Рилски 1984: Н. Рилски. *Българска граматика (1835)*. С., фототипно изд., 1984.
- Ричардс и др. 1985: J. Richards, J. Platt, H. Weber. *Longman Dictionary of Applied Linguistics*. 1985.
- Ро Хауге 1977: К. Rå Hauge. *Indefinite and generic NP's in Bulgarian and the question of the indefinite article. (Preliminary version)*. Oslo, 1977.
- Ро Хауге 1981: Х. Ро Хауге. Опит за семантичен анализ на неопределителните местоимения кой да е и който и да е. - *Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски симпозиум 24-30 септ. 1979*. С., 1981, 161-169.
- Ро Хауге 1983: Х. Ро Хауге. За семантиката на неопределителното местоимение някой. - *Международен конгрес по българистика. София 23 май - 3 юни 1981. Доклади*. С., 1983, том 2.
- Ро Хауге 1984: Х. Ро Хауге. “Думи-заместители” в българския език. - *Съвременна България*, С., 1984, том 5.
- Ро Хауге 1997: К. Rå Hauge. Allkvantorisering og negasjon ved bulgarske indefinitpronomen. - *Det XIV slavistmote*, Helsingfors 17-23 august 1997.
- Ро Хауге 1999: К. Rå Hauge. *A short grammar of contemporary Bulgarian*. 1999 (под печат).
- Ротштайн 1995: S. D. Rothstein. Pleonastics and the interpretation of Pronouns. - *Linguistic Inquiry*, 1995, vol. 26, N3, 499-530.
- РСБКЕ...1954-1957: Речник на съвременния български книжовен език. С., 1954-1957.
- Ръсел 1982: Б. Рассел. Дескрипции. - *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1982, вып. XIII.
- Свенсен 1993: Во Svensen. *Practical Lexicography*. Oxford - New York, 1993.
- Селиверстова 1988: О. Н. Селиверстова. *Местоимения в языке и речи*. М., 1988.
- Спърбър, Уилсон 1988: Д. Шпербър, Д. Уилсон. Релевантност. -

- Новое в зарубежной лингвистике*, М., 1988, вып. XXIII, 212-233.
- Стаменов 1985: Хр. Стаменов. За употребата на един като показател за неопределеност в българския език. - *Език и литература*, 1985, N3.
- Стаменов 1987: Хр. Стаменов. Показателят за неопределеност един и предикативната NP. - *Втори международен конгрес по българистика. Доклади*, 1987, том 3.
- Станков 1995: В. Станков. Семантични особености на категорията неопределеност на имената в българския език. - *Проблеми на граматичната система на българския език*. С., 1995, 87-150.
- Станков, Иванова 1989: В. Станков, М. Иванова. За неопределените именни синтагми, изразяващи специфичност/неспецифичност. - *Български език*, 1989, N1, 14-27.
- Стоянов 1980: Ст. Стоянов. *Грамматика на българския книжовен език*. С., 1980.
- СТРБЕ...1995: Съвременен тълковен речник на българския език. 1995
- Тарашева 1996: Е. Тарашева. Функционални варианти в българския език на английския неопределителен член. - *Приложна лингвистика и методика на чуждоезиковото обучение*. С., 1996.
- Теодоров-Балан 1940: Ал. Теодоров-Балан. *Нова българска граматика*. С., 1940.
- Томсен 1997: Н. Е. Thomsen. On the Proper Treatment of Proper Names. - *Nordic Journal of Linguistics*, 1997, N1, vol. 20, 91-110.
- Уилсън, Спърбър 1990: D. Wilson, D. Sperber. Representation and relevance. - *Mental representations. The interface between language and reality*. Cambridge, first published 1988, reprinted 1990, 133-153.
- Ухлиржова 1992: L. Uhlířová. Ten niaký/niaký ten a pŕípady podobné. - *Naše řeč*, Praha, 1992, N5, 247-254.
- Филмор 1988: Ч. Филмор. Фреймы и семантика понимания. - *Новое в зарубежной лингвистике*, М., 1988, вып. XXIII.
- Фодор 1975: J. Fodor. *The language of thought*. New York, 1975.
- Фрийдман 1976: V. Friedman. The questions of a Bulgarian Indefinite

- Article. - *Bulgaria past and present*. Columbus Ohio, 1976, 334-340.
- Халидей 1994: М. А. К. Halliday. *An introduction to functional grammar*. 1994.
- Халидей, Хасан 1976: М. А. К. Halliday, R. Hasan. *Cohesion in English*. Longman, 1976.
- Харвег 1978: Р. Харвег. Редуцированная речь. - *Новое в зарубежной лингвистике*, М., 1978, вып. VIII, 388 - 401.
- Харман 1972: G. Harman. Deep structure as logical form. - *Semantics of natural language*. Holland - U.S.A., 1972.
- Хлавса 1972: Zd. Hlavsa. K protikladu urèenosti v èestine. - *Slovo a slovesnost*, 1972, N3, 199-203.
- Шамрай 1981: Т. Шамрай. Относно семантичната интерпретация на изреченията с предлога без и съюза без да. - *Български език*, 1981, N2, 154-156.
- Шамрай 1984: Т. Шамрай. Относно зависимостите между темпорално-аспектуалните значения и категорията определеност/неопределеност в съвременния български език. - *Съвременна България*, 1984, том 5.
- Шамрай 1987: Т. Шамрай. Референция и семантична интерпретация на изречението с оглед на категорията определеност/неопределеност. - *Втори международен конгрес по българистика. Доклади*. С., 1987, том 3.
- Шамрай 1990: Т. Шамрай. Типологична характеристика на категорията определеност-неопределеност. - *Годишник на СУ, ФСФ*, 1990, N1.
- Шанел 1994: J. Channel. *Vague Language*. Oxford, 1994.
- Шенк, Бирнбаум, Мей 1989: Р. Шенк, Л. Бирнбаум, Дж. Мей. К интеграции семантики и прагматики. - *Новое в зарубежной лингвистике*, М., 1989, вып. XXIV.
- Шифрин 1994: D. Schiffrin. *Approaches to discourse*. Blackwell, 1994.
- Якубович 1977: Ф.-Д. В. Якубович. О категории детерминации-индетерминации. - *Филологические науки*, 1977, N2.